

19448
3

ՀԱՅԿԱՅԻՆ

Լ. ԵՅՅՅՅՅ

Երևանի և Զեյթունի

Լեֆազյանի Մշակույթի

Երևան Ի

ჩემი დედა და მასწავლებლები

ჩემი პირველი
მასწავლებლის

წიგნი I

თბილისი

ელექტრონული გამოცემა. ს. ლოსანჯელისის უნივერსიტეტი. კ. საკ. სახ., № 5.

1914

მეფის იმამუღისხანის 1108 წლის ნინო-წმიდის სიგელი .	1
საქარაველოს მეფის ირაკლის ძე ლევანი (აღ. ჯამბ. ორბელიანის)	11
მცხოვრებთა რიცხვი საქართველოში მე-XIII საუკუნის ნახევარს .	21
მეფის ირაკლის მეორის დროის ცოცოტა ანბები, ანუ ზოგიერთი მაშინდელი პირნი (აღ. ჯამბ. ორბელიანის)	32
ანდერძი გენათელის მეფის ძის იოსებისა, 1766 წელს დაწერილი	54
თორელთა გვარეულობის შესახებ .	58
გივი ამილახვარის გაქცევა ტფილისიდან (აღ. ჯამბ. ორბელიანის)	66
თამარ მეფის დროინდელი ერთ მონასტრის ტიპიკონის ნაწუგეტი	71
ფავლენისშვილების გვარის ისტორიისთვის .	76
იმერეთის მეფის დიდ სოლომონის I-ის მამათიანე (ნიკ. დადიანის ძის)	80
სიგელი იმერთა მეფის სოლომონ II-ისა 1805 წ. ზურაბ და ქაიხოსრო წერეთლებისადმი .	90
დიდის სოლომონ I-ის გამეფების თარიღი .	95
ლაკუმენტი იმერთა მეფის სოლომონ II-ის სიკვდილის შესახებ .	99
მეფე ირაკლის მეორის მეუღლე დარია ანუ დარეჯან (აღ. ჯამბ. ორბელიანის) .	103
სვანები მე-XV საუკუნეში .	126
ერეკლე მეფის სამი წერილი თეკლა ბატონიშვილისადმი .	133
დავით, უცნობი მე-XIV საუკუნის მეფე .	137



მეფის იმამეულისხანის 1708

წლის ნინოწმიდის სიგელი

იმამეულისხანის 1708 წლის ნინოწმიდის სიგელი დაწერილია ხელმოწერად თხელს ირანულ ქალღმრთელ ზომით $701\frac{1}{3} \times 33\frac{3}{4}$ სანტიმეტრით. არძიები დახატულია ფერადად სპარსულ ეპიგრაფულ, ხოლო სიგელის თავში მოთავსებულია სურათები ფერადად: შავსულთან უსეინისა, ბატონიშვილის თეიმურაზისა, დავით მეფისა მეფე ერეკლესი, მეფე კოსტანტინესი, თეიმურაზ I-სა, თეიმურაზის შვილისა დავით ბატონიშვილისა, მეფე ალექსანდრესი, მეფე ლევანისა, დავით ბატონიშვილისა. ამ გვარად ეს სიგელი წარმოგვიდგენს მთელს გაღერებს მე-XVI XVII და მე-XVIII საუკუნის დასაწყისის კახთ ბატონებისა. ზირკვლად იმამეულისხანა იმეორებს ალექსანდრე II კახთ მეფის 1597 წლის სიგელს.

ასომთავრულად: ნინოს: ენბზსა: ქრთვლთა: მტკლსა: დიდისა: ღთისა: საკთა მეველსა: ოქროსა: მიწით: სნჯსა: სნაწილვთ: ძლებრ: მნათობსა: ქუნისა: ჩემისა: მფე: გველრივარ: ალექსანდრე: დამიცე:

ქ: ეპა: არსება: დაუსაბამო: დაუბადებელი: უკუდავო: და: გარე: შეუწერელი: უსაზღვრო: მიუწოდებელი: შეუხებელი: უვნებელი: წარუმიდინარეო: უნივთოვო: მარტივო: შეუზავებელი: დამბადებელი: ყოვლისა: მპყრობელი: ყოველთა: შემცველი: საესეო: და: ყოველთა: ზეშთა: სრული: ძალ: განუზომელი: ღთო: მამაო: და: თანა: არსო: და: თანა: დაუსაბამოვ: დასაბამისაგან: დასაბამო: ნათლისაგან: ნათელი: წყაროვო: ცხოვრებისა: უკუდავებისა: მაგალითისა: სახისა: დასაბამო: შეუძრველი: ბეჭელი: უცვალეველი: ხატო: საზღვარო: და: სიტყუო: მამისა: ღთო: ძეო: ცხოველს: მყოფელი: სრულ: მყოფელი: ყოველთა: აღმავსებელი: და: განმგებელი: უხილავო: უჟამოვო: დაუტეველი: უსაზღვროვო: შეუხებელი: თუით: მოძრავო: და: მარადის: მოძრავო: თუით: კელმწიფეო: თუით: ძალი: ყოვლისა: შემძლებელი: ცხოვრებისა: მომცემელი: თუით: ნათელი: და: ნათლისა: მომცემელი: და: ღთო: მყოფელი: სული: ყოვლად: წმიდავო: რომელი: იგი: ერთ: ხარ: სამგვამოვანო: რომელთა:

ეგე: არცა: ერთი: რა: გაქუს: ურთიერთარს: განყოფილება: თუი-
იებსა: შინა: გუამთასა: უმიზეზობისა: და: მიზეზისაგანთა: უშობელ-
სა: ვიტყუი: შობილსა: და: გამომაველსა: ერთობასა: ბუნებრსასა: სამობასა:
შინ: გუამთასა: რომელმან: სიბრძნითა: ღმრთაებისა: შენისათა:
და: საბამსა: დაჰბადე: კაცი: ხატად: და: მსგავსად: შენდა: და:
უფაღჟყავ: და: ყოველი: დაუმორჩილე: და: დამკუიდრე: იგი:
სამოთხესა: მას: ფუფუნებისასა: ხოლო: მან: შეურაცხყო: ბრძანე-
ბა: ბრწყინვალისა: მეუფებისა: შენისა: და: ბირებითა: ეშმაკისათა:
არა: დამარხვითა: მცნებისათა: სამოთხით: ექსორია: იქმნა: და:
ჯუღდავისა: მის: ცხოვრებისაგან: განვარდა: და: მოკუდავი: იქმნა:
და: მიერითგან: დამონა: უძლური: ესე: აგებულება: სულთა:
მომსველსა: ბელიერსა: და: ესრეთ: ყოველნი: მიიზიდნა: მისდამი:
და: მფლობელ: და: განმგებელ იქმნა: არამედ: შენ: სულგრძე-
ლო: და: მრავალ: მოწყალო: და: ყოვლად: ძვირუკესნებელო:
არა: სათნო: იჩინე: ხატად: შენდა: შექმნულისა: ესრეთ: უშვრე-
ბა: და: ეშმაკისა: მიერ: მიმძლავრებულება: და: არცა: უღირს
იჩინე: მონათა: თანა: დამდაბლება: და: გარდამოჰყედ: მაღალი:
ეგე: ჩუენ: მდაბლთა: მომართ: და: ხატი: მონებისა: მიილე: და:
იშვე: უსძლოსაგან: ქალწულისა: და: აღიზარდე: და: ყოველივე:
წესი: კაცობრივი: აღასრულე: თუნიერ: ხოლო: ცოდვისა: ჯუარ-
სა: ეცუა: და: მოჰკუედ: დაეფალ: და: აღსდეგ: მესამესა: დღესა:
და: ესოდენ: იქველის: მოჰმედე: ვიდრემდის: ხრწნილება: ჩვენი:
უხრწნელგზად: გარდასცვალე: და: მოკუდავი: კუალად: უკუდავი:
მყვენ: ამაღლდი: მამისა: და: თანა: აღამაღლებ: ბუნებცა: ჩვენი:
და: კუალად: მომავალხარ: განსჯად: ცხოველთა: და: მკუდართა:
შეწვენითა: და: მეოხებითა: ყოვლად: წმიდისა: ყოვლად: ბიწ:
შეუხებელისა: უხრწნელისა: და: უფროსად: კურთხეულისა: მარა-
დის: ქალწულისა: მარიამისათა: რომლისა: მიერ: კორც: ვსხებულ:
იქმნა: ქრისტე: ღმერთი: ჩვენი: და: ეზიარა: კაცებასა: ჩვენსა:
თბითა: ამათ: აღამიანთა: მრჩობელ: ბუნებითა: და: იშვა: მისგან:
ღმერთი: სრული: და: კაცი: სრული: ძლიერებითა: და: თანა:
დგომითა: ქრისტეს: ბექთა: საშუვალისა: მორწმუნეთა: საქურვე-
ლისა: მეფეთა: ღმრთისა: მსხურთა: ძლიევით: გვირგვინოსან: მყოფე-
ლისა: ვითარცა: მისწერს: თავი: იგი: მოციქულთა: გალატელთა:
მიმართ: ვითარმედ: არარა: არს: ჩუენდა: სიქადული: გარანა: ჯვა-
რითა: იესოს: ქრისტესითა: ძელისა: ცხოველისა: პატიოსნისა: და:

ცხოველს: მყოფელისა: უძლეველისა: ჯუარისათა: რომელსა: ზედა:
განკუართულ: იქმნა: ქრისტე: ღთის: ჩვენი: ძლევეთა: შემუსრვად:
ბჭეთა: ჯოჯოხეთისათა: და: მასზედა: დამსკუთლავით: მეუფისათა:
მოგვეცა: იგივე: პირველი: პატივი: და: უკუდავება: ეთანა: მოქმე-
დება: მდგომარეობითა: წმინდათა: ურულოთა: მცველ: მართებელ-
თა: ცხორებისა: ჩვენისათა: და: წამისყოფითა: აღმასრულებელთა:
ღთისა: ბრძანებითა: დიდთა: მთავართა: ანგელოზთა: მიქაილ:
ძალთა: მთავარისა: და: გაბრიელ: ნახარებელისათა: და: სხუათა:
ცხრა: არგეთა: დასთა: და: ცხრათავე: ზეცისა: ძალთათა: ოხითა:
და: მიწდობითა: ყოველთა: დედათა: ნაშობთა: უზეშთაფისა: მუც-
ლითა: გამო: დედისა: თაყუანისა: მცემელისა: ქრისტეს: მეუფედ:
მცნობელო: მტერთა: სინანულისა: ცულითა: მაჩვენებელისა:
წინამორბედისა: წინასწარ: მეტყუელისა: და: ნათლისმცემელისა:
იოვანითა: და: სეხნისა: მობაძვისა: და: თანა: მეტომისა: მისისა:
ძედ: ქუხილისა: წოდებულისა: იოვანე: ღთის: მეტქუისა: ღთი-
სა: ძმისა: მკერდისა: მას: სამეუფოსა: მიყრდნობილსა: და: მიერ:
აღმომთქმელთა: საკუირველთა: საყუარელისა: მოწაფისა: და: ქალ-
წულისათა: მეოხებითა: და: თანა: დგომითა: პეტრე: რიტორისა:
სასუფეველისა: კლიტეთა: მპყრობელისა: და: პავლე: სამცამედ: აღ-
წევნულისა: და: არა: თქმულთა: სიტყუათა: მსმენელისა: და: მოძ-
ლუარსა: წარმართასა: და: ათ: ორთა: თავთა: მოციქულთა: და:
სამეოცდა: ათეულთა: ქრისტეს: მოწაფეთათა: შეწვევითა: და: ოხი-
თა: წმინდათა: ღთის: მხილველთა: და: შორითგანვე: ქრისტეს:
მოსულრსა: მომასწეებელთა: წინასწარ: მეტყველთათა: რომელთა:
თითოეულად: ქადაგეს: და: მოსწვეს: განკორც-ელება: უთესლოდ:
სიტყუისა: ღთისა: და: შობა: ქალწულისაგან: ზბიწოსა: მეოხები-
თა: წმინდათა: მღრდელთა: მოძლუართა: რომელთა: მართალ:
მადიდებლობითა: განფხურნეს: მწვალებელთა: ლუარძლოვანი: ენა-
ნი: და: მათწილ: დასთესნეს: თესლნი: ღთის: მსახურებისანი: და:
მოიმუშაკეს: არა: ერდოთანი: არამედ: კურთხევისა: მიმნიჭებელნი:
თანა: წარმავალთანი: მეოხებითა: და: შეწვევითა: წმინდათა: უძ-
ლეველთა: მოწამეთა: სტეფანე: გიორგი: თევდორე: დიმიტრი: და
ყოველთა: წმინდათა: ღთისათა: რომელთა: ურიცხუთა: ლუწლ-
თა: მიერ: გვირგვინოსან: ყვნეს: თავნი: მათნი: და: ბევრეულნი:
ტანჯვანი: თავს ისხენეს: სიყუარულისათუის: ღთისა: და: მოც-
ქულებრისა: მას: ზრახუილეს: ვიდრე: სიკუდილადმდე: ე-თარმედ:

ვინ: განმაშორეს: სიყუარულსა: ქრისტესსა: კირმან: ანუ: იწროე-
 ბამან: და: შემდგომი: ამისი: მეოხებითა: და: შეწვევითა: წმინდა-
 თა: უდაბნოთა: განმანათლებელთა: მამათა: ქალწულთა: და: ყო-
 ველთა: ღმრთის: სათნოთა: და: ღირსთათა: ზეცისათა: და: ქვეყანი-
 სათა: კორციელთა: და: უკორცოთათა: ჩვენ: შენ: მიერ: მტერთა:
 ზედა: და: წინა: აღმდგომთა: ძლიერმან: და: უძლეველმან: იესიან:
 დავითიან: სოლომონიან: ყოვლისა: საქართველოსა: მპყრობელ:
 მქონებელმა: შანშა: და: შარვანშ. მეფეთ: მეფეიან: პატრონმან:
 აღექსანდრე: და: საყვარელთა: და: პირ: მშოთა: ძეთა: ჩვენთა:
 პატრონმან: დავით: და: პატრონმან: გიორგიმ: და: პატრონმან:
 კოსტანტინე: ეს: მტკიცე: და: უკუნისამდ: შეუცვალელებლი: წიგ-
 ნი: და: გუჯარი: გკადრეთ: და: მოგახსენეთ: თქუენ: დედისა:
 მღმრთისა: საკუთარსა: მოწაფესა: და: მეათ: ცამეტესა: მოციქულ-
 სა: დედას: ჩვენ: ქართველთას: წმინდას: ნინოს: რომელმან: სწავ-
 ლით: ღვთისთა: მიფინე: ყოველთა: ერთა: ქართველთასა: მზე: იგი:
 სიმაღლისა: და: განანათლენ: წარმართნი: კერპთ: მსახურებისა:
 საცთურითა: და: უფროსლა: ჩრდილოეთისა: კედართა: შორის:
 უაღმა: ტებულესისა: კაპოლიკე: ეკლესისა: დედა: ქალაქისა: რომე-
 ლი: შენ: მიერ: უდიდებულეს: იქმან: ადამისითგან: ვიდრე: მოაქა-
 მომდე: ყოველთა: და: შენ: გამო: ღირს: ვიქმენით: საზღარდ-
 ნელს: მას: მეორეთ: შობისასა: და: დასცხრა: სისხლი: იგი: ყრ-
 მათა: ჩვილთა: სამოელის: მიერ: საყნოსელი: და: გვეუწყა: ცეცხ-
 ლისა: მის: მღთაებისა: შემცველი: საზღარდნელი: იესოს: ძისა:
 მღმრთისა: და: შენ: მეორე: აღმართა: სვეტი: იგი: მღთი: აღ-
 მართებული: რომელსა: ზედა: დამკვიდრებულარს: ძველი: დღეთა:
 ვითარცა: ოდესმე: მოციქულთა: თავისა: პეტრეს: მიერ: რომი:
 ხოლო: აქა: შენ: მიერ: კედარნი: ჩრდილოეთისანი: ვითარცა:
 აღმოუცენებს: სამარხო: მისი: ყოველთა: კირვეულთა: ლხინებას:
 ეგრეთვე: აქ: სამარხო: შენი: ნათობს: ყოველთა: დაბნელებულთა:
 ცოდვისა: მიერ: და: კვალად: თქუენ: მამასა: მამათასა: და: მწყემ-
 სა: ცხოვართა: მათ: პირ: მეტყველთასა: არა: სასყიდლით: დად-
 გინებულსა: სიტყუისაებრ: სახარებისა: და: ქალაქი: მყოფელსა:
 უდაბნოთასა: და: უწირწყულ: უაღმა: ალაფთა: ამათ: გარეშკისა-
 თა: რომელმან: ლოცვითა: შენითა: მოამდოვრენ: მკეცნი: იგი:
 ველურნი: და: ლუკიანეს: მიერ: საანჯამნო: ჰყავ: და: კულადა:
 ექსორია: ჰყავ: ვეშაპი: იგი: სამკუიდრებელით: თუისით: რათა:

არა: ვთქვა: რილობით: გმობა: პირველისა: მამისა: ვეშაპისა: მიერ: განიდევნა: საშოთხით: და: დააკლდა: კმასა: მას: სამეუფოსა: ხოლო: აქა: შენ: მიერ: დევნულ: იქმნა: უწყალოდ: ვეშაპი: იგი: მტერი: ნათესავისა: ჩვენისა: და: ცეცხლისა: მიერ: დასაწველ: ჰყავ: იგი: ხოლო: სარკინოზსა: ვისისა: მიმართ: სახელითა: აბუბაქარისა: რაოდენნი: სასწაულნი: აღასრულენ: სადიდებელად: ღთისა: და: საქებელად: შენდა: თითოეულნი: ვითარ: აღვრაცხუნე: ანუ: ვითარ: შეუძლო: გამოთქმად: ზი: ვარსკულავო: დაუვალის: მის: მზისაო: დავით: გკადრეთ: და: მოგახსენეთ: ასრე: და: ამა: პირსა: ზედა: ვითა: ჩუენთა: ცოდვათა: მიერ: და: მძლავრობითა: უცხო: თესლათა: ჩვენი: უხუცესი: და: პატრონი: ქეთევან: მოვიდა: ჩვენსა: სახლშიგან: ვითარცა: უწყით: ქრისტიანეთა: ზედა: მათ: ღთის: მტერთა: მიერ: ძლეულება: და: უწყალოება: მრავალი: სატანჯველი: მიაპყრეს: და: თავისის: მამულისაგან: ექსორია: ყვეს: ჩვენ: ვითარცა: შეჰგვანდა: კელმწიფობასა: ჩვენსა: ვიგულეთ: და: შევიტყბეთ: და: იგი: ჩვენი: ვითარცა: იტყუის: წინასწარი: წეტყუეთა: უმეტესი: დიდი: მოსე: ვითარმედ: თუისი: ნათესავისა: შენისა: არა: უგულვებელსყო: მივეცი: მონასტერი: მეტოქი: და: სახიზარი: თქუენი: და: უდაბნოსა: გარეშკისა: და: დავაყენეთ: მონასტერსა: მას: შინ: აკურისასა: და: დავნებეთ: რაცა: მისი: შესავალი: იყო: ამა: წესით: ვითა: სადამდის: ცოცხალიყოს: ჩვენი: და: პატრონი: ქეთევან: მანამდის: მას: ჰქონდეს: ასრე: რომე: რაც: წინამძღუარსა: იქი: მდგომსა: ჰქონებოდეს: და: ექამოს: ისი: ჩვენმან: დამან: იკმაროს: და: კამოს: და: რა: სოფელმან: მისი: წესი: არ: დაიშალოს: ისრევე: რარიგათაც: ამას: წინათ: ყოფილიყოს: ნინო: წმიდის: სამწყსო: და: მეტოქი: იყოს: და: სახიზარი: დიდის: უდაბნოსა: და: სხუა: რაცა: საუდაბნოე: პირველთა: მეფეთა: აღაპნი: იყუნენ: ისი: ისრევე: მოუშლელი: და: შეუცვლელი: იყოს: ამს: გარეთად: სულკურთხეულისა: მეფის: პატრონის: მამის: ჩვენის: ლეონისაგან: ორნი: სიგელნი: იყუნეს: ერთი: მთავარას: შვილის: ზურაბსაგან: დაწერილი: და: ერთი: პატატა: ბარათი: ისი: ისრე: დაგვიმტკიცებია: და: ნურა: კაცი: იმას: მშლელად: და: მშემცვალეზლად: ნუ: ექმნების: და: რარიგადაც: ყოფილიყოს: ისრევე: ვინგინდავინ: თორმეტ: უდაბნოთ: მაკურთხეველი: არქიმანდრიტი: იყოს: მისი: მეტოქი: და: სახიზარი: იყოს: და: სადგომი: დიდის: უდაბნოსი: საღარო: აწე: ვინცა:

და: რამანც: ადამის: ნათესავთაგანმან: კაცმან: კელ: ყოს: ჩვენმიერ:
 დამტკიცებულისა: ამის: გუჯარისა: და: მეფისა: ლეონისა: სიგლისა:
 არა: დამტკიცებად: ჩვენთა?ცა: ცოდვათა: თვის: იგი: განიკითხვის:
 დღეს: მას: მეორეთ: მოსვლისა: მისისასა: უკეთუ: მეფემან: შესც-
 ვალოს: მეუფეთ: მეუფეთაო: შენ: იგი: შესცვალე: მეფობისაგან:
 უკეთუ: დედოფალმან: დედოფალო: დედოფალთაო: ქალწულ:
 მ'ლთის: მშობელო: შენ: იგი: შესცვალე: დედოფლობისა: მისისაგან:
 უკეთუ: მთავარმან: მთავრობისაგან: გინთუ: დიდებულ მან: ანუთუ:
 აზნაურმა: შემცა: სჯულისაგან: ჩვენ: ქრისტიანეთასა: შემცა: ედე-
 ბის: ძრწოლა: კენისა: კეთრი: გეზისა: მეხ: ტეხილობა: დიოს:
 კორესი: შიშეული: იუდასი: ცოცხლივ: შთანთქმა: დათან: აბირო-
 ნისა: ნურა: რათამცა: სინანულითა: ნუ: იქმნების: ხსნა: სულისა:
 მისისა: მაზედამცა: იქმნების: წყევა: იგი: მესადა: რვისა: ფსლმუ-
 ნისა: რომელსა: იტყუის: იყენ: შვილნი: მისნი: ობოლ: და: ცო-
 ლი მისი: ქვრივ: შერყევით: იცვალნენ: და: შემდგომი: ამისი:
 მასამც: ესმის: კმა: იგი: მეუფისა: რისხვით: დღესა: მას: ზარის:
 სახდელსა: წარმგზავნელისა: ცეცხლად: საუკუნოდ: ვითარმედ:
 წარვედით: დაწყეულნო: მამისა: ჩემისა: ჩემისანო: ცეცხლსა: მას:
 საუკუნოსა: რომელი: განმზადებულარს: ეშმაკისათვის: და: ანგელო-
 თა: მისთთვის: მის: ზედამცა: იძევის: შური: იგი: ჯვარის: მცემლ-
 თა: და: ნურა: ოდესმც: მოაკლდების: სახლით: მისით: ღალადება:
 იგი: იობისი: მომავალი: მისდა: ამინ: დაიწერა: მტკიცე: ეს: და:
 შეუცვალეგელი: გუჯარი: ესე: დასაბამითგანთა: წელთა: შვიდი:
 ათას: ასდა: ოთხსა: ქკსა: სპე: თვესა: აპრილსა: ოცდათსა: ნზის:
 მოქცევისა: ს: სათვალავს: მთვარისასა: კ'დ: ინდიკტიონს: ოცდა:
 სამსა:

ბეჭდები წარწერით: მეფედ ვზი დავით, ძირად მიდგს დავით, ვარ
 კემწიფისა გახდილ ბანდა ვით, იმამეულისან; დედოფალი ანა; მონა
 დ'ის ბატონიშვილა თაიშურაზ.

ქ.: ბძანებითა: და: შეწვევითა: მღთისათა: დაუმტკიცეთ:
 შეწირულობა: და: გუჯარი: ესე: ჩვენ: მღთივ: ზეცით: აღმატე-
 ბულმან: დ.: მღთივ: ზიცით: დამყარებულმან: და: მღთივ: ზე-

ცით: გვირგვინოსანმან: იესიან: დავითიან: სოლომონიან: პანკრა-
 ტიანმან: დილისა: და: მლთისაგან: მის: მაგიერათ: ქუეყანაზედ:
 მოსამართლედ: დადგინებულის: ეტლისაგან: შეყუარებულისავე:
 სვიანობით: სახელ: განმფენილისა: მზის: შარავანდებთაებრ: სრუ-
 ლიად: ცას: ქუეშეთ: მაშვენებელის: ერდგულთა: ზედან: წყალობა:
 უხვად: ნილოსის: ზღვისაებრ: დაუწყევტელად: მიმდენარეს: ორ-
 გულთა: წამის: ყოფით: გამაოხრებელისა: ძლიერისა: და: თვით:
 უძლეველისა: დილისა: ირანის: ტახტისა: და: სახემწიფოს: მკყო-
 ბელ: მქონებელისა: და: მურთუხალის: ხალიჩაზედ: მჯდომისა:
 ხემწიფის: ბედნიერის: (აქ ცაღიერი ადგილია დაგდებული) შვილუ-
 რად: აღზრდილმან: და: მისგანვე: გახემწიფებულმან: მეფეთ: მეფე-
 მან: და: თვით: კემწიფემან: პატრონმან: იმამ: ყულიხან: და: დე-
 დაპან: ჩვენმან: დედოფალთ: დედოფალმან: პატრონმან: ანნამ:
 და: დილის: კემწიფის: გაზდილმან: სასურველმან: ძმამან: ჩვენმან:
 პატრონმან: მამად: ყულიმ: და: პატრონმან: თეიმურაზ: გყადრეთ:
 და: დაგიმტკიცეთ: ტაძარსა: უდაბნოსა: და: საფლავსა: წმინდისა:
 დავითისასა: ასე: რომე: როგორათაც: ძველთაგან: ჩვენთა: მამა:
 პაპათაგან: ბატონის: ლევანისა: და: ბატონის: ალექსანდრესაგან:
 შეწირული: ყოფილიყოს: სოფელი: აკურა: ძველის: გუჯრით: და:
 ის: ძველი: გუჯრები: თქუნმა: წინამძღვარმა: ონოფრემ: მოგვარ-
 თვა: და: გაგვასინჯა: და: დიად: ძველათ: შეწირული: და: სამკვიდ-
 რო: და: სალაროდ: და: სახიზრად: ჰქონდათ: მონასტერსა: და:
 საფლავსა: წმინდისა: დავითისასა: და: ქვეყნის: შლილობით: და:
 ეამთა: ვითარებისაგან: უბატონობაში: ოხია: ყორჩიანთ: კელი:
 მოეკიდათ: და: თავისთვის: დაეჭირათ: და: ბატონი: პაპა: ჩვენი:
 მეფე: თეიმურაზ: რომ: იმერეთს: ბძანებულიყო: იქ: მოეხსენებინა:
 და: ერთი: წიგნი: ყალბათ: გამოერთმევინა: და: ერთი: ამ
 სოფლის: წიგნი: ჩვენც: ყალბათ: თარხნმა: გამოგვართვა: და:
 რიცაც: წმინდის: დავითის: წინამძღვარი: მოვიდა: ჩვენთან: და:
 ეს: გუჯრები: მოგვართვა: და: გაესინჯეთ: მეფის: ბატონის: ლევა-
 ნისა: და: მეფის: ბატონის: ალექსანდრესი: და: მეფის: პატრონის:
 მამის: ჩვენის: ნაზარალიხანის: ანდერძის: წიგნიც: მოგვიტანა: და:
 გვაჩვენა: და: იმაშიგაც: ასრე: ეწერა: რომე: რომელიც: ჩვენი:
 შვილი: და: შვილიშვილი: კახეთს: ბატონათ: დაჯდეთ: წმინდას:
 დავითს: თავისი: სამკედროს: მამული: აკურა: ისევ: მიეცით: და:
 დანებეთო: და: ჩვენგან: ბატონის: ლევანისა: და: ბატონის: ალექ-

სანდრეს: გუჯარი: და: შეწირულობა: და: ბატონის: პაპის: ჩვენის: მეფის: თეიმურაზისა: და: მამის: ჩვენის: მეფის: ბატონის: ნაზარალიხნის: ანდერძი: არა: გატყდებოდა: და: არც: ჩვენს: რჯულში: ვახვი: არა: გამოიწიროდა: და: ჩვენც: ისევ: მიუბოძეთ: დავანებეთ: და: დაუმტკიცეთ: სოფელი: აკურა: თავისი: სალარო: სახიზარი: და: მამული: როგორათაც: ძველთაგან: ქონოდა: თავისის: მითითა: და: ბარითა: და: ბოლოთი: და: წყლით: და: წისქვილითა: ველითა: და: ვენახითა: თავისის: მართლის: სამართლიანის: სამძღვრითა: ასე: რომე: მეფის: პაპის: ჩვენის: ბატონის: ლევანისა: და: მეფის: ბატონის: ალექსანდრეს: გუჯრები: დასძველებოდათ: და: ისიც: გაუახლოეთ: ხელახლა: და: უბოძეთ: და: დაუმტკიცეთ: და: იმათ: წიგნებიც: ამით: გაკაცულეთ: მტკიცე: ესე: არს: სხვა: რარიგადაც: ამს: წინათ: ყოფილიყოს: ნინო: წმინდის: საწყსო: და: მეტოქი: იყოს: და: სახიზარი: დიდის: უდბნოსი: და: სხვა: რაც: პირველთ: მეფეთ: აღაპნი: იყვნენ: ისრევე: მოუშლელნი: და: შეუცვალელებლი: იყოს: ასე: რომ: წმინდის: დავითის: საფლავის: ყმნი: ძველათაც: თარხნი: და: აზტნი: ყოფილიყვნენ: ჩვენს: მამა: პაპთაგან: საჩვენო: სათხოვრისა: და: გამოსაღებისაგან: და: ჩვენც: ასე: გაუთრხნეთ: და: უაზტეთ: როგორადაც: ძველად: თარხანი: და: აზტნი: ყოფილიყვნენ: მამულნი: და: ყმანი: წმინდის: დავითისანი: არა: საჩვენო: გამოსაღები: და: ბეგარი: არა: საური: არა: სამოურაო: და: სამოხელეო: არა: მუშობა: და: არც: ურემი: და: არცარა: სხვა: წვრი: მალი: სათხოვარი: და: გამოსაღები: არც: საჩვენო: და: არც: სამოურაო: წმინდის: დავითის: ყმათ: არფერისთან: არა: ეთხოვბოდესრა: ერთის: ლაშქრ: ნადირობის: მეტი: ას: თარხნთ: და: თავის: უფლა: გვიმოუვებიან: თვინიერ: თავის: მონასტრის: და: წინამძღვრის: სამსახურის: მეტი: კელი: არავის: ქონდეს: ასრე: დამტკიცეთ: და: განვახლოეთ: ჩვენდა: სადღეგრძელოდ: და: კეთილად: წარსამართებელად: აწე: გიბძანებთ: კარის: ჩვენის: იეჰილ: ვეზირნო: და: სხვანო: მოსაქმენო: და: მოხელენო: ვინგინდავინ: იყვნეთ: და: ანუ: დღეისა: წაღმა: იქნებოდეთ: ეს: ჩვენი: ბძანება: და: ნიშანი: გუჯარი: თქუენც: ასე: გაუთავეთ: და: ნუ: მოუშლით: აწე: ვინცა: და: რამანც: ადამის: ნათესავთაგანმც: კელ: ყოს: ჩვენმიერ: დამტკიცებულისა: ამის: გუჯრის: მეფის: ლევანის: და: მეფის: ალექსანდრეს: ზიგლისა: არ: დამტკიცებთ: ჩვენთამც:



I.



II.



ყოდათათვის: იგი: განიკითხვის: ღღესა: მას: მეორეთ: მოსვლისა: ისისასა: უკეთუ: მეფემან: შესცვალოს: მეუფეო: მეუფეთაო: შენ: იგი: შესცალე: მეფობისაგან: მისისა: უკეთუ: დედოფალმან: დედოფალ: დედოფალთაო: ქალწულო: შენ: იგი: შესცალე: დედოფლობისა: მისისაგან: უკეთუ: მთავარმან: მთავრობისაგან: გინთუ: ღიდებულმან: ანუთუ: აზნაურმან: შემცა: იცვლების: რჯულისა: და: რიგისა: მისისაგან: შემცა: ედების ძარწოლა: კენისა: ეთრი: გეზისა: მეზ: დატეხილობა: დიოსკორესი: და: შიშვილი: უდასი: ცოცხლივ: შთანთქმა: და: თან და: აბირონისა: ნურა: ათამცა: სინანულითა: ნუ: იქმნების: კნა: სულისა: მისისა: მაზე-დამც: იქმნების: წყევა: იგი: მევსდა: რვისა: ფსალმუნის: რომელ-ა: იტყვის: იყავნ: შეილნი: მისნი: ობოლ: და: ცოლი: მისი: ქვივ: შერყევით: იცვალნენ: და: შემდგომი: ამისი: მასმცა: ესმის: მა: იგი: მღთისა: რისხვით: ღღეს: მას: ზარ: სახდელსა: წარმგ-აენელისა: ცეცხლად: საუკუნოდ: ვითარმედ: წარვედით: დაწყეულ-ი: სასჯელსა: მას: საუკუნოსა: რომელი: განმზადებულ: არს: უშპაკისათვის: და: ანგელოზთა: მისთათვის: ნურაოდემცა: მოაკლ-ეების: სახლით: მისით: ღალადება: იგი: იობისი: მამავალთა: მის-ია: ამინ: დაიწერა: მტკიცე: და: შეუცვალეგელი: სიგელი: ესე: იებერელის: იზ: გასუოს: ქკა: ტვ: კელითა: კარისა: ჩვენისა: სდინ: მწიგნობრის: თუმნის: შეილის: შიოშისითა: ზეჟუჟად: მეფეთ სეფე კელმწიფე იმამყულობან ვამტკიცებ ნებითა ღმრთისათა.

ბეჭდები იმამყუღიხანისა (სპარსული და ქართული), დედაფელისა ანასი და პატონიშვილის თამყურაზისა

სსკა ხელით: ქ: ღიდისა: და: ქეშთა: ამაღლებულისა: და: მაღ-ლთა: ზარისხსა: მზისებრ: საწუთროს: მაშვენებელისა: ღიდის: ირა-ნის: კელმწიფეთ: კობილის: (ადგილია დატოვებული) შეილურად: და: თვისად: მმად: აღზრდილმან: ღიდება: პატივ: წარმატებულმან: და: მათგანვე: გაკელმწიფებულმან: კახეთის: მპკრობელმან: ერეკ-ნის: ბეგლარ: ბეგმან: და: შმშადილუს: ყაზახის: მქონებელმან: პეფეთ: მეფემან: და: თვით: კელმწიფემან: პატრონმან: კოსტანტი-ნემ: და: თანა: მემცხედრემან: ჩვენმან: ღიდის: ირანის: ეთმადოკ-ლათის: ღამან: დედოფალთ: დედოფალმან: პატრონმან: ფერჯაჰან:

ბეგუმ: ესე ამიერთ: უკუნისამდე: ჟამთა: და: ხანთა: გასათავებელი:
სამკვიდროთ: და: საბოლოთ: დასამტკიცებელი: წიგნი: და: გუჯა-
რი: ესე: კელ: ახლა: კადრეთ: და: დაგიმტკიცეთ: მონასტერსა:
და: საფლავლსა: წმინდის: დავეითისასა: რაგვარად: ძველიდგანაც: ჩვე-
ნის: მამა: პაპათაგან: შამოწირულობის: გუჯარი: ქონდათ: და:
ან: სულკურთხეულს: მეფეს: ჩვენს: ძმას: იმამყულიხანს: დამტკი-
ცებინა: აგრევე: წესითა: ამით: ჩვენც: დაგიმტკიცებია: მას: ჟამ-
სა: ოდეს: ბძანებითა: ღთისათა: ქვეყანის: განმანათლებელმან:
კელმწიფემან: დიდის: დიდებით: და: პატივ: აღმატებით: გამოგვის-
ტუმრა: და: სიმკვიდრეელი: მოგვენიჭა: მოვბძანდით: დღესა: ჟამ-
სა: მასშინა: წინამძღვარმა: ონოფრემ: მოგვართო: და: გაგვაშინჯ-
ვა: გუჯარი: ესე: დასამტკიცებელად: და გვეწადა: და: ვყავით:
კელნი: სამტკიცებელად: გუჯარსა: ამას: და: არ: მოეშალოს: არა:
ჩვენგან: და: არცა: სხვათა: შემდგომთა: მეფეთა: და: მეპატრონე-
თაგან: და: ანუ: უფლის: წულთაგან: ანუ: დღეს: იყვენ: და:
ანუ: დღის: წაღმართ: იქმნებოდენ: მტკიცეარს: და: არავინ:
გვიკმს: მშოელად: და: ამ: დამტკიცებისა: ჩვენის: წინა: აღმზღე-
გად: დაიწერა: კიდე: კარისა: ჩვენისა: მდივან: მწიგნობრის: კე-
ლით: გურგენისათა: დამამტკიცებელი: ამისნი: ღთნ: დამტკი-
ცოს: მრავალმცა: არიან: წელნი: და: ჟამნი: ცხოვრებისა: მეფის:
კოსტანტინესანი: სიმრავლესა: შინა: დღეთასა: ჟამთა: უკუნითა:
უკუნისამდე: ამინ: ქკსა: უია

ბეჭედი მეფის კოსტანტინესი (სპარსული და ქართული) დედოფლის
ფერაჟაჰანისა.

ქ: ჩვენ: კახეთის: ჯანიშინმა: ბატონიშვილმა: თეიმურაზ:
რაგვართაც: ან: ძველითგან: უწინდელის: კელმწიფეთაგან: და:
ან: სულკურთხეულის: ჩვენის: ძმის: მეფის: დავეითისაგან: და: ან: კი-
დევე: კელ: ახლა: ჩვენმა: ძმამ: მეფემ: კოსტანტინემ: დამტკიცა:
წესითა: ამით: ჩვენც: ასე დაგიმტკიცებია:

ბეჭედი წაწერით: თეიმურაზ

საქართველოს მეფის ირაკლის ძე ლევან.

ალ. ჯამბ.-ორბელიანისა.

ლევან მეფის ირაკლის ძე მესამე ცოლს დედოფალ დარეჯან-თან ნაყოლი დარეჯან დედოფლის შვილებში უცულოზე უფროსი იყო. ეს ლევან ასეთი რამ ყოფილა, თუ რომ იმისი სიცოცხლე გრძელი ყოფილიყო, საქართველო დღეს ამაღლებული იქნებოდა ბაგრატიონების გვირგვინს ქვეშა! მეფე ირაკლიმ დიდი ანტონ ქათალიკოზი და ეს თავისი შვილი ლევან, ორნი გონიერები რუსეთში გაგზავნა, ეკატერინა კელმწიფას კარზედ, შეიტყონ და გამოიკვლიონ იქაური დაწყობილობა, როგორც ადმინისტრაცია, ისე მხედრობის რიგი რომ იქაურს კულობაზედ საქართველოშიაც ისე დააწყონ. მართლა ისეც იყო.

როდისაც რომ საქართველოში მოვიდნენ, მაშინვე სამი ესე სახელოვანი კაცი: მეფე ირაკლი, ანტონი ქათალიკოზი და ბატონიშვილი ლევან შეუდგნენ საქართველოს დაწყობილობასა წესიერად. მოიგონეს მორიგე წესიერი ჯარი და გაამაგრეს საქართველოს საზღვრები ამით, რლისაგანაცა საქართველომ კელმეორეთ შენობა დიწყო. მოიგონეს ჩამოსასხმელი ზარბაზნებისა *) და სადაც კი წაიღებდნენ ხოლმე, უეჭველად კიდევ იმარჯუებდნენ, რლემიცა ამისა შდგომ მეფე ირაკლი ქუცყნის გამართუას მოჰყუა, ანტონი ქათალიკოზი ეკლესიების გამშვენიერებასა და ლევან ბატონიშვილმა მტერს დაუწყო დევნა, რლიცა ყოუპლის ადგილს სწყლავდა და მარადის იმარჯუებდა იმათზედ.

ეს სამი საკვირულო კაცი: მეფე ირაკლი, ანტონი ქათალიკოზი და ბატონიშვილი ლევან სამნიმ ხშირათ იყვნენ ერთად და საქართველოს საქმეს აწყობდნენ. მაგრამ ეს მეფის ირაკლის საი-

*) რუსეთში კაზდილი იყო შატა უნდრინიკაშვილი იმის ხელოვნებით. მაშინდელი ორი მოხუცებული კაცი იყო დარქენილი კიდევ: ნინია მუქაქლაშვილი უოფადიო მაშინდელი არტელერის ბარბანშიკი და ივანე ბაჩიშვილი თოფის ზარბაზნის მსროლელი მეჭიტილე. ღრივ ესენი მეზობლათ იდგნენ ერთი მეორესთან ახლო და ჩვენზედაც მთავროვით იდგნენ, რლეთთანც ხანდისხან მივიდოდი ხოლმე. მე შუაში ჩამოსიბდენ, თუთონ აქეთ იქით დამისხდებოდნენ და მაშინვე ძეჭდს ამბებს მოჰყუებოდნენ.

დუმლოს მტრებს არ იამებოდათ, რა ქნან როგორა ქნან, რომ მოშალონ იმათი თათბირობა? აი მოიგონეს: ლევან ბატონიშვილი მოწამლეს, საწამლავით საიდუმლოთ მოკლეს და ამის შდგომ ანტონ ქათალიკოზიც სამი თუ ოთხის წლისა შდგომ აღარ იყო, მგონია, ისიც საწამლავით გაათავეს*)

ეს ლევან ყუბლას დიდი საყუარელი იყო, როგორც მთელი საქართულოს ხალხისა, ისე სულერთიან თავდაზნაურობისა და უკანასკნელად მთელის მეფის სახლელულობისა, ნამეტნავად ბატონიშვილს გიორგის (შდგომ მეფეს) უფრო ძალიან ჰყუარებია, ასე რომ მეტი სიყუარული აღარ იქნება, როგორც იმას უყვარდა თავის ძმა ლევან **). ამ ლევანმა ორი ათასი მეტი ამაღა შეიკრიბა, სულერთიან თავისავით ყმაწვილცაცობა, გამოჩენილი ვაჟაკები, სადაც ყოუბლს ომში პირუბლი მეომრები ისინი იყუნენ და გამმარჯულებელიც ისინი ***).

ის ამაღა ასე რიგათ ჰყოლია გაწყობილი თითქმის რეგულსავით, როგორც საუცხოვოს ცხენებითა, ისე იარაღებითა და სრულიად ის ამაღა ვერცხლის ყაწიმებში პრიალებდა თურმე. მთელი საქართულოს ხალხი შეჰყურებდა ლევანს საქართულოს იმედათა და ყუბლანი ერთობითა მოელოდნენ იმისაგან ბევრსა კარგსა. კდ ვიტყვი, ნამეტნავად ბატონიშვილი გიორგი უფრო ყუბლაზედ საიმედოდ ზედავდა ლევანს და დიდი სასოებაც ჰქონდა იმაზედ დადებული.

ერთხელ ლევან ბატონიშვილის გამოგზავნილი მახარბელი მოუვიდა მეფეს ირაკლის ქ. ტფილისში ყარაიას ლეკოსმალოს დიდს ჯარზედ გავიმარჯვე, ძალიან დავაპარცხე ისინი და მეც

*) ლევან ბატონიშვილს 1782-სა წელს დაუმარცხდა, ესე იგი მიწამ რუსეთთან შედეგად ირაკლი ტრაქტატს შეჰკრავდა, წელიწად ნახევრის წინათ და ანტონ ქათალიკოზსაც ტრახტატის ორისა წლისა შედგომად დაუმარცხდა. მე ესეიქი აქ სხოლოთში იმისთჳს დაწერე, რომ ეს წელიწადები სსოვისათჳს იყო.

**) ეს ქმები შამით ერთნი იყუნენ და დედით ცალკე. უფროსი გიორგი აბაშიძის ქალთან იყო და უნგრისი ლევან-დადიანის ქალთან

***) შავა ზეში ღიმიტრი ანუ დემეტრე მაძიჩეშის მამაც იმას სლებია და იმასთანავე მოჴუჯამთ საგურამოს ომში ლეკოსმალებთან.

ეხლა ჩემის ამალით გიახლები, ჩემო კელწიფეო. ამაზედ მთელი ქალაქი გაეგება ლევანს და დიდის დღესასწაულით შემოიყუანეს, სადაც მეფის სასახლის მოაჯირზედ ბატონშვილი გიორგი თავის გონიერის ცოლის ქეთევანით და სულერთიან მთელი დიდკაცობა ცოლებითა იქ ელოდნენ ლევანს მეფის ირაკლითურთ და დედოფლის დარეჯანით. ამ დროს დაიძახეს: ბატონშვილი ლევან მოვა თავის ამალითა გამარჯვებული მტერზედ აგერ შეიდანზედაო. ყველამ მოუთმენელის სიხარულით ყურება დაუწყეს მოაჯირიდან, საიდგანაც დაინახეს რომ თავის საუცხოვოს ამალის შუაში, წითელს ბედაურს ცხენზედ, წითელის ტანისამოსით, რწლსაცა აქეთიქით დიდი კაცის შვილები სულ ყმაწვილი კაცნი ბედაურის ცხენებითა, წითელისა ტანისამოსებით, ვერცხლის კრიალისა ყაწიმებით თან მოსდევდნენ ლევანს გამარჯვებულები და ამაყად მოდიოდნენ ერთად შეჯგუფილი. ბატონშვილის გიორგის გულმა ვერ გაუძლო, მაშინათვე ქვემოთ კიბეზე ჩამოვიდა და იქვე კარებიდგან ორივე ხელე-ბი განუბყრო ლევანს და მალღის ხმით დაუძახა:

— ძმაო ლევან, ძმაო ლევან! მამილოცავს გამარჯვება იმ ჩუპნს უსვინიდისოს მტრებზედ. შენმა გაზდამ ჩემო სიცოცხლეო ლევან, ადრევეც ხომ ბევრჯველ მამილოცავს გამარჯვება და ეხლა უფრო კიდევ გულმზურუალედ გილოცავ გამარჯვებას, ამიტომ რომ ეს ყუპლაზედ დიდი მტერი იყო—და თვალებიდან ცრემლები გადმოყარა.

იქიდგან ლევან ცხენიდგან გადმოიჭრა, გამოეჰანა და ეს საყუარელი ძმები სიყუარულით ერთმანეთს გადაეხვიენენ. იქიდგან ხელი დაუჭირა თავის ძმას ლევანს გიორგიმ, ზევით მალლა მოაჯირზედ ამოიყუანა და სიხარულის ხმითა დაიძახა:

— ჩემო კელმწიფენო, მეფე დედოფალო! აი ჩუპნი ოჯახის ბედნიერება ეს არის ჩუპნი შეურყეველი მკიდრი საფუძელი ჩუპნი სახლეულობისა. ყუპლამ ერთიანათ ამის დღეგძელობისათჳს ვილოცოთ ღთისადმი.

დიდი ენა მკვერიც იყო გიორგი ბატონშვილი და ყოვლის კარგის სიტყუპბით აამსო მეფე დედოფალი.

მასუკან მეფე ირაკლიმ:

— შენმა გაზდამ, ჩემო გიორგი, შენის გვირგვინისთჳს თავს დასდებს ლევან.

მერეთ დედოფალმა დარეჯანმა:

— არამც თუ მაგის გვირგვინისთვის მხოლოდ თავი უნდა დადოს, ლუკმა ლუკმათ უნდა დაიკუწოს. რაც მე ბატონიშვილს გიორგიზედ ჭინახული მაქვს, ის იმეთნი დიდი ჭინახული, რწლსაც არცერთს ჩემს შეიღებზედ არა მაქვს, ის ჩემი ჭინახულის სიყუარული უნდა ლევან ჰქონდეს ყოველთვის თუალწინ და ისეთიც ერთგული იყოს ამ ჩემის სიცოცხლის გიორგისა.

ამასთან დედოფალი და ბატონიშვილი გიორგი გულმობიელოდ ცრემლით ერთმანეთს გადაეხვივნენ. რწლიცა ამ ამბავსა ქეთევან ბატონიშვილის გიორგის მეუღლე შორიდგან უყურებდა და მეტის სიხარულით ტირიდა ამისთანა სიყუარულისათვის მეფის სახლეთულობისა მიერ. ვინც და რწლმაც იმათ ამისთანა სიყუარული დაურღვია ყოვლის ეშმაკურის ცვიერობით, ღთმა იმისთანა სამართალი მისცეს იმის სახლსა.

ზევით რომ ვთქვი: ლევან ბატონიშვილი მოწამლეს მეთქი, დროა, ეხლა ის უნდა გავარკვიოთ, რომ ეს ანბავი სიბნელეში არ დარჩეს, მაგრამ ამისთანა ანბავი აქედგან რომ დავიწყოთ ყუპლას უფრო რიგზედ დავინახავთ და ავკარგობა ნათლად გამოჩნდება.

ბატონიშვილი გიორგის ცოლის ქეთევანის ნათესავი თვით ენდრონიკანთ ქალი ელენე მშვენიერი თუალტანადი, ასე ეგონა: როგორც მე ვარ კარგი დედაკაცი, ისე ის ჩემი გუარეული და ის ჩემი ნათესავი ელენეც ისეთი კარგი დედაკაცი იქნებაო. რწლმაცა ამისგამო მოინდომა, რომ თავის მაზლს ბატონიშვილს ლევანს მისცეს, რწლისაცა იმის სიტყუა მეფის ირაკლის სახლისათვის ბეჭედი იყო და კიდევ მოახდინა მაშინათვე, მაგრამ შესცდა იმისთანა გონიერი დედაკაცი: თავისთანა კარგი დედაკაცი ის არ გამოვიდა, მეფის ირაკლის სახლის საკადრისი რძალი.

ბატონიშვილს ლევანს ის ძლიერ ჰყუარებია, იმ ქალს ისიც, მაგრამ ქარიანი ქალი ყოფილა და სუბუქი ჰქვისა. მეფის სასახლეში ბევრს რალაც სულელობას თურმე წამოროშავდა, მაგრამ მაინც კიდევ დიდათ ჰყუარებია ლევანს. მეფე ირაკლი და დედოფალი დარეჯანი ისე არა სწუხდნენ იმის არეულის ხასიათისათვის, როგორც ბატონიშვილი გიორგი და ნამეტნავად უფრო კიდევ იმის ცოლი ქეთევან. თურმე ეტყოდა ბატონიშვილი გიორგი თავის ცოლსა:

— გამოგონე რა გითხრა, ქეთევან, შენ ასეთი საქმე უყავ ჩემს

მას ლევანს, რომ საუკუნოთ გაუბედურე იმ შენი ნათესავის მერთვთ.

— მართალს ბძანებ, მაგისტვსა ჯოჯოხეთიკ ცოტარის ჩემთვის.

— ცრემლით მიუგებდა ისიც.

ესენი აი საიდგან ვიცი:

ერთხელ დედიდა ჩემი ქეთევან ბატონიშვილი *) და დედაჩემი მამებს ასე ლაპარაკობდნენ, სადაც მეც იქ ვიყავი იმ დროს და მერეთ ალიან გმობა დაუწყეს ლევან ბატონიშვილის ცოლსა. მე იმათ ლაპარაკსა მხოლოდ ყურს უგდებდი: ვნახოთ, რისთვის გმობენ, გება მიზეზი თქუან მეთქი. მაგრამ მიზეზი არა თქუეს, რა ექნა მას იმისთანა რომ ისე ჰგმობდნენ და ბოლო დროს ამ სიტყვთ აჩუმიდნენ: საძაგელი ისა. მე მაშინ ყმაწვილი კაცი ვიყავ და ამ სუარების ძალიან ცნობის სიყუარული მქონდა, რლმაცა გაუბედე და ორთავ ვკითხე:

— ბატონიშვილებო, შეინქიმე, რა უქნია იმ თქუნს რძალსა, რომ აგრე ჰგმობთ იმას?

დედიდა ქეთევან ბატო შვილმა წარბშეკრულმა შემამხედა და კოტაოდენის მრისხანებით მითხრა:

— როგორც გამოკითხუაში ხარ ძუღლი ამბებისა, კიდევ ისა ვკითხე, მაგას თავი დაანებე, ეგ შენი საქმე არ არის, — და მრისანეს სახით გაჩუმიდა. მასუკან დედა ჩემი მუთაქა მიართო, ახალადილ მირთმეულნი იყვნენ, ერთი ერთს მუთაქაზე წამოწუა, მეორე მეორეზე და მოსუნებას მიეცნენ. მეც ავდექ და ფეხაკრეფილი დაფიქრებით მეორე ოთახში გამოველ. ეს ამბავი ჩუწთან სუო, ჩუწნს სახლში, სადაც იმ დროს ჩუწ სამის მეტი სხუა არა-ი ყოფილა იქა.

ეს კიდევ არაფერი, აი ეს უფრო გასაგონი არის, რლსაცა იტყვი ეხლა. ამ ლაპარაკის შდგომ ორი თუ სამი წელიწადი გამოიდა რომ ერთს დილაზედ ჩემი ნათესავის თაის თომა ენდრონი-ქაშვილის კაცი მაივიდა, შემოეთვალა: აელაბარს ამ და ამ სახლში მოდი, ბატორიძალი გადიკულა, უნდა დავმარხოთო. მე იმ დროს ჩაცმულიკ ვიყავი და ვემზადებოდი სადმე წასვლას. ეს რომ ითხრა, მაშინვე გავეშურე, რომ სახლში აღარ შევეტრიადლი და ამ ბიქსა ვკითხე გზაზედ:

*) ივანე მუხრანბატონის მეუღლე.

— ბიკო, რ'ლი ბატოირძალი გარდაიცუალა?

— რა მოგახსენო, ასე ამბობდნენ: ბატოირძალი გარდაიცვალა და ის კი აღარ ვიცი, ვინ ბატოირძალია.

მივიდოდი გზაზე და გაკვირუებაში ვიყავ: ის იმისთანა რ'ლი ბატოირძალია, რომ მე იმას არ ვიცნობდი? ამ ფიქრში კიდევ მივედი, ვნახე, რომ ბევრი თავადაზნაურობა და ამქარი შეყრილიყვნენ და სამღვდელოს მოელოდნენ, იმისი მცხედარი გამოესვენებინათ. თომა ენდრონიკაშვილი კარზე დამხედა, ვკითხე:

— რ'ლი ბატოირძალი გარდაიცუალა, რომ მე იმას არ ვიცნობდი? ხელი დამიჭირა, ცალკე გამიყუანა და მითხრა:

— ლევან ბატოიშვილის ცოლი.

— როგორ თუ ლევან ბატოიშვილის ცოლი, რ'ლი ლევანისა?

— მეფის ირაკლის შვილი რომ იყო, იმ კარგის ლევანის ცოლი.

რადამაც გაყინულმა ქროანტელმა დამიარა ტანში თომას ამ სიტყვაზე და ძლივს სული მოვიბრუნე. ვკითხე:

— რას მეუბნები, თომავე, აქამდისინ ლევან ბატოიშვილის ცოლი ცოცხალი იყო, აქ ქალაქშიაც ცხოვრობდა და მე იმისი არა ვიცოდი რა?

— აი, ჩემო ალექსანდრე, ასე. არამც თუ შენ, არც ერთი თავის მული ბატოიშვილები და არც ნათესავეები არას დროს არ იკითხავდნენ, არამც თუ სანახავათ მოსულიყვნენ. ერთი მე მოვიდოდი ხოლმე, ისიც ხანდისხანა, ასე ქუცყნისაგან იყო დავიწყებული.

— ერთხელ ლაპარაკში როგორ არ მითხარი მაგ ბატოირძლის ამბავი?

— როგორ არ გეტყოდი, მაგრამ ლაპარაკი არ ჩამოვარდნილა იმაზედ.

მაშინ მამაგონდა ბატოიშვილი ქეთევანის სიტყუა და ვკითხე:

— რაო, რისთვის იყო ისე მოძაგებული ყუბლასაგან ისა?

— დრო არ არის, აგერ სამღვდელონი მოვიდნენ, უნდა ცხედარი გამოასვენონ, წავიდეთ.

ამასთანვე გაეშურა. იმის ხარჯი იყო იმ ბატოირძლის დამარხუა, ახლო ნათესავი იყო იმისი.

ცხედარი რომ გამოასუპნეს და ზევიდგან დავხედე, ეტყობოდა იმის გამხდარს და სანთლის ფერს ნათესავს, რომ იმასაც

წილი სდებოდა მშუპნიერებაში. ერთი ფჩხილი გაყოფილი შავი წარბები პტყელს შუბლზედ მოხროდა შვილდურადა და თხელი წმინდა ცხვირი ბალახთ ბაგებით ცოტათ გძელს პირის სახეს მეტათ აშვენებდა, რლსაცა ის თავისი მოდილო თულალები სამუდამოდ დახუჭვილი, იმის ქუპმოთ ბაიაზედ იმ თულალების შავი გძელი წამწები ასე გაჰფენოდა გაყოფითა, რომ თვთუტულად დაითვლებოდა. ის ქალი, როგორცა თქუტს, მთავარანგელოზის ეკლესიაში დაემარხათ. იმ მცხედარსა მე ყუტლას უკან მივდევდი მწუხარებით და ჩემს თავსა ვგმობდი: როგორ არ შევიტყუე იმისი სიცოცხლე, რომ იმისგან ბევრს ძუტლს ამბებს შვიტყობდი, ნამეტნავად თავის ქმრის ლევანის, რლიცა ისტორიისათჳს გამოსადეგი იქნებოდა მეთქი? ამ ფიქრში და მწუხარებაში რომ ვიყავი, როგორღაც მოწყუპტილსავით შევიქენ, იქვე ავლაბრის ერთს ღუქნის დაზგაზე დავჯექე, წყალი მოვატანინე, დავლი(ე) და პატარა ხანს უკან შინათკენ წამოველ. ეს დრო მგონია ზაფხული იყო.

შინ რომ მოველ, ბატონიშვილს დედაჩემთან უკმაყოფილოდ შეველ და დაფიქრებული ცოტა მოშორებით დივანზე დავჯექი. დედამ მკითხა:

— აღექსანდრე, რატომ აგრე ხარ, რათა ხარ დაფიქრებული?

— შეინჭიმე, იმ თქუტნი სახელოვანის ძმის ლევანის ცოლი გარდაიცუალა, იმის გამოსასვენებლად გახლდით—მე უკმაყოფილოდ მოვახსენე.

— მომკვდარა? ცივათ მითხრა.

— დიახ, შეინჭიმე.

ამ სიტყუაზე აღარა მითხრა რა, გაჩუმდა. მე მაინც გავბედე და მოვახსენე:

— მიკვირს, შეინჭიმე, ასე მოძაგებული რათა გყუნდათ თქვენი მული, იმისთანა კაცის ცოლი?

ღორზე იყო მიყუდებული. მე რომ ეს მოვახსენე, მაშინვე გასწორდა, სათაკილოდ ხელი გამამიშვირა, პირი იქით მიიღო და გაჯავრების გულით მიბძანა:

— კარგი, კარგი, ნულარას მეტყვი იმისას.

ღორზე მიესვენა და ჩაფიქრდა. ბოლოს თავი აიღო და მედიდურის სიტყუთ მითხრა:

— აღექსანდრე, ყმაწვილი კაცი ხარ, შენს ნათესავეებში წადი სალმე ან არა ~~და გაიხსენებ~~ მინდა ვილოცო, ღღეს დილით

ლოცუა ვერ შევასრულე, ეხლა მინდა შევისრულო.

ამისთანა ზდილობიანისა სიტყუბითა დამითხოვა, თორემ იმან ადრე იცოდა ლოცუა, დილაზედ რომ ადრე გაიღვიძებდა, ისევ ქვეშაგებში. მე მაშინვე ავდექ და გამოველ. ვანობდო: ახა ღთო ჩემო, რა ანბავი უნდა იყოს, რა მიზეზი იმ ქალზედ, რომ ასე მოძაგებული ყოფილა არამც თუ მუღებისაგან, თითქმის ყუ-ლასაგან? მასუკან ვთქვი: უნდა შეუდგე, ამთენი ძუპლი კაკები არიან, იმათგან შევიტყობ მეთქი. დედაჩემს ხომ ვეღარ გაუბედვ მეკითხა და ახლა სხუშთან დავიწყე გამოკითხუა, მაგრამ ახლა უფრო ფთხილათ, კიდევ გაუფთხილებლობით ისეთივე საქმე არ მამსლოდა. გაიგონეთ.

ეს ხომ გაიგონეთ, ბატონიშვილი ლევანი როგორი გამოჩენი-ლი ყმაწვილი კაცი იყო, ამაზედ რალა ვილაპარაკოთ, ისევ ამ სა-განზედ დავიწოთ უბნობა როგორ და ვითარ? ბატონიშვილმა ლევანმა ალაზნის პირზედ ლეკის ჯარი დაამარცხა, იქილგან გამო-ბრუნებული მოვიდა და სოფელს ველისციხეში გადახდა, იქ კიდევ ლეკის ჯარსა მოელოდა, ალაზანში უნდა გამოსულიყვნენ და ქარ-რთუპლის სოფლებისთვის დაეკრათ. ამ დროს სადილზედ ლევან ბატონიშვილი მძიმეთ ავით გახდა და საღამო ეამს კი გარდაიცუა-ლა. ყუპლას გაუკვირდათ იმისი ასე უეცრათ სიკვდილი და რასა-კვირელია იმაზედ დიდი გლოვა იქნებოდა, მაგრამ ამით რისთვის შეგაწუხოთ, ისევ საქმეს მოვყუტათ.

მაშინდელმა მეფის ირაკლის ოჯახობის მტრებმა მითამ ამით ისარგებლეს, რომ იმ უსვინიდისოებმა ხმები დაყარეს: ლევან ბა-ტონიშვილზედ მისწრობია ერთი კაცი და იმ კაცსა თავის ცოლზედ ხანჯლით გაუგმირამსო ლევან. ეს ამბავი მაშინვე მეფეს ირაკლის მოხსენდა, რლმაცა აღარც თვთონ და აღარც სხუშები ავლოვა, უბდანა: აჲ ტულისში ჩამოიტანეთ იმისი გვაშიო, რლთაცა მოა-სვენეს და დარიის ეკლესიაში *) დაასვენეს ავლაბარს. ამის მეორე დილაზედ სასულიერო წოდება, ბატონიშვილები, დიდრონი კაცები და თვთ მეფე ირაკლი ავლაბარში წასასვლელოდ რომ ემზადებოდ-ნენ, იმათში ბდანა მრისხანებით მეფემ:

— თუ მართლა ჩემი შვილი ლევან ხანჯლით გაგმირულია

*) ის დარიის ეკლესია დარეჯან დედოფლის აშენებულია, ახლა ფერის-ცუალებისა არის.

დედაკაცზე ქმრისაგან, კეშმარიტებას ვფიცავ, სახალხოთ ვათრევენბ.

ამასთანავე გამოვიდნენ და ცხენებით გაეშურნენ ავლაბრისკენ, მაგრამ დიდათ დაღონებულები. იმ ლევანის სიკვდილს ხომ აღარ სწუხდნენ, იმას სწუხდნენ, უთუოდ ათრევენებს და საგანგაშო შეიქნება ყოველს ქვეყანაშიო.

როდისაც მივიდნენ და ეკლესიაში შევიდნენ, უბძანა: ეგ ცხედარი კარზედ გაიტანეთო. გაიტანეს და იქ სრულიად ცხედრის ვატიტვლება უბძანა. როდისაც რომ გაატიტვლეს, კიდევ უბძანა: კარგათ გაჩხრიკეთ, რ'ლს ადგილს არის გაგმირულიო და თვთონ თავზედ დაადგა. კარგა ხანი ჩხრიკეს, მაგრამ არსად არა იყო რა, მხოლოდ ამის მეტი, რომ მთელი სხეული ძალიან გაღურჯებული ჰქონდა და სიშავე დასცემდა. მაშინ მეფე ირაკლიმ დაუწოქა და როგორც რიგია მოთქმით ტირილს მოჰყუა. ეს ამბავი მაშინვე დედოფალს აცნობეს, სადაც მთელს სასახლეში და ქალაქში შეიქნა გლოვა. მეფის ირაკლის ოჯახობის მტრები ამით რომ ვერა ვახდნენ რა, ახლა ეს ხმები დაყარეს: მითამ ლევან ბატონიშვილს ბევრი ორაგული ეჭამოს და უეცრათ ჯდომით მომკვდარიყოს. მაგრამ რას იფიქრებდნენ, ამ დროს თ'ა ლუარსაბ ონანაშვილმა ვანაძემ თ'ა შერმაზან აფხაზი დააბეჭლა მეფეს ირაკლისთან, რომ შერმაზან აფხაზმა ბატონიშვილი ლევან მოწამლაო. მოწამლაო და სულგერთიან იმისი ოჯახი აიკლამეფე ირაკლიმ, ყმა და მამულიც სულგერთიან ჩამოართო და იმასაც სიკვდილს უპირებდნენ, მაგრამ შერმაზანი შეევედრა მეფეს: უბრალოების სისხლს ნუ დაიდებ, სწორეთ გამოიკითხე და ისე მამკალიო. ამაზედ მეფე ირაკლი დამშვიდდა, მაშინვე საიდუმლოთ გამოკითხუაში შევიდა, ნახა, რომ ის დაბეჭლება სულ სიცრუე იყო, თავისი ყმა და მამული ისევ დაუბრუნეს, ის აკლებულიც სულ ერთიან და შ'დგომ პატივითაც მოებყრა მეფე.

ახლა მოკლეთ მოვქრი და მეტს ველარას ვიტყვი, რომ მეფის ირაკლის საიდუმლოს მტრების მოწყალებით ლევან ბატონიშვილის ცოლი ზდილობიანის მოქცევით სასახლედგან გაიყუანეს და ცალკე მისცეს ცხოვრება. ეს ანბავი ეხლა არ შეიძლება ითქუას,

იქნება ოდესმე, მაგრამ გონიერი კაცი კი მაინც ყუპლას მიხედ-
ბა, თუნდა ის ამბავი ველარ აღიწეროს.

თა ა. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი
27 აგვისტოს 1865-სა წელსა
დიდ ყაბართოს ნაღიქში.

ჩემი სიძე დავით ქობულოვი იქ ნაჩაღნიკათ რომ გაგზავნეს,
ბოლოს მე და ჩემი ცოლიც იმათთან წავედით.

ეს წერილი თავად ალექსანდრე ვახტანგის ძე ორბელიანისა დატუ-
ლია სხვა მის ქაღალდებთან ერთად წერა-კითხვის საზოგადოების წიგნთ
საცავში და იქიდან გადმოვიწერე. სტატია დაწერილია თაბახიან ქაღალდზე
ყარანდაშით. ალექსანდრე ორბელიანი, „პუშკინად“ წოდებული, იყო
შვიდისშვილი მეფის ერეკლე II სი, დედა მისი იყო მეფის ასული
თეკლა.

მცხოვრებთა რიცხვი საქართვე- ლოში მე-XIII საუკუნის ნახევარს.

თათრების ეპოქის ქართველი მემატიანე, როგორც ცნობილია, გადმოგვცემს ფრიად საინტერესო ცნობას იმ აღწერილობის შესახებ, რომელიც მოუხდენიათ მე-XIII საუკუნის ნახევარს მონგოლებს ჩვენში:

„ამათ ჟამთა შინა იქმნა ესეცა, რამეთუ ყაენმან ბითო, რომელი უდიდეს იყო ყოველთა ყაენთა, ინება განსწორება და აღთვაღვა ყოვლისა ქუეყანისა და ჰპოვა ვინმე კაცი ნათესავით ოირი-დი, სახელით არღუნ, სიმართლის მოქმედი და ფრიად მართლის მეტყუელი, ღრმად გამგონი და განმზრახი რჩეული. ესე წარავლინა ყოველსა საბრძანებელსა მას მისსა რუსეთს, ხაზარეთს, ოსეთს, ყივჩაყეთს ვიდრე ბნელეთამდე და აღმოსავლეთს ვიდრე ჩრდილოეთამდე და ხატაეთამდე, რათა აღთვალოს და განაჩინოს მკედარი და მეომარი ლაშქრად განმავალი ნოინთა თანა, დიდთა და მცირეთა, ღირსებისაგერ მათისა ულულუაჲ, რომელ არს ძლუნგი მიმავლთა გზად და ქირაჲ ცხენისა და საპალნისა და ვითარ განაჩინა და განაგო არღუნმან საბრძანებელსა ბითო ყაენისასა, მიერ წარავლინა ყარაყუთუმს ყუბულ ყაენს წინაშე, რათა მანცა ესრეთ განაჩინოს კელსა ქუეშე არღუნისასა და მირაიწია ყუბულ ყაენს წინაშე, ინება მანცა ესრეთ ქმნად და წარავლინა იგივე არღუნ განგებად საბრძანებელისა მათისა და განუწესა იგივე წესი და მივიდა ტახტსა ჩალატასსა და უშანს წინაშე თურანს და განაწესა და განაგო მანდაური ყოველი და გამოელო ჯიონი და მოვიდა ხეარასანს, ერაყს და ყოველსა რომგვარსა და განაგო ესრეთვე და მოიწია ყაენს ულუს წინაშე და მანცა პატივით შეიწყნარა და წარავლინა საქართველოსა მეფეს დავითს წინაშე და საბერძნეთად და ყოველსა საბრძანებელსა მისსა ზედა განაჩინა აღწერად და განგებად და ვითარცა მოიწია საქართველოსა, დიდსა ქირსა მიეცნეს ყოველნი მკუიდრნი ამის სამეფოსანი და იწყეს აღწერად კაცთაგან და პირუტყვთამდე, ყანით ვენაკადმდე და წალკოტით ბოსტნამდე და ცხრასა გლეხ სასრულისა მიწისა მქონებელსა ერთი ლაშქარს წარმავალი

კაცი შეადიან და გამოკდა სამეფოსაგან დავითისა ცხრა თუმანი მკედარი, თათართა თანა წარმავალი, რომელ არს ცხრა ბევრი და განაწესეს ძლუნენი სოფლისაგან ათასისა მკედრისა მთავარსა კრავი ერთი და დრაჰკანი ერთი, ხოლო ბევრისა მთავარსა ცხოვარი ერთი და დრაჰკანი ორი და მიზდი ცხენისა თეთრი სამი დღისა ერთისა და ესრეთ განუწესა და წარვიდა საბერძნეთს და ბაღდადს და ყოველგნით (*).

ვახუშტის თავისი ისტორიაში მემატიანის ცნობა შესამჩნევად შეუცვლია. ის ამბობს: (1248 წ.) „მოვიდა აღმწერელი ქვეყანისა არლუნ, რომელი წარმოველინა ბითუყაენსა. ამან აღწერა ყოველი საბრძანებელი ყაენისა და მოიწია ულუყაენის წინაშე. მან წარმოგზავნა ქართლს აღწერად ყოველისავე. მოსრულმან არლუნ აღწერა მიწით, ვენახით, ხვასტაგით, მტილით, წალკოტით და წისკვილით. ხოლო ათს კვამლს გლეხზედ მეთე მელაშქრედ წამსვლელი და გამოხდა დავითის სამეფოსაგან 400,000 წამსვლელი ლაშქარსა შინა“ (**).

ბროსეს ეს ცნობა როგორც მემატიანისა, ისე ვახუშტისა სწორედ ვერ გაუგია. მისი აზრით, მემატიანის ცნობის მიხედვით საქართველოში მაშინ დაახლოვებით ერთი მილიონი გლეხი ყოფილა, რომელთაგან 90,000 კაცი ჯარში ირიცხებოდა, ხოლო ვახუშტის მიხედვით—900,000 კვამლი, რომელსაც იმოდინვე ჯარი გამოუყავდა. პირველს შემთხვევაში ქალებისა ბავშვებისა, და ყმების რიცხვის მიმატებით მივიღებთ მცხოვრებთა რიცხვს 9,900,000 სულს და მეორე შემთხვევაში თუ კომლზე 5 სულს ვიანგარიშებთ, მივიღებთ 1,500,000 სულს ორისავე სქესისას ***). ცხადია, აქ ბროსე რაღაც გაუგებარ შეცდომაში ჩავარდნილა, რადგანაც არც ვახუშტი ამბობს იმას, რასაც ბროსე მას აწერს და არც მემატიანის ცნობა, ცხრა გლეხზე ერთი მოლაშქრე გამოდიოდაო, გულისხმობს, რომ ეს მოლაშქრე ამ ცხრა გლეხს გარდა მეთე ყოფილიყოს, როგორც ამას ფიქრობს ბროსე. მაინც ბროსემ სრულიად სამართლიანად გამოთქვა ეჭვი, რომ შეუძლებელია ქართლკახეთში,

*) ქართლ. ცხოვ., I, 386—387.

**) ვახუშტი, ბაქრადის რედაქცია, 241.

***) Hist. de la Gé. I, 551.

რომელ-საგან მისის აზრით შესდგებოდა მე-XIII საუკ. ნახევარში დავით მეფის სამეფო, ამ დროს ამდენი მცხოვრები ყოფილიყოსო, განსაკუთრებით თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ ამავე ტერიტორიაზე 1836 წელს 225,395 სული ცხოვრობდაო.

ივ. ჯავახიშვილი თავის „საქართველოს ეკონომიურ ისტორიაში“ ვრცლად ეხება ამ საკითხს და ამბობს: „რაკი ათ სრულ მიწის პატრონ გლეხის *) ოჯახიდან ერთი მხედარი უნდა გასულიყო ლაშქრად და ჯარში წასავალი საქართველოდან 90,000 მხედარი აღმოჩენილა, მაშასადამე მაშინ ჩვენს საქართველოში მართო სრულ ფუძის ან მიწის მქონებელი 900,000 ოჯახი ყოფილა. თათო ოჯახში რომ ხუთი სული ვიანგარიშოთ, ამ დროს უეჭველია მეტიც იქნებოდა, — საქართველოში 4,500,000 ისეთი გლეხი ყოფილა, რომელნიც სრულ ფუძეზე იჯდნენ. იმათ გარდა ხომ ისეთი გლეხებიც იქნებოდნენ, რომელნიც სრული მიწის პატრონები არ იყვნენ; არც ბოგანოებია აქ სათვალავში მიღებული, არც უმიწაწყლო გლეხი. ამათ გარდა საქართველოში აზნაურებიც, მოხელეები, ვაჭრები და სამღვდლოება იყო. სათვალავში ისინი არ არიან შეტანილნი მთელი ეს მრავალგვარი და სხვა ნაირი ჯგუფი სულ ცოტა 500,000-ად უნდა ჩავთვალოთ. ამ გვარად საქართველოში მე-XIII საუკ. პირველ ნახევარში 5,000,000 კაცზე მეტი მცხოვრები უნდა ყოფილიყო* **). ამასთანავე ივ. ჯავახიშვილი ფიქრობს; რომ აქ უნდა იგულისხმებოდეს მთელი საქართველო და არა მარტო ამერი სამეფო.

ახლა ჩვენ გავარჩიოთ, თუ რამდენად სამართლიანი უნდა იყოს ზემოდ მოხსენებული აზრები. როგორც დავინახეთ, მემკითხვენი ამბობს: „ცხრასა გლეხსა სრულის მიწის მქონებელსა ერთი ლაშქარს წარმავალი კაცი შეავდიან“ და გამოვიდა სულ 90,000 მხედარიო. მაშასადამე, სულ ამ დროს ყოფილა ($9 \times 90,000$) 810,000 გლე-

*) ივ. ჯავახიშვილი აქ ისეთსვე შეცდომაშია, როგორც ბროსსე, რადგან შემკითხვენი გარკვევით ამბობს — ცხრა გლეხზე ერთი ლაშქარი მიეყვდათო.

**) ივ. ჯავახიშვილი, საქართ. ეკონ. ისტორია, 75.

ბი სრული მიწისა მქონებელი. ეს რიცხვი, როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ, მთელს საქართველოს შეეხება. სიტყვები „სრული მიწისა მქონებელი“ ივ. ჯავახიშვილს ესმის როგორც სრული ფუძის მქონებელი. ცნობილია, რომ მიწა ამ გვარი მნიშვნელობით ანუ ფუძე ხშირად შეიცავდა ერთს კომლზე მეტს. თამარ მეფის 1201 წლის შიომღვიმის სიგელიდან სჩანს, რომ მიწა ხანდახან ორს კომლს შეიცავდა. მე-XVI საუკუნეში კიდევ ქვემო იმერეთში ცნობილია, როგორც გელათის წმიდის გიორგის დავთრიდან სჩანს, ფუძე რვა კომლიანი*). მაშასადამე ამ ანგარიშის მიხედვით თითო მიწაზე ორთა შუა რიცხვით $1\frac{1}{2}$ კომლი მაინც უნდა ჩაითვალოს. ამის და მიხედვით მე XIII საუკ. ნახევარში საქართველოში ყოფილა დაახლოვებით 1,215,000 კომლი. თითო კომლზე, თუ მე-XIX საუკუნის სტატისტიკურ ცნობებს მხედველობაში მივიღებთ, უნდა ჩაითვალოს 8 სული ორისავე სქესისა. მაშასადამე, თათრების მიერ მოხდენილ აღწერილობის დროს საქართველოში გლახთა რიცხვი ყოფილა დაახლოვებით $9\frac{2}{3}$ —10 მილიონი ორისავე სქესისა. თუ ამას ხაზგდევლოებას მიუმატებთ (ნამდებლობა მემატიანის თქმით დავთარში არ შეუტანიათ) და აგრეთვე აზნაურობას, მაშინ მივიღებთ დაახლოვებით $10\frac{1}{2}$ მილიონს სულს მცხოვრებს. მაშინდელი საქართველო შეიცავდა ტერიტორიას—ჰერეთ, კახეთს, კამბეჩიანს, ტფილისიდან აღმართ ვიდრე მთამდე შემახისა, ანისს, სომხეთს, ქართლს, ჯავახეთს, სამცხეს და აღმართ ვიდრე კარნუ ქალაქამდე და იმიერ საქართველოს.**). ძნელი დასაჯერებელია, რომ ამ ტერიტორიაზე ამდენი სული ცხოვრებულიყოს, ხოლო თუ მემატიანის სიტყვებს ისე გავიგებთ, როგორც ეს ბროსეს და ჯავახიშვილს ესმოდათ, მაშინ სხვანაირი ანგარიში მართებული არ იქნება, რადგან ისტორიულ ცნობებს არ ეთანხმება. მაგრამ რომ ამ გვარი ანგარიში სამართლიანი არ არის, ეს სჩანს შემდეგი გარემოებიდან. იმავე ქართველ მემატიანის მიხედვით ჩვენ საშუალება გვქმნება გამოვიანგარიშოთ, თუ 90,000 მხედარი საქართველოს სხვა და სხვა პროვინციებზე როგორ უნდა ყოფილიყო განაწილებული. რუსუდანის სიკვდილის შემდეგ (1245 წ.)

**) ქრთიკ., II, 339.

*) ქართლ. ცხოვ., I, 371.

გემატიანის სიტყვით „გაკდეს ქართველნი უნუგეშისცემოდ და უმეფოდ და არღარავინ იპოგბოდა ნათესავი მეფეთა. რამეთუ ერთი დავით საბერძნეთს წარველინა ყიასდინს თანა, რათა წარსწყმიდოს და მეორე დავით, რომელსა ნარინ დავითობით უკმბდეს, ყარაყურუმს წარეგზავნა და არა უწყოდეს, თუ რა შეემთხვია. ამისთვის თუთოეული თავადი თავისა თუისისათვის გააგებდა და ზრუნვიდა, რამეთუ თუთოეული ერის მთავარი მისსა ზვედრსა ნოინსა შეუღვა, რამეთუ პირველვე გაყოფილ იყუნეს ნოინთა მიერ და გააჩინეს თათართა ბევრის მთავარი, რომელსა დუმნის მთავრად უწყოდეს და გამოირჩიეს პირველად ევარსლან ბაკურციხელი, კაცი ღრმად მოუბარი, მკნელ მემომარი და არას საქონლისა პატრონი. ამას მიათუალეს ლაშქარი ჰერეთ კახეთისა, კამბეჩიანისა, ტფილისითგან აღმართ ვიდრე მთადმდე შამახისა და შანშეს კელო უდევს მამული მისი და ავაგისი. ვარამ გაგელსა კელთ უდევს ყოველი სომხითი. გრიგოლ სურამელსა ქართლი და თორელსა გამრეკელსა, მსგავსადვე ევარსლანისასა საქაბუკლთ შინა კელთ უდგა ჯავახეთი, სამცხე და აღმართ ვიდრე კარნუქალაქადმდე. ხოლო ცოტნე დადიანსა და რაქის ერისთავსა ყოველი იმერი სამეფო“ *). ამ გვარად, რუსუდანის სიკვდილის შემდეგ უმეფობის დროს მონგოლებს საქართველოში უვიდ თუმანდ გაუყვიათ უვიდ ქართველ დიდებულთ შორის. აღწერის დროს კი, რომელიც კირაკოსისა და სტეფანოს ორბელიანის ცნობით 1254 წელს მოხდა, საქართველოში ცხრა თუმანი მხედარი გამოსულა. კერძოდ ქართლის მხედრობა პირველ შეწყერის დროს შეადგენდა ერთს თუმანს. მაშასადამე, საერთო აღწერის დროს 1254 წელს ქართლს მოუწევდა დაახლოვებით 12,700 მხედარი. გემატიანის სიტყვით ცხრა სრული მიწის მქონებელ გლეხზე ერთი მოლაშქრე მოდიოდა, მაშასადამე ქართლი 1254 წელს შეიცავდა დაახლოვებით 115,000 გლეხის მიწას ანუ ფუძეს. ცნობილია, თუ დაახლოვებით რა სიდიდისა იყო მიწა ანუ ფუძე ქართლში მე-XIII საუკუნაში. შიომღვიმის 1201 წლის თამარ მეფის ბოძებულ სიგელში მიწა ანუ ფუძე შეიცავს 12 დღოს მიწას და კიდევ ამის გარდა ვენახს *). ხოლო 115,000 გლეხის ფუძე შეი-

*) ქართლ. ცხოვრ. I, 371.

**) თუ რა სიდიდისა იყო ერთი ფუძის ვენახი, ეს შეიძლება შემკვნიანად გამოვიანგარიშოთ. რკონის სიგელიდან ჩანს, რომ თითო მიწის ვენახს ედგა 12 ოცდაათხ ლიტრიახი კოკა ღვინო (ქრონიკ., II,

ცაეს დაახლოვები 1,380,000 დლიურსმარტო სახნავ მიწას. ხოლო მთლად ისტორიულ ქართლის ტერიტორია შეიცავს მთა-ტყიან-ბარია ნად არა უმეტეს 2,500,000 დლიურისა და ამაში $\frac{2}{3}$ მთასა, ტყე სა და საძოვარს უჭირავს. აქედან ცხადად სჩანს, რომ ზემოდ მოყვინილი ანგარიში შემცდარი უნდა იყოს და შეუძლებელია მემბტიანის სიტყვები ისე გავიგოთ, როგორც აქამდის ესმოდათ. მართლაც კირაკოსი, რომელიც თანამედროვე და თვით მხილველი იყო, თათრების ბატონობის დამყარებისა ჩვენში, გადმოგვცემს აღწერილობის ამბავს შემდეგ ნაირად: „703 წელს სომხური ანგარიშით (1254—1255 წ.) მანგუყენმა და დიდმა მხედართ მთავარმა ბათუმ გაგზავნეს დიდებული არლუნი, რომელიც ჯერ კიდევ გიუქყაენის დროს დანიშნული იყო ყველა დაპყრობილ ქვეყნებში უმთავრეს ხარჯის ამკრფელად, და მეორე კიდევ ბათუს ურდოდგან ტურა-ლა სხვა მრავალი მოხელეებით, რათა აღწერათ ყველა მათი მორჩილი ხალხები. მიღებულ ბრძანების შესასრულებლად ისინი გაემგზავრნენ ყველა ქვეყნებში—სომხეთში, საქართველოს, ალბანიას და

136). კარსიელადის მიერ გაშენებულს და შემდეგ შოამდგომისათვის შეწირულ ვენახს ედგა აგრეთვე თორმეტი კოკა ღვინო, ხოლო ამ ვენახის გაკეთებისათვის მიწის პატრონს 16 დრაჰკანი მიეცა (იქვე, 150). საზოგადოდ, გარედან მოსული ვენახსაც კი რომ გააკეთებდა, ნახევარა ვენახი მიწის პატრონს მიჰქონდა და ნახევარი გამკეთებულს. (იქვე, 151) მაშასადამე მთლად ის ვენახი, რომელსაც 12 კოკა ედგა, 32 დრაჰკანი ღირდა. ერთი გუთანი ან დღიური სახნავი მიწა ღირდა 4 დრაჰკანი (იქვე, 152), ხოლო 12 დღის მიწა ერთი ფუძის ედიებოდა 48 დრაჰკანად. ამ კვარად ძე-XIII საუკუნის ნახევარში ქართლში ფუძე წარმოადგენდა 48 დრაჰკანის ღირებულების სახნავს და 32 დრაჰკანის ფასს ვენახს. დრაჰკანი უდრის გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადების მიხედვით 6 თეთრს. რკონის სიგლის მიხედვით კახა თორელი ექვსი კოკის მტეგრად გლეხებს ადებს 8 თეთრს წლიურად. თორმეტი კოკა ედიებოდა 16 თეთრი. მაშასადამე 32 დრაჰკანის ანუ 192 თეთრის ვენახს ედგა წლიურად 16 თეთრის ღვინო.

ყოველ შემთხვევისათვის ცხადია, რომ ფუძის შემადგენელი ნაწილი—ვენახი დაახლოვებით $\frac{2}{3}$ ღირებულების ეოფილა, რამდენისაც იყო სახნავი მიწა.

გეზობელ მხარეებს და ჩაწერეს დავთრებში ყველა ათი წლიდან დაწყებული გარდა ქალებისა.“

მე-XIII საუკუნის სხვა სომეხი ისტორიკოსი მალაქია ამ აღწერილობის შესახებ გადმოგვცემს: „მანგუყანის ბრძანებით მოვიდა ჩვენს ქვეყანას ერთი თათართა უფროსი სახელით არლუნ და მოახდინა აღწერა მთელს აღმოსავლეთში, დავთარში აღრიცხულთა მიხედვით მომავლისათვის ხარკით გარდახდევინებისათვის. მთელი აღმოსავლეთი ძლიერ აოხრდა, რადგან სულ პატარა სოფელში 30—50 კაცს სთვლიდნენ დაწყებული 15 წლიდან 60 წლის ხანადის და ყველას დავთარში ჩაგდებულს ართმევდნენ 60 თეთრს.“

სტეფანოს ორბელიანის სიტყვით ეს აღწერა მოხდა 1254 წელს.

ვარდან დიდი 1265 წელს სწერს: „702 წელს (1253 წ.) განგუყანმა ბრძანება გასცა ყველა მისს მორჩილებაში მყოფ ქვეყნების აღწერის შესახებ და ეს საქმე მიანდო განთქმულ პირს არლუნს. ყენის ბრძანებით ხარკი გააწერეს ყველა მამაკაცებს, ქალების გამონაკლისით, გარდა ღრმა მოხუცთა და ჩვილ ბავშვებისა.“

ყველა ამ ცნობებს თუ შევადარებთ, ცხადად სჩანს, რომ 1254 (ან 1253) წელს მომხდარ საერთო აღწერილობის დროს დავთარში ჩაუგდიათ ყველა მამაკაცი ათი წლიდან *) დაწყებული 60 წლამდის. ქალები სათვალავში ჩაგდებული არ ყოფილან. ქართველ მემკვიდრის სიტყვით ცხრა გლეხზე ერთი ლაშქრად მიმავალი შეუწერიათ და გამოსულა სულ საქართველოს სამეფოდან 90 ათასი მხედარი. მაშასადამე სულ დავთარში ჩაეარდნო 1254 წ. ჩვენში 810,000 სული. თანამედროვე სტატისტიკურ ცნობების მოშველებით შესაძლებელია ამის და მიხედვით საერთო მცხოვრებთა რიცხვის გამომანგარიშება. როგორც ვნახეთ ქალები არ აღწერილიან. საქართველოში სულ 100 კაცზე დაახლოვებით 87 ქალი მოდის. გამოდის სულ დაახლოვებით 1,515,000 ორისავე სქესისა 10—60 წლამდის. თუ მივიღებ მხედველობაში რომ ჩვენში 10 წელზე უფრო პატარა და 60 წელზე უფრო მოხუცი შეადგენს

*) მალაქია 15 წლიდან ამბობს, მაგრამ კირაკოსის ცნობა უფრო მართალი უნდა იყოს, რადგან კირაკოსი კარგად განათლებულა კაცი და თან მხედველი და მომსწრე იყო ამ ამბის და გარდა ამის მისი ცნობა უდგება ვარდან დიდის ცნობას.

დაახლოვებით საერთო მცხოვრებთა 37%, მაშინ მივიღებთ მცხოვრებთა საერთო რიცხვს 2,400,000 სულს ორისავე სქესისას. სახეშია მისაღებია კიდევ ის გარემოება, რომ სათვალავში ჩადებული ყოფილა მხოლოდ გლეხნი. აზნაურობა, როგორც სიანს, გამოკლებული ყოფილა. დავთარში ჩადებული არ ყოფილა კიდევ სამღვდელოება, როგორც ეს სიანს მემატთანის ცნობიდან: „ხოლო (არღუნ) ზუცესთა და მონაზონთა და საეკლესიოთა განწესებათა არა შეავდო საზღავი და არცა ყალანი, ეგრეთვე შიხთა და დავრეშთა და ყოვლისა სჯულისა კაცნი საღთოდ განჩენილნი ათავისუფლნა“ *). თუ აზნაურობას და სამღვდელოებას დაახლოვებით მცხოვრებთა 4% ჩავთვლით, მაშინ მივიღებთ საქართველოს სამეფოში 1254 წელს საერთო მცხოვრებთა რიცხვს 2,500,000 სულს ორისავე სქესისას.

ცხლა საქირაა გარკვეულ იქნას შემდეგი გარემოება. საქართველოს ამ დროს ფლობდა ორი დავით, ლაშას ძე და რუსუდანის ძე.

რუსუდანის ძე დავით ნარინი ამ დროს აფხაზეთის სამეფოს ტერიტორიას განაგებდა, ლაშას ძე კი ტფილისს იჯდა. მიუხედავად ამისა, როგორც სიანს პოლიტიკური მთლიანობა საქართველოსი არ დარღვეულია. როგორც ცნობილია, რუსუდანის სიკვდილის შემდეგ (1215 წ.) საქართველოს ტახტზე მონგოლების ყაენის მიერ დაპყრობულ იქნა ორივე დავით. ეს მოხდა 1248 წელს **) და შემდეგ 1249 წელს ნარინ დავით შვიპყრეს მონგოლთ, მაგრამ ის

*) ქართლ. ცხოვ. I, 387.

**) კიარკოსის ცნობით, მონგოლებმა სულთან გაიეთედდინის დამარცხების შემდეგ გაგზავნეს მასთან მოსაღმარებელად ვარამი გაგელი, რომელმაც უკან დაბრუნებისას თან წამოიყვანა ტყვეობაში მყოფი ლაშას ძე დავით. მონგოლებმა ეს დავით შეფუქდეს გამოაცხადეს და კათალიკოსმა მას მცხეთაში გვარგუინი უკურთხა. რუსუდანმა მიპარა ბათუმის, რომელმაც ნებ დართო რუსუდანის ძეს დავითს ტფილისში შეფუქდეს ჟოფილიყო და ამ ბრძანებას ადგილობრივი თათრების საზღვრები არ წინააღმდეგნენ, რადგან ამ დროს ჩინგიზიანის შვილი ოგოდა ყაენი მომკვდარიყო. ანუფთქიას სიტყვით. გაიეთედდინის დამარცხება მოხდა 640 ჰიჯრასას (1242—1243 წ.), სომეხ ისტორიკოსთა ცნობით კარნუქაქი თათართა ადგეს 1242 წ. გაიეთედდინი საბოლოოდ დამარცხდა 1243 წ., ხოლო ოგოდა ყაენი გარდაიცვალა 639 ჰიჯრ.

ნახტევანიდან გაიქცა ორი კაცის თან ხლებით და მივიდა ქუთაისს. ამ ცნობას ქართველ მემკრიანისას რამოდენადმე ეთანხმება კირაკოსის მოწმობა, რომ ნარინ დავითი სვანეთს დამკვიდრდაო. სამეფოს ორ ნაწილად გაყოფის შესახებ სომეხ თანამედროვე ისტორიკოსებს არაფელი აქვთ ნათქვამი. ორ მეფობა საქართველოში გაგრძელბულა დავით მეფის (ლაშას ძის) გაქცევამდის არღუნისაგან, რაც ნიხდა კირაკოსის ცნობით 1261 წელს. მემკრიანე ამბობს: „ხოლო მეფე დავით კვალად მოვიდა სამცხეს და შავშეთს და ვითარ იწილა სამცხე მოკრებულო, მოუწოდა თანამზრახველთა მისთა, ჰქიბხა თუ რა ყონ, რამეთუ ომი თათართა აღარ ეგებოდა. მაშინ სარგის ჯაყელ ციხისჯვარელმან მოაკსენა, ვითარმედ სამცხე მცირე არს და არა კეთილი სადგომი მეფეთა. აწ განგაზრახებ, რათა წარვიდე ლიხთიმერად, რუსუდანის ძისა დავითის თანა, რამეთუ სწორად ორთავე არს სამეფო იგი და ესეცა და მე დავსდებ თავსა ჩემსა და საქონელსა ყოველსა და ლაშქარსა ჩემსა შენთვის და ვითარ გენებოს იქმარე და უკეთუ კეთილად გისტუმროს დავით, კეთილ და უკეთუ არა, აჰა სიმდიდრე ჩემი მზა არ თქუენთვის და ნუსა წენ სწყალობ საქურკლესა შენსა და ვეზრახნეთ თავადთა იმერთა და განვსცეთ საქურკლე და ჩვენ კერძო დავიყენოთ. სთნდათ ყოველთა განზრახვა ესე და წარავლინეს მოციქული წინაშე რუსუდანის ძისა, რათა შეიწყნაროს თათართაგან მიირიდებული, ხოლო მან აღუთქვა შეწყნარება და წარვიდეს და მივიდეს ქუთაისს, სადა იგი წინა მიეგება რუსუდანის ძე მეფე დავით და კეთილად ისტუმრა და დაყვეს წელიწადი ერთი. გარნა კეთილად თუ ისტუმრებდა რუსუდანის ძე, ეგრეცა კეთილადვე ლაშას ძესა დავითს, არამედ ვითარცა უცხო ვიღოდა მათთანა. მაშინ ეზრახნეს კახაბერის ძესა რაქის ერისთავსა კახაბერსა და ქვაბულისძეთა, ფარაჯანიანთა სარგის, რათა ლაშას ძე დავით ჰყონ მეფედ, რომელნი ერჩიდესა და იქნა განდკომილებამ ლიხთ იმერეთს და რომელნიმე წარმოულ-

რასას (1241—1242 წ.). ამის დამიხედვით დავით ლაშას ძის მეფედ გამოცხადება მოდის 1243 წელს. დავით ლაშას ძე წავიდა უაქურუმს, სადაც გაგზავნილად მისი ბიძაშვილიც რუსუდანის ძე მეფობას დასამტკიცებლად. ქართველ მემკრიანის სიტყვით, ორივე ბიძაშვილი დაეყუეს მონგოლეთს 5 წელა. მაშასადამე მათი მეფედ დამტკიცება და საქართველოში დაბრუნება მოდის 1248 წელს.

გეს ლაშას ძესა დავითს და რომელნიმე რუსუდანის ძესა ნარინ დავითს, ეგრეთვე დადიანი ბედანი, ჯუანშერის ძე დაადგრნენ ერთგულობასა ზედა რუსუდანის ძისასა. რამეთუ იყო ესე ბედანი კაცი წარმატებული ყოვლითა ზნითა, უხვი უმეტეს ყოველთა კაცთა, სრული გონიერებითა. ამან დააწყუნა ოდიში, რომელ მპარაგნი და ძუირის მოქმედნი არა იპოვებდეს და სხუანნი განიყუნეს ორად, გარნა არას ავნებდეს ურთიერთას ორნივე დავით და დავით, დალაკათუ ლაშქართა არა ენებათ, ამისთვის რომელ არა გასცემდეს ორნივე მეფენი საჭურჭლესა ლაშქართა ზედა. ესრეთ იყო აშლილობაჲ და შფოთი მრავალნი იმერთს. მაშინ არღარა იყო ღონე, დამტკიცეს, რათა განყონ სამეფო და საჭურჭლე ორად და აჩინეს თავადნი სამეფოსანი და განუყუნეს ორად, თბილისი ორად და ქუთათისი ორად და თავადნი და ერისთავნი ურთიერთ შესწორეს ნიკოფსით დარუბანდამდე და განყუნეს სამეფო და საჭურჭლენი ორად, გარნა ხუამლისა ქუაბსა რომელი იღვა მცირე რამ გამოიღეს და გაყუნეს და უფროსი ქუაბსავე დაუტევეს. ხოლო ჯაჭვი იგი სახელდებული საღმასური და თუალი იგი პატივცემული გრდემლი და მარგალიტი იგი დიდი, რომლისა სწორი არავის სადა უხილავს, ესე სამივე რუსუდანის ძესა დავითს მიხუდა და აქი იქმნა განყოფაჲ სამეფოსა და მიერიოგან შეიქნა ორ სამეფოდ. მაშინ უმეფო იყო ამიერი საქართველო, დაშალა ლაშქარი და მსახურებაჲ თათართა“ *)

რაკი დავით ლაშას ძეს ნარინ დავითთან ერთი წელი დაუყვია, ხოლო არღუნის შემოსევა კირაკოსით 1261 წელს მოხდა, ამიტომ საქართველოს სამეფოს საბოლოოდ ორ ნაწილად გაყოფა 1262 წელს მომხდარა. მაშასადამე, 1254 წელს აღწერის დროს ჯერ კიდევ საქართველო მთლიან სახელმწიფოს წარმოადგენდა და ამიტომაც ზემოდ მოყვანილი რიცხვი მცხოვრებთა 2¹/₂ მილიონი მთელს საქართველოს სამეფოს შეეხება.

როგორც ზემოთ დავინახეთ, მონგოლებმა 1245—1247 წლებში საქართველო შვიდ თუმნად გაყვეს. თითო თუმანს წარმოადგენდა: ჰერეთ-კახეთი, კამბეჩიანი, ტფილისიდან შამახამდის, მხარგრძელთა საფლობელო, სომხითი, ქართლი, ჯავახეთი, სამცხე და აღმართ კარნუ ქალაქამდის და ორი თუმანი იმერი სამეფო. რაკი

*) ქართლ. ცხ., I, 392—393

მთლად საქართველოში 1254 წელს $2\frac{1}{2}$ მილიონი მცხოვრები ყოფილა, ამიტომ შეიძლება გამოვიანგარიშოთ, დაახლოებით რასაკვირველია, მცხოვრებთა რიცხვი სამეფოს სხვა და სხვა პროვინციებში. ქართლში, მაშასადამე, ყოფილა დაახლოებით მეშვიდედი მთელი სამეფოს მცხოვრებლებისა, ანუ დაახლოებით 360 ათასი სული, ამოდენივე ჰერეთ კახეთში შამახმდის, სომხითში, მხარგრძელების სამფლობელოში და სხვა. რადგანაც მხარგრძელთა სამფლობელო, სომხითი, ნაწილი ჰერეთისა არა ქართველებით იყო დასახლებული, ამიტომ ამათი გამოკლებით მივიღებთ ქართველ (ამ სიტყვის ისტორიულ-კულტურულ მნიშვნელობით) ტომების რიცხვს 1254 წელს დაახლოებით $1\frac{2}{3}$ მილიონს სულს ორისავე სქესისას. თუ ამთ გამოვაკლებთ მეგრელ-აფხაზ-სვანებს, რომელთაც, როგორც საგულისხმებელია, 1245—1247 წლის შეწერით ერთი თუმანი ლაშქარი უნდა წამოეყენებინათ, მივიღებთ ქართულად მოლაპარაკე ტომის რიცხვს მე-XIII საუკუნის ნახევარში $1\frac{1}{3}$ მილიონს ან ოდნავ ნაკლებ. ამისდა მიხედვით ქართულად მოლაპარაკე ტომი საქართველოს სამეფოში ამ დროს შეადგენდა დაახლოებით მთელს სამეფოს მცხოვრებთა $53\frac{0}{100}$ -ს*).

*) სტეფანოს ორბელიანის გადმოგვცემს, რომ აბაღაუაენის (1265—1282) სამფლობელო დაფორის მიხედვით შეადგენდა 150 თუმანს, იკულისხმება მხედრობას. აბაღაუაენი იყო ძე ულუგაენისა († 8 თებერ. 1265 წ.), რომელმაც დაარსა დინასტია სპარსეთის ილხანებისა. მე-XIII საუკუნეში სპარსეთის ილხანებს ემორჩილებოდათ სპარსეთი, სოხანსი, ავღანისტანი, შირვანი, ადერბეიჯანი, მესოპოტამია, სომხეთი, საქართველო, მდინე აზიაში იკონიას სელჩუკიდები. ზემოდ მოყვანილ ანგარაშის მიხედვით საქართველოს შეწერილი ჰქონდა 9 თუმანი მხედრობა და მცხოვრები ითვლებოდა $2\frac{1}{2}$ მილიონი. ამის და მიხედვით ილხანების სამფლობელოში აბაღაუაენის დროს ყოფილა სულ დაახლოებით 41—42 მილიონი მცხოვრები ორისავე სქესისას.

მეფის ირაკლის მეორის დროის ცოცხლობა ანაბაი, ანუ
ჯოგიათი მაშინდელი პირი.

ალ. ჯამბ.-ორბელიანისა.

როდისაც მეფე ვახტანგმა საქართველო დაუტევა და კახეთის მეფე თეიმურაზ საქართველოში გამეფდა ნადირშას შემწეობით, სარდალი თა ქაიხოსრო ჯ. ორბელიანი სომხითში მაშინ ძლიერი შეიქნა მეფის თეიმურაზის შემწეობით. მთელი სომხითელებით კახეთის მეფეს გაუერთდნენ და დიდათ ერთგულათა ცემსახურნენ როგორც მამულს, ისე მეფეს. თუმცა ქაიხოსრო სარდალნა პაპიჩემის მამა ეშკალაბაში თა ელიზბარ ჯ. ორბელიანი უმიჯნოთ და ტყუილების მოგონებით ერევანში ნადირშას დაახრჩობინა და იმის ოჯახი ყიზილბაშებს აკლებინა, რადგან ელიზბარ ეშკალაბაში-სა ეშინოდა, იმის ოჯახობის ძლიერებისა, ნამეტნავათ გაძლიერებულის გივი ამილახუარისა (ელიზბარის სიძე იყო გივი), ამისთვის გულიდან მოიშორა ქაიხოსრო სარდალმა ელიზბარ ეშკალაბაში *), თავისუფლად ემოქმედა, რლმაცა ნადირშასთან შემთხუცვა იპოვა და საწადელსა მიეხწია, ძალიან ერთგულათა ცემსახურა მეფე თეიმურაზს. ამის გამო სამღერავის ღირსი აღარ არის ქაიხოსრო სარდალი, ვინადგან საქართველოს გაერთებისათვის დიდად ეწეოდა მეფეს თეიმურაზს. **)

ქაიხოსრო სარდალი დამშვიდებული კაცი ყოფილა, ღრმა

*) ემაწავდი კაცო ჟერ ბატონიშვილთაშივე ირაკლი დანიშნული იყო ელიზბარ ეშკალაბის მისწულს ვახტანგის ქალზე, რლიცა ეოვლის დონის ძიებით ცდილა ქაიხოსრო სარდალი, რომ გაეუწმინებინა. ის მშვენიერი ქალი მოღვწნათ შემდგარი მწესარებით მოკვდა ალაფერდში.

**) მხოლოდ ეს მოხდა ცუდი, რომ ელიზბარ ეშკალაბაზე განრისხებულმა ნადირშამ მარტო იმის მოშობა არ იეზარა, უაიუელები აჭყარა, ყიზილბაშიმ გადასახლა და ეს საქართველოსათვის დიდი დასაკლისი იყო. მაგრამ ელიზბარ ეშკალაბის მოშობასე გივმა ამილახუარმა დიდი სისწილეება დამართა საქართველოს, რლსაცა იმ ამბავსა თავის დროზედ წვრილად აწერ.

გონებისა და დიდი ცბიერი. მეფე ვახტანგ ბევერს უთვლიდა რუსეთიდან ქაიხოსრო სარდალს მეფის თეიმურაზის უკუდგომას, მაგრამ გუნებაშია არ გაავლო, ამის ნაცვლად მეფის თეიმურაზისა ქალი ანა ითხოვა და თავის მახლობელს დიმიტრის შერთო (შდგ დიმიტრი ეშქალაბაში, ესეც ჯ. ორბელიანი. ელიზბარიც მახლობელი იყო ქაიხოსროსი) *). იმ სარდლის ქაიხოსროს შდგომ იმის შვილი რევაზ ჩადგა იმის ადგილს სარდლობაში, რწლიც კარგი სარდალიც იყო, მამულისა და მეფეებისა დიდი ერთგული მოსამსახურე, მაგრამ მეტი ჯულფიცხელი, რწლისაცა იმის პატრეთს იმის შვილს დავითზე წავიკითხა მისი ქუცმოთ. ის დავითიც მამას გვანებია ყოვლისფრითა. სარდალი თა დავით ჯ. ორბელიანი იყო ღლიერ ენერგიის კაცი, მამულისა და მეფის ირაკლისა დიდი ერთგული (მეფის ირაკლის ქალი თამარ ჰყუნდა ცოლათ), მაგრამ იმის ნაკლულევენებას ასე იტყოდნენ: ხასიათით აპრიალეზული იყო, როგორც თავის მამა რევაზ და ყოვლის ფრითაც იმას გუანდაო. იმ თავის ხასიათით დავით ხანდისხანა აწუხებდა მეფეს ირაკლის, მაგრამ მეფე ირაკლი არას დასდევდა, იცოდა, დიდი საჭირო კაცი იყო დავით იმისთვის. ერთხელ ასე გააჯავრა, რომ მოთმინებისაგან გამოსულმა სალთხუცესობა ჩამოართო და იმის ქვისლს თა ივანე მუხრანის ბატონს მიცა (იმასაც მეფის ირაკლის ქალი ჰყუნდა ქეთევან). თუმცა სარდალი დავით გაჯავრა, გაანჩლდა, მაგრამ მაინც გულშეწირული ერთგული იყო მეფის ირაკლისა (რაზედაც ჩამოართუა სალთხუცესობა, ადრევე მითქუამს სხუა წერილში). არც მათენი რამ დასაკარგი იყო ის იმისათვის სალთხუცესობა, თორემ თუ დიდი რამ ჩამოერთო, იქვე წუცთი დაეცემოდა. ეს მეფე ირაკლიმ კარგათ იცოდა, მხოლოდ საგრძნობლათ უყო და უფრო სწორეთ უნდა ვსთქუათ, რომ მომატებულად ველარ დასჯი-

*) საკვირვლად მიჩანს, რომ ქართლის დიდრანი კაცები ვითარცა კასტანტიე მუხრანის ბატონი, ქაიხოსრო სარდალი და კიდევ სხუანი კახეთის მეფეს თეიმურაზს მიუდგნენ და ქართლი კახეთს გააერთეს და ამზედ დასდგნენ, მაგრამ იმათ უტუობათ, რომ შორს დამნახვი უფედან, მაშინ როდესაც რომ შანშე ერისთავმა და გიგმა ამილახვარმა კი საქართველო დაღუპეს: რათ უერთდება ქართლი კახეთსაო? ორთა ამაო უჩინი მოკლე განება და მოკლე სულობაც.

და, ამისთვის რომ იმისი სახლის შვილები ან სპარსეთში გაიქცეოდნენ და ან ოსმალეთში, საიდგანაც ჯარებს მოიყვანდნენ და ვალა-ლებს დამართებდნენ საქართველოს. მეფის ირაკლის დაფარული მტრები კიდევ შეუძვრნენ. ისინიც მოემზადნენ გასაქცევად და როდისაც ეს განძრახა დავით სარდლის სახლის შვილებმა დავითს შეატყობინეს და საიდუმლოთ მოახსენეს, ერთიანათ წამოვიარდა დორაზად წამოწოლილი და გინებით გამოყარა კარში თავის შვილი ივანე, თავის ძმისწულები გიორგი, ასლანი და იოსებ.

ალამამდხანის მოსვლის დროსა საქართველოში სარდალს დავითს დამბლა მოუვიდა (ალამამდხანის მოსვლის აღწერაშიაც ვთქვი), რელიცა დასნეულებული იმერეთში გადიქუნეს, სადაც დიდათ სწუხდა: ჩემს მეფეს არ ვახლდი და ჩემს ამხანაგებთან მეც არ მოვეკდი მამულისთვისაო.

ალამამდხანი ვერას უზამდა ირაკლის, თუ დავით სარდალი კარგათ ყოფილიყო, ამისთვის რომ ყუბლაზედ გავლენა ჰქონდა ბატონიშვილებიდან მცირემდისინ, რელიცა დიდი მცდელიც იყო საქმისა, სახეც იმისთანა მედიდური ჰქონდა იმას, წუბრიც გძელი და ტანი ბრგე. მეფის ირაკლის ბძანებასა და რჩევასა კარგათ უკლებელიც აღასრულებდა ხოლმე და არც არავის შეეძლო მეფის ირაკლის წინააღმდეგობა გაეხედა იმასთან ეთქუათ რამე. თუმცა აქეთ იქიდგან უძვრებოდნენ, მაგრამ ვერაფრით ვერ მოხერხებინათ. ეს კი იყო, რომ ოღონდ ის კი ყოფილიყო საქმეში და იმის ღირსეულს ადგილას სხუა ნურავინ, თორემ იმის თუალის ეკალი იქნებოდა. ის იყო განუსაზღვრელი პატივის მოყუარული და მედიდური ანუ გულმადალი კაცი. იმას ოღონდ თავისი გაეყვანა, თორემ ტყუილსაც არ დაერიდებოდა. მეფის ირაკლისთვის ის იყო კარგი, ნამეტნავად მაშინდელსა დროში, რომ იმისთანა კაცი ისე მორჩილებდა მეფეს. აი ამით ჩანს, რომ სარდალი დავით დიდი გონიერი ყოფილა და ეტყობა მშობელი მამულიც დიდათ ჰყუარებია, რლისაცა იმისი სიანჩხლე წამი იყო მაშინვე გულზედ გადაჰყრამდა და შდგ შეიქნებოდა როგორც ბატკანი. თუ ის მართლა მართელი ყოფილიყო ალამამდხანის დროსა საქართველოში, მეფის ირაკლის წინააღმდეგები ვეღარას შეიძლებდნენ, თვით ის შევიდოდა საქმეში და ყოველს საქმეს ის აღუსრულებდა. დაჰპირდა კიდევ და საქმეშიაც შევიდა, მაგრამ როგორც ზევით ითქუა, დამბლა მოუვიდა და აღარც გონება ჰქონდა რიგზედ. სხუბთა შს ესეც ზედ

დართული უბედურებაა მეფის ოჯახობისა და საქართველოსი, რომ იმ დროებში დავით სარდალი აღარ იყო.

სარდალი დავით ყუპლასთან კარგათ იყო, ზოგთან ძალით, ზოგთან მეგობრობით, ზოგთან ნათესაობით, ზოგთა ეშინოდათ იმისი აღელვებულის ხასიათისა და ამისგანყო ყუპლას მორიდება ჰქონდათ იმისი.

დავით სარდალი საქართველოში რომ მოიყუანეს იმერეთიდან, მაგთენი ხანი აღარ იცოცხლა, რლმაცა მეფე ირაკლიმ ამ გუარათ იტირა: ჩემო მარჯუპნა მხარევე, ჩემო სიძე დავით სარდალო, შენ აღარ გყუანდი და საქართველოც იმიტომ დაგვეციეს მტრებმა, რლიცა შენ იყავ ჩემი ბედნიერი სარდალიო და სხუანი. ქ. ტფილისს სიონთა ღთისმშობლის ეკლესიაში არის დასაფლავებული *).

დავით სარდლის შდგომ სულერთიან ორბელიანები მოღალატენი შეიქნენ მეფის ირაკლისა. დავით სარდლის შდგ რაღაც ბარახურა ხალხი დარჩა ჯ. ორბელიანები *), ერთს რიგიანი კეუა არ ჰქონდა, სულ ფუქსავატი რაღაებიც იყვნენ. დავით სარდლის შვილი ივანე სარდალი რაღაც უბრალო ლეში იყო, მეითარის სოლომან თარხნისშვილის მონა (ივანე სარდლის და ჰყუანდა თინათინ), რლსაცა თუ უნდა აყენებდა და თუ უნდა დასომდა, უსოლომანთ ნაბიჯს არ გადაადგამდა, ასე დამორჩილებული იყო იმისი. ამ ივანე სარდლის ბიძაშვილი გიორგი ცარიელი ლაპარაკი იყო, დასომდით, უცხოთ მშუპნიერის სიტყუებით ილაპარაკებდა რაც უნდა ყოფილიყო და ამაზე მეტი კი აღარაფერი. ამის ძმა ზურაბ იყო მყვირალა კაცი, თუ არ ყვირილით არას იტყოდა და ძალიანი ქაღალდის მოთამაშე. ოღონდ ქაღალდი ეთამაშა ამხანაგებთან, თორემ ცა ქუცყანას დასცემოდა, არ შეიძროდა ადგილიდან, მინამ არ წააგებდა და ან არ მოიგებდა. ამათ ძმას ასლანს უნდოდა მითამ დავით სარდლის როლი ეთამაშა საქართველოში,

*) შინამ სარდალი დავით მრთლათ იყო, მეფე ირაკლი არსად არ დამარცხებულა, ეს სამღვილი ქაკტია, აღამაღლხანის მოსვლაზედაც ეტყობა.

**) ჯ. ორბელიანთ ეაფლანის შვილებსაც გუჭძახიან, რადგან ერთის მამის ეაფლანიდგან მოგდვართ, ჰიერულის მეფის თეიმურაზის დროის ეაფლანიდგან.

იმისთანა გულფიცხელი კაციც იყო, მაგრამ არც ტანი ჰქონდა იმისი, არც სახე, არც იმისი გონება და არც იმისი მოხერხება. ის იყო გამხდარი, არც მაღალი ტანისა და გული კი წრფელი ჰქონდა. ამის მომდევნო ძმები იოსებ და სოლომან თავის უფროსების მორჩილი იყვნენ, რასაც ისინი უბრძანებდნენ, იმას აღასრულებდნენ. ამათ კიდევ ჰყუანდათ ორი ძმა, სამარადლო და იაკობ, რწლებიცა იმათ როლის და საქმეების დროსა ისინი ყმაწვილები იყვნენ. ეს ერთი ძმის უფროსის სახლობა წავიდა, ახლა მეორესი ვთქვათ, ესე იგი მამიჩემისა.

ზევითაცა ვთქვი ქაიხოსროს სარდლისაგან ჩუპნი სახლის და-ღუპა, ბოლოს კიდევ მამიჩემის მამა დიმიტრი ლევან ბატონიშვილ-თან მოკლეს საგურამოს ომში ლეკებმა (ლევან ბატონიშვილს ზღე-ბია პაპაჩემი დიმიტრი, ამის ამაღასა შორის). მამაჩემი ოზლათ დარ-ჩენილი და დიდს საჭიროებაში გამოვლილი, ასე გაჭირებული იყო, როგორც ჩუპნში იტყვიან: სადაც კომლი მაღალიაო, ის იმისი მაყარიო, ისე მამა ჩემი იყო. სადაც ნახავდა, რომ მომატებული სიმაღლე იყო და ძალა; მამაჩემი იმათ მცმართავდა, ეგება ამით კა-ცი გავზდგო და კიდევ ეწია საწადელსა, რომ მეფის ირაკლის ქა-ლი თეკლა შეირთო.

მოვიდეთ მესამე ძმის შვილს თამაზ ეშკალაბაშთან ანუ იმათ მესამე სახლთან. ეს იყო მეფის ირაკლის დის ანასი და იმის ქმრის დემეტრე ეშკალაბაშის შვილისშვილი. (მამა მამუკა, რწლიცა ყმაწ-ვილი კაცი მომკვდარა და თამაზ პატარა დარჩომილა). თამაზ იყო მეფის ირაკლის ღიდი საყუარელი და მეფისაგან წყალობით ამსი-ლი იმისი ოჯახი. ის იყო მეტი გალადებული და მეტი ნებიერი მეფის ირაკლისა, რწლიცა არავის არაფერში არას ეპუებოდა, თით-ქმის არც მეფეს ირაკლისა. ანა ბატონიშვილის გულისთვისა რომ არ ეწუ-ნოსო, ასე ანებიერებდნენ ყუპლანი თამაზს. ამის ერთი სახლის შვილი გონიერი ჰაბუა დიაშვეგი რამთენს არიგებდა თამაზს, მაგრამ ვერას აჯერებინებდა. იმას შეხვდა ასეთი ცოლი, რომ ბო-ლოს სრულებით თავი ჩაუკრა ქმარსა, ჰობულანთ ქალმა ქეთევან-მა, რწლიცა ხსიათით მაგარი ქალი იყო და მკაცრიც, რწლსაცა ძალიანაც უყვარდა თავის ქმარი თამაზ და თვითონაც მშუპნიერი იყო, სახით თუ ტანადობით.

ახლა მეოთხე ძმის სახლის შვილისა ანუ მეოთხე სახლის კა-ცის ამბავი, როგორ გაიარა ზაალ ორბელიანის საქმემ? თითქმის

ის ზაალ მეფეს ირაკლისთან ერთად შეზდილი იყო, სადაც ყოუპლას შემთხუპვაში იმას ახლდა. იშვიათად მოხდებოდა, რომ ზაალ დაჰკლებოდა მეფის შემთხუპულებას. ის კელ გამამავალი საკვირუპლი ვაჟკაცი მეფის ირაკლის დიდი საყუარელი და ბევრი საქმის აღმასრულებელი მეფისა, ის ერთგული კაცი ირაკლისა—ირაკლის მოღალატე შეიქნა დავით ქსნის ერისთავის მოწყალებითა (იმის და ჰყუნდა ზალს ცოლათ), რლთაცა მოინდომეს ქართლში მეფე დასონ და თავიანთის განძახვით ქართლი გააცალკეონ. ეს ამბავი მოახსენეს ირაკლისა, რლმაცა ზაალ დააჰერინა, საჰყრობილეში ზუნდი დაადო და დავით ერისთავმა კი ფიცით თავი გაიმართლა: არა ვიცი რაო. ბოლო დროს თუმცა აპატია, გამოჟუშო ზაალ, მაგრამ ველარ ენდო, ახლოს აღარ მიიკარა ირაკლიმ.

ზევით რომ ვთქვთ, დავით სარდლის შდგომ ორბელიანები მოღალატენი შეიქნენ მეფის ირაკლისა მეთქი, არამც თუ მარტო ორბელიანები, სხუპბიც უფრო აღრითგანვე. მაგრამ ჩემის სწორეს ლაპარაკით აუგათ ვიხსენები ბევრისაგან და მაინც კიდევ მე ჩემსას არ დავიშლი, ვინც რა უნდა თქუან. მე არავინ დამიზოგია აჰ, არც ჩემი გუარბი და არც სხუა, ჩემთვს სულ ერთნი არიან. მამულის ღალატი მარჯუპნა კელმა ცოტათაც რომ იგრძნას, უნდა მოიქრას ის კელი და ძაღლებს მიუგდოს, არამცთუ დაზოგოს ვინმე.

კარგა აღრე საქართუპლოს დაღუპა ვინც დაიწყო, მე იმისას არას ვანბობ აჰა და ამას კი ვიტყვი, რომ ბოლო დროს მეფე ვახტანგმა დაიწყო საქართუპლოს დაღუპა რუსეთიდგან. ორბელიანის ამბავიც ზომ გავიგონეთ, ახლა დავით სარდლის შდგომი ამგები წავიკითხოთ, ორბელიანებმა რათ უღალატეს მეფეს ირაკლის?

თითქმის ყოუპლი ორბელიანი დავინახეთ ამ წერილში და თუ დარჩა ვინმე ცოტა, ჩუპნ უფრო იმაზედ ვლაპარაკობთ, რლგებმაცა მამულის და ირაკლის უღალატეს.

მინამ სხუპბზე დავიწყობ იმათ მოქმედების ამბავს, ურიგო არ იქნება ჯერ გიორგი ბატონიშვილი (შდგომ მეფე) დავინახოთ, როგორი კაცი იყო.

ბატონიშვილს გიორგის პირუპლად თაის რევაზ ენდრონიკაშვილის დაჰ ჰყუნდა ცოლათ, ქიზიყის მურავისა. ბოლო დროს ის ასე გამაყდა ბატონიშვილის გიორგის სიძეობით, რომ მეფის ირაკლის გადაგდება მოინდომა და ბატონიშვილის გამეფება, ძალაც

დიდი ჰქონდა კახეთ ქიზიყისა და ბოლოს ლეკებიც მოიშხრო ქარ-ბელაქნიდგან. ბატონიშვილმა გიორგიმ ეს ამბები არა იცოდა რა, უიმისოდ ასე საიდუმლოდ საქმობდა რევან მოურავი. ეს ამბავი მეფე ირაკლის ვინც შეატყობინა, გაიკვირვებთ! თვთ რევანის დამ ბატონიშვილის გიორგის ცოლმა, რ'ლმაცა დიხ საიდუმლოთ მოახსენა თავის ძმის ღალატი და თვთონ იმანვე ურჩია: უთუთ გამოცვალებო. ასეთი ერთგული იყო მეფის ირაკლისა ის ქალი (ესენი სულ აღწერილი არის ჩემგნით ადრე). მეფე ირაკლიმაც თ'ას ზაქარია ენდრონიკაშვილს მისცა ქიზიყის მოურაობა და ამით წაართო სრული ძალა რევანს (ზაქარია მოურავსაც მეფის ირაკლის ქალი ჰყუნდა ელენე, ეს იყო მეორე ქმარი ელენესი). რევანმა ეს გულში ჩაიდო, მაინც თავის ფიქრსა არ მოეშო. ბატონიშვილს გიორგის შეუჩნდა ყოვლის ცბიერობით, მეფეს ირაკლიზედ გულს უცვლიდა, მაგრამ ის რევანის და, ბატონიშვილის გიორგის ცოლი, ქვეიანი, გონიერი, მართებული დედაკაცი დიდათ უშლიდა: მეფის ირაკლის წინააღმდეგობა ღ'თის მტრობა იქნება, ის ასეთი მეფე ბძანდება. არამცთუ იმის მახლობლებმა, ყოლსლა ქართუშლმა თავი უნდა გამოიღონ და მეფეს ირაკლის შეეწიენ, საქართუშლოსს იტანჯება საცოდავი, სირცხვილი არის, რევან, გაჩუმიდო. ამისთანა მკაცრის სიტყუბით გააჩუმებდა. ვინც იმათ ლაპარაკში დასწრებოდა, თვთ იმან მიანბო, ბატონიშვილის გიორგის შინაურმა მდივანმა თ'ა ელიაზარ ფალავნისშვილმა.

მინამ რევანის და ქეთევან ცოცხალი იყო, რევანმა ვერა გაწყო რა.როდისაც მოკვდა და კარგა დრო გამოვიდა, ახლა სხუარიგათ დაიწყო. თავის სიძეს ბატონიშვილს გიორგის ცოლის შერთუა ურჩია და კიდევ შერთო. მერევისი ქალი? მეფის ირაკლის მოღალატესი, რ'ლსაცა ღალატობისათვსა ყურები დასხვილი ჰქონდა და ისე ხელცახოკით ახვეული იყო ხოლმე. ის იყო გიორგი ციციშვილი, მომატებული სახელი გოგია და ბატონიშვილმა დაწითმა ხათა გოგია დაარქუა. ადრეც გვითქუამს იმისი და რევან ენდრონიკაშვილის ამბავი სხუას შემთხვეულობაში.

ის ორი მატურები, ის მეფის ირაკლის დიდი მტრები ერთად შეიყარნენ და ბატონიშვილი გიორგი როგორღა შეიტყობდა იმათ ცბიერობას, რომ იმათგან არ მოტყუებულყო, ის მართალი, წრფელი დასნეული *).

*) მინამ მეფე გიორგი უმაწვიღო კაცი იყო, ყოვლისფრით კარგი უოფილა

ხასიათი, უცხო ენის საუბრობა და მრისხანე ყოფაქცევა, იყო მოსული, ბრგე და სქელი მხარბეჭიანი კაცი და დიდი ღრთის მოყუარე. დილა ადრიან ცისკარს ალოცებდა, მასუკან თავის საიდუმლოს ლოცუაზე დადგებოდა, შდ ეგ პირს და კელებს იბანდა კარგა ხანი. ჯერ კელებს რამდენიმე კვერცხის გულით ისრესდა (მშუპნიერი თეთრ სპეტაკი კელებიც ჰქონია), მერე მარანდულის საპნით და ბოლო დროს წმინდა წყალს გადივლებდა და იმითი დაიბანდა კელებს, პირსა. მეტი ფაქიზა ყოფილა და ტანისამოსის საუცხოვოთ ჩაჰმეღი. ტანისამოსის ჩაცმას რომ გაათავებდა, წირუაზე წავიდოდა, სადაც მთელს წირუაზედ თუალებიდან ცრემლი გადმოსდიოდა და გულმზურუაღედ ისმენდა. წირვის შდგ სალამში დაჯდებოდა თავის მამის ირაკლისავით. იმ დროს დიდი კაცი მოვიდოდნენ და საქუპყნო საქმეს განაგებდნენ. ის იყო სამეფო კაცი, მაგრამ ამთენს კარგს ღირსებასთან ოცდაოთხს საათში სამი საათი კარგს მდგომარეობაში არ იყო ქუპყნის გამგეობისთვის, რლიცა წირვის შდომ იქნება სამი სათი როგორმე გაძლო იმ კარგს მდგომარეობაში, მასუკან სადილს მოითხოვდა და მედნელება ვთქუა იმის სისუსტე სნეულობა, მაგრამ უთქმელობაც არ იქნება, სვინილისი გაგვიწყრება. რაკი სადილათ დაჯდებოდა, მაძლრად სკამდა და ლვინოსაც კარგათ სვამდა სიმთვრალემდინ. აბა კიდევ ამ დროს ატყუებდნენ იმას საქართუელოს მტრები მაცთურებისაგან შეჩენილნი. ის სადილზედ იჯდა ხოლმე საღამომდინ, სხუა და სხუა საქმელები მოჰქონდათ, სკამდა და ზედ მაგარს კახურს ლვინოს სუამდა. უფრო იშვიათათ ამთენს სკამდა და ამთენს ლვინოს დაღევდა, რომ სადილს უკან ორხუაში უნდა ჩაეწვინათ და ისე ექანებინათ, მინამ პირილამ ნასუამს ნაჰამს ამოუშუბდა, რომ თავისუფლად ამოექშინა. რა ვქნათ, ყველას თვთო სისუსტე აქეს ანუ სნეულობა ბატოიშვილის გიორგის სისუსტეც ეს იყო და სნეულობა. მე ეს ძნელათ მიმჩანს იმაზედ ეს ლაპარაკი, ნამეტნავად იმაზედ, ვიზანაც ჩემი ოჯახი დადგენილი არის, მაგრამ რა ვქნა, რაკი იწერება, უნდა დაიწეროს ისე, როგორც იყო საქმე, თუ არა და ტყუილები

და როდესაც ხანში შესულა და ტანი სიმსუქნით დასძიმებია, მაშინ დაუწევია შომატუეღი ჭამა და ღვინის სმა, რდესაც ეს სნეულებად და სისუსტედ გადაჰქრეკია.

უსვინილისობის წესია. ბევრჯველ სადილს უკან ისა ის კაცათ აღარ იყო, უნდა ქუცშეგებში ჩაეწვინათ და გათენების ცისკრამდისინ სძინებოდა, რლსაცა საიდუმლო მტრები შეხდომოდნენ და ეშმაკურის სიტყვებით ეუბნებოდნენ: კარგი საქმელი და კარგი ღვინოები მიირთვო, ეს არის ამ სოფლის სიამოვნე, სხუა სულ ტუილიაო, რლსაცა კარგი სომხების სახლებიდგან საგანგებო საქმეები მოსდიოდა და გარსევან ჰავეკავდისაგან ჩინებული ღვინოები, ისიც იმით ივსებდა მუცელს. იმ შეჩენილებმა იმ ჩუპნი ქუცყნის მტრებმა ბატონიშვილი გიორგი ანუ მეფე სმაქამისაგან არ მოა-ცალეს და მეფე ირაკლი ომებისაგან, რომ ქუცყნისათვს ეფიქრათ რამე იმ ორთა. მეფის გიორგის ის სამი სათი სიფხიზე ქუცყნის გამგეობაში იმის ნათელის გონებისათვს კმაროდა, თუ იმას კეთილ გამძრახველები ჰყოლოდა. ერთი ჰყვანდა ჩინებული მდივანი თა ელიაზარ ფალავანდიშვილი და ის იყო ბატონიშვილის გიორგის მარჯუენა კელი, რლიცა დიდი ერთგულიც იყო იმისი და ყოველს საქმეს სულ ის უკეთებდა. სხვები ვინც ეხვია, სულ ეშმაკი, იმის მატყუებლები, რლებიცა ელიაზარს ფალავანდიშვილსა ნაბიჯზედ გზას უხლათავდნენ იმასთან. თუ იმ ორისთვს დაეცლიათ, დღეს მეფობა ისევ იქნებოდა აქა.

მეფის ირაკლის მცირედი ბიოგრაფიაც გავიგონოთ, ან ის როგორი კაცი იყო. ის იყო კარგი, ჩინებული და განთქმული მხედარ მთავარი, უშიშარი, შეურყეველი ვაჟკაცი. იმთენს აუარებელს ომებში გამოვლილი, არსად არ იყო დაჭრილი, კდ ის იყო ღრმა გონებისა, ყოველს საქმეში ფხიზელი და დაუღალავი. ჰეშმარიტი მართლმსაჯული და მაღალი გონებისა. როდისაც მეფე ირაკლი ომების ამბებისაგან მოცლით იყო ხოლმე, წირვის შედგომ მაშინვე საქუცყნოს საქმეებში შევიდოდა, სალამომდინ სულ მშიერი საქმობდა და სალამოზედ სადილს მოართმევდნენ. სადილს უკან კიდევ საქუცყნო საქმეში შევიდოდა და შუალამე გადიდოდა, რომ კიდევ საქმობდა. მასუკან კი ვახშამს მიირთმევდა, რლიცა დიახ ადრე წამოდგებოდა ძილით და მინამ ცისკარს დარეკავდნენ, თავის საიდუმლოს ლოცუას გაათავებდა და მზათაც იყო ჩაკმული. სამი სათის მეტი ძილი არა ჰქონია ოცდაოთხ სათში, დანარჩენსა დროსა სულ საქმობდა. ასე გაშინჯეთ, სადილ ვახშამზედაც საქმეზედ ლაპარაკობდა, მაგრამ ღთმა ჰკითხოთ იმ ცბიერთა და დაფარულთა საქართუპლოს მტრებსა. ისინი რომ არა, იმათი შვილები ანუ

შვილიშვილები პასუხის გებაში იქნებიან: უსამართლობა შვილით შვილადმდეო. იმ ორის მაცთურის ამბავი ხომ გავიგონეთ, იმ მაცთურებსა კიდევ სხუა მაცთურები ჰყუანდნენ შემჯდარი ესე იგი სომხები (შემდგომში იმათი ამბავიც იქნება), რწლებიცა ფულს ძღვედნენ რევზ ხათაგოიასა და როგორც უნდოდათ ისე ასაქმებდნენ ის სომხები. აბა ახლა გავაგონოთ იმ სომხების ამბებიც. ბატონიშვილის გიორგის მეორე ცოლის მარიამ დედოფლის და, ხათა გოგიას ქალი ასლან ორბელიანზედ დაანიშნინეს, რწმაცა ამით თავი მოიწონა, თავი ასე ევონა: ეს ეს არის დავით სარდალი შევიქენო. ამის შდგომ ივანე სარდალი, დავით სარდლის შვილი თავიანთის წილის სახლობითა ბატონიშვილს გიორგის მიაკედლეს, მაშინ როდესაც რომ დავით სარდალი დამბლა იყო და რიგიანი გონება აღარ ჰქონდა. ამასთან ამ ამბავში ბატონიშვილის გიორგის ქალი პირუპლი ცოლისა გაიანე ბატონიშვილი თას გიორგის ქსნის ერისთავის შვილზე *) დანიშნეს, მეფის ირაკლის დაუძინებელს მტრების გუარის შვილზე, სადაც ერთიანი საიდუმლო დასი გაკეთდა მეფის ირაკლის დასაღუპად, მაგრამ ნაცვლად მეფის ირაკლისა საქართუპლო დააქციეს. ზაალ ორბელიანისა შდგ ორბელიანების ღალატი აი აქედგან დაიწყო მეფეს ირაკლიზედ. ასლან ორბელიანისა მე ნახლობელი მცნობი ვიყავ, მამაჩემი და ის კარგი მეგობრებიც იყვნენ და მაშინდელი ბევრი ამბებიც გამოუთქუაშს ჩემთან იმ გულწრფელს ასლანს. ახლა შდგომი გავიგონოთ.

თა გარსევან ჰავჭავაძეს, იმის მეგობრებს არქიმანდრიტს ეფთვიმეს, თა ალექსანდრე მაყაშვილს და იმათ დასსა უფრო ასე უნდოდათ, რომ რუსეთს მისცენ საქართუპლო კელადებით ქვეშევრდომად. მინამ მეფე ირაკლი ცოცხალი იყო, ცხადათ ვერა გაებედათ რა, ისე ქუცბუდანათ მოქმედებდნენ და როდისაც მოკვდა, მაშინ ცხადათ დაიწყეს საქმობა და ბოლო დროს მეფის გიორგის მეფობაში მეფეს მიაწერინეს რუსეთის კელმწიფესთან: საქართუპლო თქუწნთვს მამირთმევიოა. აქ მოკლეთ ვანბობ, თორემ სხუა და სხუა ამბავი ბევრი არის. ის არქიმანდრიტი ეფთვიმე მეფის ირაკლისაგან კარგათ იყო მიღებული, ნამეტნავად ბატონიშვილის გიორგისა ბატონიშვილობაში და მეფობაშიაც მიმავალს რომ დაინახამდა, დაიძახებდა: ოჰ! ანგელოზი მოდისო. აქამდისინ იყო ის სასახლეში მიღებული, სწორეთ წმინდა ეგონათ, როგორც ის იყო

*) ეს გიორგი ბოლფს ღენერალ ოტინჰატერი შეიქნა რუსეთისა.

ისე მიღებული, ისე გარსევან ჰავეჰაძე და ალექსანდრე მაყაშვილი. არამც თუ მხოლოდ სასახლეში ისინი ისე კარგათ იყვნენ მიღებული, მთელს საქართველოს საზოგადოებაშიაც და დიდი პატივისცემაც ჰქონდათ იმათი ყულას. ამათ დიდი სამღერავე ჩამოუდგდეს ბატონიშვილს გიორგისა და იმის შვილს დავითსა ისევ გიორგის ბატონიშვილობაში. რასაკვირველია, ამისი დამწყობნი სულ სომხები იყვნენ მეფის ირაკლის მახლობელნი და გიორგისა. თვითონაც ხომ საქმეებში იყვნენ, მაგრამ მომატებულად სხუბს ასაქმებდნენ და გაბრიყვებული ჰყვანდათ. ვისაც ენდობოდნენ, იმათი ოსტატებიც ისინი იყვნენ. ის სომხები როგორც არიგებდნენ, ისეც ამოქმედებდნენ და ამასთან მიჰქონდათ ფული სომხებისგან არაჩინოების იოსებ არღუთაშვილის გამოგზავნილი რუსეთიდან. ამათ ამთენი ამბები უზიდეს მეფეს გიორგის იმის შვილს დავითზე, რომ თავათ სნეული იყო, ბოლო დროს სრულებით ქუტუბაგებში ჩაადგეს. მეფე გიორგიმ მოციქულები უგზავნა: დამშვიდდი, შვილო, ნუ მლანძღავ, ცუდათ ნუ მახსენებო. ისიც აღელებული გულის პატრონი უთვლიდა მკუხავს და მწარე სიტყუბსა. აი ამისთანა უცნაური კაცი იყო დავით. რაც მოხდა, მოხდა, თავიანთ ოჯახისთვის უნდა დაევიწყა. მაგრამ არ იქნა, ვერაფრით ვერ გაუერთა გული მამას. თუმცა თავის მამას ხანდისხან იახლეობდა, ნახავდა ხოლმე, მაგრამ შინაც დიდი სიძულვილი იყო იმათში. მეფის ირაკლის სიკვდილის შდგომ პეტერბურლში მოსამსახურე მეფის ირაკლის ძე მირიან ბატონიშვილი პეტერბურგიდან მოვიდა, რლმაცა პირველად მეფის გიორგის თვის ძმის გადაგდება მოინდომა და იულონ ბატონიშვილის გამეფება, მაგრამ ამაზედ რომ იმას არ მიუდგნენ, მასუკან თავის ძმის გიორგისკენ გადმოვიდა და თავის დასის შემწეობით ოჯახს შფოთი ჩამოუგდო და ბოლოს საქართველოც მიაცემინა რუსეთს. პირუტლად საქართველოს ხალხსა ბატონიშვილი მირიან რალაც დიდი ნასწავლი და საკვირულო ეგონათ, მაგრამ იმისთანა თავის ოჯახის დასაქცევ საქმეები რომ ჰქნა, სრულიად აითუალწუნეს და ლანძღვის მეტი სხუა აღარა იყო რა იმაზედ. ამაცს მე მოკლეთ ვანბოზ, თორემ დაწვრილებითი ამბები დიახ ბევრი არის და იქნება ოდესმე ავწერო.

კარგა ხანის წინააღმდეგობის შდგომ ბოლოს იულონის მხარემ აიღო დაიღო და ისევ მეფეს გიორგის გაუერთდნენ ძმები და იმათი მხარეც სულერთიან. თუმცა ესენი გაუერთდნენ, მაგრამ დავით ბატონიშვილი მაინც ვერაფერ ვერ გაუერთა მამას მეფეს, ასე

სძაგდა მამა და მამასაც ისა. მეფე გიორგი თავის შვილს დავითს არ მოეშო, კიდევ მოციქულები გაუგზავნა თავის შინაური მდივანი თა ელიაზარ ფალავანდიშვილი, თა ალექსანდრე მაყაშვილი და არქიმანდრიტი ელფეთერ *): შვილო დავით, თურმე ეკლესიას თიატრს ეძახი, ცისკარს სათამაშოს და წირუას წარმოსადგენს, ნუ შერები ამისთანა ღთის გარეგანს საქმეს, მოიქეც და ღთი იწამეო. ახლა დავითის გაჯავრებული პასუხი გაიგონეთ: წადით, ასე უთხარით მამაჩემსა, რაც იმას სწამდეს, მე გამიწყრეს და რაც მე მწამს, იმას გაუწყრესო. როდისაც მივიდნენ და მოახსენეს, დორზე წამოწოლილმა დაიძახა: დადგა იგი ყოველსა გზასა არა კეთილსა და ბოროტი მას არა მოეწყრნა. ესა სიტუა და შეწუხებული იქით მხარეს გადაბრუნდა. ეს ამბავი იმ სამის მოციქულებისაგანვე ასე გამიგონია. ასე და ამ ყოფით უზიდავდნენ ენას ერთსა და მეორესაც და ერთმანეთზედ აღელებდნენ. შეჩუპნებულები არ იქნა არ დაწყნარდნენ, არ შეიბრალეს ის საცოდავი მეფე, კიდევ დრო იპოვეს და ამბავი მიუტანეს, მერმე რა ანბავი? — თქუპნი შვილი დავით, მარიამ დედოფალსა (მეფის გიორგის მეორეს მეუღლესა, დავითის დედინაცვალს) ვირზე შესმას უპირებს და მთელი ქალაქი ისე უნდა მოატაროსო. ამასთან სხუა უფრო ბევრი უთხრეს, სულ იმისი სასიკვდილო სიტყუბი. ასე გაანჩხლეს ის საწყალი მეფე, რომ მაშინუტ თა ელიაზარ ფალავანდიშვილს დააწერინა და რუსეთის კელშიწიფესა მისცა საქართულოო. აი ამისთანა არეულობა ჩამოუგდეს იმათ ოჯახს, რომ ძმა ძმის მტერი გახადეს, შვილი მამისა და რა კეთილილა მოუვიდოდა იმათ ოჯახს და ბოლოს საქართულოოს? ზედატანებით ამ ამბავში ბატონიშვილი ალექსანდრე თავის ძმას მეფე გიორგის შემოსწყრა რუსეთს რათ აძლევ საქართულოოსო? ამისგამო სპარსეთში გაიქცა ამ განძრახვით, რომ რუსები გაელალა საქართულოოდგან. თუშცა დიახ ბევრს ეცადა, მაგრამ ვერა ეშველარა. მე ამას მოკლეთ ვანბობ, თორემ ამისი ამბებიც ბევრი არის.

როდისაც მეფე გიორგი მოკვდა და საქართულოო რუსეთმა დაიპყვიდრა და შდგომად კნიაზ ციციანოვი საქართულოოში მთავარმართებლად მოვიდა. მაშინ ასლან ორბელიანმა დაინახა, დიდ შეტდომილებაში იყვნენ, რომ მეფის ირაკლის ღალატში შევიდნენ,

*) ეფთვიმე სხუა არის და ეს ელფეთერ სხუა.

რლმაცა შეთქმა მოახდინა, მოინდომა თავის ცოლის და დედოფალი მარიამ ხევსურეთის მთაში შეიყუანოს და იქიდგან საქართულოში არეულობა მოახდინონ, მაგრამ მეთუღე იოსებ კალატოზისშვილმა ეს ამბავი აცნობა კნიაზ ციციანოვს, ასლან დააქერინა და დედოფალი მარიამ რუსეთში განსტუმრა. ის რომ რუსეთისკენ გაისტუმრეს, მასუკან ივანე სარდალმა და ერთიანათ ნათესავეებმა ასლან გამოაშუშბინეს. ბევრჯველ მეტყოდა ასლან: არ ვიცი, რამ დავგაბრმავა, ისე რათ შევიკარით, რომ ველარაფრისთანას ველარას ვხედავდით? მთელი საქართულო ისე რათ იყო მოწადინებული მეფე ირაკლი დაიღუპოს და გაუკითხავად კიდევ დავიღუპეთო. როგორც ბოლო დროს შევიტყე და წვრილათ მიანბეს, რაც საქართულოს მოუვიდა სულ სომხებისაგან, სხუას ნურავის დაებალებთ. ისინი ჩუშნის კელით ნარსა გლეჯდნენ, ჩუშნ იმათი იარაღები ვიყავითო *). სხუა ამბებიც ბევრი უნაბია ჩემთვის, როგორც ზევითა ვთქვი, იმ გულწრფელს ასლანსა.

მოვიდეთ ქსნის ერისთავებთან და იმათიც შევიტყოთ რამე. ეს გუარი პირუტლად რომ საქართულოში მოვიდა, მგონია ან შეექვსე და ან მეშვიდე საუკუნე იყო. ოსეთიდგან ორნი თუ სამნი ძმანი გადმოვიდნენ ლომისის ეკლესიის დღესასწაულში მთიულეთს, სადაც შფოთი იყო მთიულეთის და ქსნის ხევებების ხალხში, რლთაცა იმ ყმაწვილ კაცთა დაამშვიდეს და დებულება დაუდეს, რომ ამას იქით იმათში შფოთი აღარ იყოს და შდგომ იმისა აქამომდე აღარც მოხდენიათ. ამის მადლობისათვს უფროსი ძმა სიღამონ მთიულეთის ხალხმა წაიყუანეს, იქ არავის ერისთავად დაისუბს და მეორე უნცროსი ძმა როსტომ ქსნის ხალხმა ქსნის ერისთავად. ეს ორნი ძმანი მგონია თავაურები უნდა იყვნენ, დუდაროები ოსეთის მეფის ჩამომავლობისა. გამიგონია, მითამ ჩერქეზიდგან დუდარუკების გუარისანი იყვნენ. დუდარუკოები სადაც დგანან, შორს არის და ამის გამო მე უფრო დუდაროები მგონია.

პლატონ იესელიანი თავის დუშეთის აღწერაში არავის ერისთვიანთ ამოწყუტბას ამბობს, მაგრამ ეხლა რომ კახეთის ქისტურში ერისთვანები დგანან, სწორეთ იმათი ჩამომავალნი არიან

*) მე იმ ამბების რაც წვრილად ვიცოდი, მე იმისი არა უნბე რა ასლანს და ამისთვის სომხებს აბრალებდა.

არავის ერისთავებისა. მე მიკვირს პლატონისგან, ისე ჩქარა როგორ იჯერებს ამბავს. უბრალო სიტყვთ: საკვირუპლია, რომ იმან გამოკვლევა სულ არ იცის, იქამდისინ მიიყუანოს ამბავი, რომ ყოველი წვრილად და ნამდვილად შაიტყოს. მაინც რაღაც სისუსტეები აქვს იმას, მალე დაჯერების გარდა, სადაც ნათელია, ის იქიტკენ პირ მიიქცევს მზეს უჭვრიტასავით და არც ტყუილს დაერიდება მხოლოდ თავის ამაოების სიამოვნებისთვის და ანუ სარგებლობისათვის.

მე იმ ქსნის ერისთვიანთ ამბავს იქიდგან მოგვსტბი იმ პირუპლის შანზე ერისთავის მამის დათუნადგან, როდისაც მეფის ვახტანგის შვილმა ბაქარმა სალთხუცესობა ჩამოართო (მაშინ მეფე ვახტანგ სპარსეთში იყო) და ამის მიზეზით გაუღდა ბაქარს დათუნა. აი აქედგან ამ 1717-ის წლიდგან ვიდრე რუსეთის მთავრობის ვახსნამდის საქართუპლოში, 1800-ის წლამდისინ სულ ლალატში იყო ეს გუარი მეფობისა და მეფობის გამოისოთ მამულისა, ესე იგი ოთხმოცდარი წელიწადი მეტი.

რა დათუნა ქსნის ერისთავი გაღდა, ამ დროს ბაქარმა ჯარები გაუსია, მაგრამ მინამ ისინი იქ მივიდნენ, დათუნა მომკედარიყო, რლემბიცა დათუნას ძენი კახეთს გადვიდნენ და იქიდგან შანზე სპარსეთში ჩავიდა, სადაც მეფე ვახტანგმა დააჭერინა და ისე დაქერილი თავის შვილს ბაქარს გამოუგზავნა. შდგომ ამისა როდესაც მეფე ვახტანგ ქართლში მოვიდა და ქართლის საქმე განაგო, ამ დროს დათუნას ძე შანზე ერისთავი გაღდა და თავის მამულის მაგარი ადგილი გაამაგრა, რლზედაც მეფე ვახტანგმა დიდი ჯარები გაგზავნა და დიდის შემოხუტწებითა შანზე შეირიგა მეფემ. მაგრამ მეორეთ კიდეც გაღდა შანზე და კიდეც გაამაგრა თავისი მაგარი ადგილი. როდესაც მეფე ვახტანგმა საჭირო საქმეებისაგან მოიცალა, შანზეზე გაილაშქრა, მაგრამ როდისაც დაახლოვდნენ, დიდის ხუტწნით კიდეც შემოეხუტწა, კიდეც შეირიგა და თავისი მამულები ისევ მისცა სრულად. ბოლოს მაინც იმისი გული არ გასწორდა. ერთს რლსამე ძლიერს ომში შანშემ ულალატა თავის მეფეს ვახტანგს და ძმებს ქართუპლებსა, რლიცა თავის ჯარით შემოეცალა, წამოვიდა და ამის გამო ლეკებისაგან დამარცხდნენ ქართუპლები და იმათის კელით ბევრნი მოსწყდნენ, სადაც იმერლებიც იყვნენ და ისინიც კარგა დაიხოცნენ. რალა გავაგძელო, ამის შდგომ მეფე ვახტანგმა განიძრახა, მათენი ხანი აღარა გამოვიდა რა, რომ

რუსეთიდან გაგზავნილი კაცი მოუვიდა, საითყენაც გასწია და წავიდა რუსეთს (1724-სა).

ვიციტ გაგონილი ამბები, წავიკითხამს კიდეც, სხუბის ბორატებაც ვიციტ საქართულოში, მაგრამ რაც შანშე ერისთავმა და გივმა ამილახუარმა უყუპს საქართულოს, იმტოლა ბორატება არავის უქნია. თავის გვირგვინოსანი მეფე იყო მეფე ვახტანგ, იმას ულალატა შანშემ, არა ერთხელ, სამჯერაც და ბოლოს შანშეს მიზეზითაც წავიდა რუსეთს. შდგ ოსმალები იყვნენ, იმათაც ულალატა, მასუკან ყიზილბაშები, იმათაც და მეფე თეიმურაზ ხომ რასაკვირველია და ბოლო დროს საქართულოსაც მიჰყო კელი დასალუპათ. პირუპლ ნადირშაის დროსა საქართულოში, როდისაც მეფე თეიმურაზ მეორე საქართულოში დაამკვიდრა მეფედ ნადირშამ და ამ დროს ბატონიშვილი ირაკლი ინდოეთში ჰყუანდა ნადირშასა, კიდეც გადგა შანშე. მაშინვე სპარსელები მივიდნენ, მაგრამ შანშემ ზოგიერთის თავის ზიზნით თავი მოარიდა, იმერთზე რუსეთს გაღვიდა, მაგრამ ისევ საჩქაროთ დაბრუნდა და რისთვისაც დაბრუნდა, ეხლა გამოჩნდება. ის რომ შორს გზას იყო, ჩუპნს საქართულოში სხუა ამბავი მოხდა. შანშე ერისთავის ძმის იასეს ცოლი ახალგორიდან ქსანზედ არის. კახეთისკენ მიდიოდა თავის სამშობლოში. ამ დროს ერთი არაგვის ერისთავის შვილი უთრუთ თავის ტოლი ყმაწვილი კაცებითა ბაზალეთის ტბის მოახლოვოდ ნადირობდნენ და კარგი ყიზილბაშის ყმაწვილი კაციცა თანა ჰყუანდა სტუმრათ. ამ დროს სად იყო და სად არა, იმ თავხედებს წინ გამოუარა იმ უმანკომ და მშუწნიერმა ქალმა, რელიცა თავის კერძობითა თავის გზასა მიეშურებოდა. იმ თავხედებმა და კარგათაც გადაკრულებმა ის მშუწნიერი ქალი რომ დაინახეს, თვთ არაგვის ერისთავის შვილი უთრუთ პირუტლად მიესია. მტრობაც ჰქონდათ ერთმანეთში არაგვ ქსნის ერისთვიანთა და ის ქალი ცხენიდან გადააღებინა, ერთს მიფარებულს ადგილს ჯერ თვთონ შეურაცხათ გახადა და მასუკან ერთი კარგი მეგობარი ჰყუანდა ყიზილბაშის ყმაწვილი კაცი, იმას მისცა. თუმცა ამ შეურაცხყოფობაში მტრობაც არის, ყმაწვილ კაცობის თავხედობაც და ღვინის მსმელობაც, მაგრამ მანც დიდი სასჯელის ღირსი იყო ის მხეცზედ მხეცი, არაგვის ერისთავის შვილი კი არა, ის ვირის თავი.

უპატიოდ გამბდარი და გულმოკლული ქალი უკანვე მოვიდა სახლში და მწარეს მწუხარებაში ჩავარდა. კარგა ხანი გამოვიდა, შან-

შე ქსნის ერისთავი ისევ დაბრუნდა. ამისთვის დაბრუნდა, რომ ეს აშბავი იქ შეეტყო, ეს იმისთვის საშინელი, რლმაცა მაშინვე განიძრაბა, ერთის დანაშაული მთელს სახლზედ გადიხადოს და გადიხადა კიდევ. მოიყუანა დიდი ლეკის ჯარი და ის ოჯახი დასცა ანაწურში. იტყვიან, ნუ იქ ავსა და ნუ გეშინიან ავისა, იმ არაგვის ერისთავიშვილსა ისე მოუვიდა. მაგრამ ესეც არის, რომ შებრალება უნდა იყოს. ერთის დანაშაული ასს რათ უნდა გადახდეს ნამეტნავად წვრილს უმანკოს ყმაწვილებსა? იმათ ვილა იტირებდა, საქართულლოს სოფლებს მიჰყო კელი შანშემ და ოხრება დაუწყო.

თუმცა ასეც უთქუამსთ, შანშე ქსნის ერისთავი რუსეთს რომ წასულა, მითამ არაგვის ერისთავებს შანშეს ძმის იასეს ცოლი მოეტაცნოთ და ყიზილბაშებისთვის მიეცეთ. ეს სულ გადასხუაფერებულისა, არაგვის ერისთავიანი ამასა ვერ გაბედავდნენ და თუ უნდა გაეგდათ, ქსნის ერისთავანთ იმთენი დიდი ძალა ჰქონდათ და ძალიან მაგარი ადგილები, რომ არაგვის ერისთავანნი ვერაოდეს ვერ შეუვიდოდნენ, ამისთვის ზევით ჩემი აღწერილი სხულებისაგან ხომ ასე გამიგონია, თვთ ზოგიერთის ქსნის ერისთავანდგანაც ასე ვიცი. შანშე ქსნის ერისთავი მაინც არ დასცხრა საქართულლოზე იმ თავის მოყუანილის ლეკებითა, იმათ თავის საერისთოში ინახავდა და იქიდგან ახდენდა საქართულლოს სოფლებს. ამის მნახულთ ყიზილბაშებმა კიდევ გაილაშქრეს იმაზედ, მაგრამ ახლა ახალციხეში გადაეარდა, საიდგანაც ნადირშამ მოითხოვა და მაშინვე მოსცეს. თუმცა ქართულლების თავდებობით უნდოდა გამოეშო შანშე, მაგრამ ქართულლებმა ეს არა ქნეს, იცოდნენ იმისი დაუდერავი ხასიათი, ამისთვის ხორასნისაკენ გაისტუმრა. იმ უბედურებაში მაინც თავის ენერგია არ დაკარგა და არც იმედი გადიწყვტა, სადაც გზაში დრო იპოვა და გზიდგან გამოიქცა, მაგრამ ყიზილბაშები მოეწივნენ და გაჯავრებულმა ნადირშამაც თუალები დაათხრევინა იმას და იმის ძმას იასესა. ამის შდგომ საქართულლო დასცხრა ოხრებიდგან, თუმცა ამ დროებში ნადირშას დიდსა ხარკსა და გამოსალებსა სწევდნენ ქართულლები, მაგრამ მაინც ძლიერებაში დაიწყო შესვლა საქართულლომ.

ამისთანა ერთობაში რომ შევიდა საქართულლო ესე იგი ქართლ კახეთის გაერთებითა, ამ დროს გივმა ამილახვარმა დაჰკრა ფეხი და ქ. ტფილისიდგან გაიქცა ქართლში, რლსაცა ჩაბარებული ჰქონდა ქართლი ნადირშაისაგან. უთქუამთ: ნადირშას დიდს გამო-

საღებს მოერიდა და ამიტომ წავიდაო. ტყუილია, მაშინ მეფე თეიმურაზს ასე პატივს ცემდა ნადირშა, რომ რაც ეთხოვნა, უთუოთ აღუსრულებდა და უსრულებდა კიდევ, ამიტომ რომ დიდათ ერთგულობდა ნადირშასა. გივი ამილახვრის გაქცევა გამოსაღების მიზეზით არ მოხდა. როდისაც დარბანდიდგა მოვიდა გივი ამილახვარი საქართულოში, ერთი უსიამოვნო ანბავი დახვდა (იმას ცალკე ავწერ) და ამ დროს მეფის ვახტანგის შვილის ბაქარისაგანაც მოუვიდა შემოთელილობა რუსეთიდან *). მაშინ მეფე ვახტანგ აღარ იყო, გივი რომ გაიქცა და უწყალო საქმე მოახდინა საქართულოში. შანშე ერისთავისათვის მოიყუანა ლეკის ჯარი, სადაც ზემო ქართლში ინახავდა და ოხრება დაუწყო ქართლის სომხთისა, ასე რომ შანშე ქსნის ერისთავის საქმე დაავიწყდათ. შანშეს და გივის ოხრებისაგან შეწუხებულები ქართლ სომხითი ბევრნი აიყარნენ იქიდან. ნამეტნავად სომხითიდან და კახეთში გადავიდნენ დასასახლებლათ სადაც კახელები კარგათ მიიღებდნენ და პატივსა სცემდნენ რაც შეეძლოთ, ამიტომ რომ იქ უფრო მშვიდობა იყო ერეკლესგან. ამ გივი ამილახვარის დროებში ბაქარ ბატონიშვილიც აშტარხანში მოვიდა, რღმაცა ქართლის მეფედ მოიწვია გივმა. ამ განძახებითაც წამოვიდა ბაქარ, მაგრამ ველარ გაბედა მოსვლა, ამისთვის რომ შეიტყო, ნადირშას დიდრონი ჯარები იდგა საქართულოში და ამისგამო დაიშალა წამოსვლა. ოსმალის შემწეობით გივმა ამილახვარმა სურამის ციხე ძალიან გაამაგრა, საიდგანაც ოხრება დაუწყო ქვემო ქართლსა ნამეტნავად სომხთისა **). ნადირშას ყიზილბაშები იმ მხარეს ახდენდნენ სომხთი ქართლისას, რღნიცა გივსა მორჩილებდნენ და გივი იმ მხარეს ახდენდა, რღებიცა ნადირშას მორჩილებდნენ და მეფე თეიმურაზსა. ამაში იყო გატანგამოტანა ერთმანეთისა: გივი ოსმალის და ლეკების შემწეობით მოქმედებდა და მეფე თეიმურაზ ნადირშას ყიზილბაშებითა. მაშინ კახეთი უფრო თავისუფლათ იყო ბატონიშვილის ირაკლისაგან, ამისთვის რომ იმ პირუტყლს თავის გამოსვლაში ქუჭყანაზედ დიდა აწუხებდა და სხუა მთების ლეკები გაიერთა და თვითონ ისინივე უფთხილდებოდნენ კახეთს. ეს ამბავი სხუაგანაც მაქუს დაწერილი უფრო გარკვევითა,

*) შანშე ერისთავსაც მოსდიოდა ხოლმე კაცი რუსეთიდან მეფის ვახტანგისა.

**) ამ ამბავს ცალკე აღვწერ, რათაც გაიქცა გივი.

ღალისტნიდგან ლეკების გამოსვლა ახალციხეში.

შდგომში როდისაც ირაკლი ინდოეთიდან მოვიდა, თავის მამამ მეფე თეიმურაზმა ნადირშას ნებით სულ ერთიან კახეთი იმას ჩააბარა, იქ გამგეთ დასუა და ამ ქართლ სომხითის ამბებში ჯერ არ გაურია. ირაკლიც თავის კაცობით და მღვიძარებით ფთხილათ იყო იქით მხარეს მტრებისაგან. ასეთის თავგამოდებით და თავდადებით ეწეოდნენ სპარსნი მეფე თეიმურაზს, რომ მეტი შემწეობა აღარ იქნებოდა. მეფე თეიმურაზ და სპარსები უგზავნიდნენ კაცსა გივსა შერიგებისას, მაგრამ მინამ გული არ ისრულა და ძალიანი უბედურობის დაღი არ დაასო ქართლ სომხითსა, არ შეურიგდა, ისიც ძალიან გაუჭირეს, მაშინ ძლიეს. სომხითი ხომ სულ გააოხრა ერთიანად. შანშე ერისთავი ოცი წლის განმავლობაში ხან შემოურიგდებოდა და ხან გაუდგებოდა მეფეს, რწლისაგან ამთენს წელიწადში ისრისებოდა ქართლ სომხითი, გივმა ამილახვარმა კი ოთხი წელიწადი. ასე გასინჯეთ მთების ოსებმაც წილი ჩაიდეს ქართულლების წახდენაში. ბოლო დროს ნადირშამ გივი ამილახუარი ხორასნისაკენ გაისტუმრა დაქერილი და იქიდგან თულგებ დათხრილი შანშე თავის სახლობითა დააბრუნა საქართულლოში მეფის თეიმურაზისა და თამარ დედოფლისა თხოვით. მაგდენი ხანი აღარა გამოვიდა რა, რომ მეფის თეიმურაზისა შუამდგომლობით გივიც დააბრუნა, არამცთუ ვნებული, დიახ დიდის წყალობითა. აი ამისთანა მოხერხებული კაცი იყო გივი. თუ გივსა და შანშესა მეფის თეიმურაზისთვის არ ეღალატათ, საქართულლო ძალიან დაწინაურდებოდა. იმათ იმ თავიანთის ქცევითა და იმათგან საქართულლოს ოხრებითა საქართულლო დაიჩაგრა. როგორც იქნებოდა კიდევ საქართულლო წამოიწევდა, მაგრამ ახლა იმათ შდგომ სხულები გამოვიდნენ: ისე მეფის შვილი აბდულა ბეგი და მეფის ვახტანგის ბუში პაატა ბატონიშვილი და შდგომში კიდევ სხულები, რწლთაცა აღარ მოასვენეს საქართულლო. ზოგიერთების იმათი სახელი კიდევ ითქუა ზევით და ახლა ზოგიერთებისაც დაიწერება.

თუ ვინმემ მოინდომოს მეფის ირაკლის მეორის ისტორიის დაწერა, ღწთისგულისათვის ისე ადვილად ნუ შეუდგები იმის დაწერასა, მინამ კარგათ არ გამოიკითხო, მინამ სრული ფაქტები კელოში არ ჩაიგდო, იმაზედ ნურას დასწერ. ჯერ რამდენიმე წელიწადები იზრუნე, ყოვლის მხრიდგან იმაზედ ფაქტები მოკრიფე და მასუკან შეუდგე იმის დაწერასა. მაგრამ მართალი კაცი კი უნდა იყო, ვინც მეფის ირაკლის მეორის ისტორიას დასწერ, თორემ თუ

თუღმბიხედვით დაიწყე წერა, სხუშბის სასიამოვნოდ, აღარ ევარგები და შენს ისტორიას ქარი მოიტაცებს მტვერსავითა. თუ ამ ჩემს რჩევას შეუდგები, იმის ისტორია ასეთი საგანგებო რამ იქნება, ნამეტნავად იმაზედ იმთენი საშინელი ინტრიგები, რომ იშუტების ამბები დაგავიწყდება. იმის ისტორია აჩქარებით არ უნდა დაიწეროს, უნდა დაიწეროს გულის დადებით და ძალიან ფთხილათა. იმის ისტორია ეხლა დრო არ არის დაიწეროს, უნდა კარგა ხანი გავიდეს, თითქმის ორმოცდა ათი წელიწადი უკანასკნელი. ამისთვის რომ იქნება მანამდისინ მეფის ირაკლის წინააღმდეგების შეილიშვილებს მტრული ფიქრი დაეკარგათ იმაზედ და პატიოსნების სიმართლეზედ დამდგარიყვნენ დროის მიხედვითა, რადგან მაშინ განათლება წინ იქნება და სვინილისი დაწმენდილი. გასაშტერებლად მიიჩანს! ეხლანდელს დროს ზოგიერთს განათლებულებშიაც კიდევ ის მამაპაპების ღუარძლი არის დარჩომილი, ის იმათი გულმდრძობის ჩაგონებულობა, რწლებიცა თავიანთ მამაპაპების იმთენი მამულის ღალატობა უნდა როგორმე დაჰფარონ და ირაკლი მეფე გამოიყუანონ დამნაშავედ—დამნაშავედ ყულაფერში. სირცხვილია, იმისთვის არის სწავლა და განათლება, რომ სიმართლისთვის გულის სიყუარულიც უნდა არ დაზოგო, არამც თუ მამა პაპა ანუ ერთიანათ გუარყულობა.

ახლა სომხებთან მოვიდეთ და იმათ საქმეებსაც მოვჰყუტო, რაც იმათ ქართულებს უყუტს. მე ეს ვკითხე ზოგიერთს ჩუქნს ძულებსა:

— მეფე ვახტანგ თავის მეფობისთვის ზრუნავდა და იმისთვის ურევდა საქართულოს. იმის შვილი ბაქარიც იმისთვისა და ის სომხები რა მიზეზისთვის ღუბავდნენ ჩუქნ ქუქყანას?

მეფის გიორგის შინაურმა სანდო მდივანმა ელიაზარ ფალავანდიშვილმა მითხრა:

— ორქივატერი იოსებ საქართულოში რომ მოვიდა, ჩუქნი პირველი თავადები მისულიყვნენ იმასთან სანახავად, სხუა და სხუას ლაპარაკში ეთქოთ იმისათვის გულის წფრელითა: თქუქნო უწმინდესობავ, მართლა თქუქნის დაბარებით წამოვიდა აღამამაღხანი საქართულოზე? იმას ხუმრობით გაეკეთებინა და გაცივნებით ეთქუა: ეგ მართალი რათ იქნება, მაგრამ ამას იქით ჩუქნ სომხები უნდა ვიყვნეთ საქართულოში და საქართულო ჩუქნი უნდა იყოსო. თუმცა ორქივატერმა ხუმრობითა თქუა, მაგრამ კი მართალი

თქუა. სწორეთ მართალია. სწორეთ თავიანთჳს უნდათ საქართუშ-
ლო. ჯერ ჩუჴნ წაგვახდინონ და მასუკან ჩუჴნის წახდენითა ისი-
ნი განძლიერდნენო. ელიაზარ ფალავანიშვილის სიტყვა არის
ესა *).

ორქივატერ იოსებ არღუთაშვილს ჰყუენდნენ სომხები და
იმათით მოქმედებდა, საქართუშლო დაელუპა. აი ისინი და იმათი
კუდები ვინც იყვნენ, ისინი კიდევ სხუანი არიან: თვთ ორქივატე-
რის ძმისწული მეფის მიმბაში თა სოლომან არღუთაშვილი, მის-
კარბაში იოსებ, დარჩია ქალაქის მელიქი თა ბებუთაშვილები **)
იოსებ შაღბათაშვილი, ამის ძმა აფეტიქა, თა სულხან და ამის ძმა
მანუჩარ თუმანიშვილები, ამ სულხანის შვილი შიოშ ***), მილახ-
ვარი ოსეთა ყორღანაშვილი და ნამეტნავად არტემ არარაკი. ამ
არარაკის ამბავი აღრევეც დამიწერია აღამამაღბანის შემოსვლაში.
სომხურათ იმას ერქო არუთინ იმ არტემას გარდა სხუა სულ ესე-
ნი მეფეების დიახ მახლობელი იყვნენ, რლთაცა მეფის ირაკლის,
მეფის გიორგის და ყოველი დიდი კაცების საიდუმლო მათ კარგათ
იცოდნენ, ასე დაახლოებული იყვნენ ყუღლასთან ისინი და ყრი-
ლობაც ხშირათ ჰქონდა ხოლმე საქართუშლოს დასაღუპად.

მინამ დავით სარდალი ოსეთა ყორღანაშვილს სცემდა ****),
მანამდისინ დიდათ ერთგულობდა მეფეს ირაკლისა და ვერაოდეს
ვერც მიიზიდეს იმათ, რლმაცა სამეფოსა ბევრი კარგი შესძინა,
მაგრამ შდომ ცემისა ისიც გაუერთდა ზევით ხსენებულს სომხებსა
და გამხნევდნენ საქართუშლოს დაღუპაზედ. იმათ ორქივატერის

*) აქ მე როგორღაც ეჭვში შეველ. ეკატერინა ხელმწიფას და იო-
სებ ორქივატერს ამ საგანზედ საიდუმლოდ თათბირი ხომ არ ექმნებო-
დათ რა, რადგან დიდათ შიბირებული ჰქუანდა იოსებ ორქივატერი ეკატე-
რინა ხელმწიფასა. ამას ძალიან გამოაკლევს უნდა, ამიტომ რომ ეკატერი-
ნა ხელმწიფას ჰოლექტიკისაგან საკვირველი არ არის, რომ ამას იქით
თქვენ სომხები უნდა იფნეთო საქართუშლოში. ან გუდით მართლა ეტ-
ოდა და ან თავის ჰოლექტიკისათჳს.

**) ამას ლექსიდ გამოუთქუეს

***) ეს შიოშ და უულარაღაზის ძე ელიზბარ ქსნის ერისთჳსშვილი
დაიხ დიდი შეგობრებიც იყვნენ.

****) იმის ცემის მიზეზი სხუა წერილში მაქუს დაწერილი.

კაცები მოსდიოდათ და მისდიოდათ ერთიერთმანეთსა საქართუ-
ლოს დამბობისა, სადაც ყოველ ქალაქებში და დიდრონს სოფლებ-
ში თავისი აგენტები ჰყუნდათ და ურევდნენ წრფელსა ქართუ-
ლებსა და რასაც მოიწადინებდნენ, უთუოთ შეასრულებდნენ კიდევ.
ფულიც ბევრი მოსდიოდათ ორქივატერისაგან იმ სომხებსა. მე აქ
მოკლეთ ვანზობ, თორემ ამბავი დიდი არის.

ახლა უკანასკნელად ამითმოკლეთ დავასრულოდ, შანშე ქსნის
ერისთავის შ'დგომ, იმათმა მომავლებმა რაღა ჩაიდინეს?

როდისაც მეფე ირაკლიმ სრული ქართლ კახეთი ჩაიბარა თა-
ვის მამის მეფის თეიმურაზის შ'დგომ, მთელს ქსნის ერისთვანთ
დაუმტყცა სრული თავიანთი მამაპაპის ყმა და მამულები, დიახ
კარგის წყალობის წიგნითა და დამკვიდრა თავიანთს მამულებზე,
ეგონა ბევრი კარგი იქნება საქართულლოში იმათგანაო, მაგრამ
იმათ კიდევ შანშეს ყოფაქცევა მოაგონდათ და დიდ სახელათ დარ-
ჩათ იმისი ღ'თის მტრული ამბები.

გიორგი ყულარაღაზის შვილს ელიზბარს კარგათ მოვესწარ,
იმერეთის დიდი მეფის სოლომანის ქალი მარიამ ჰყუნდა ცოლათ.
იმისგან გამიგონია ლაპარაკში თვთ გორის ქალაქში:

— ჩუპნც ვიტყვთ ქსნის ერისთავები ვართო. ჩუჭნ რა კაცე-
ბი ვართ, დიდი შანშე ერისთავი იყო საკვირველი კაცი და რაც
იმან ამბები ჩაიდინა, დიდი საქებური საქმეები არისო.

აი ასე სახელათ დარჩენილი ჰქონდათ შანშეს ამბები იმათ
შვილიშვილებსა და თავის მოსაწონათ. მღფეს ირაკლის მეორესა
ასე გაუქირეს ამ ერისთვანთ, რომ მოთმინებისაგან გამოიყუანეს,
რ'ლმაცა იმათ მამულები ჩამოართო, ეგება იგრძნან და დაიშალო-
ნო, მაგრამ იმათ ამისთვისა აი რა ქნეს: მიხეილ, მირმანოზ და
სოლომან ერისთვს შვილები *) გააქციეს ოსმალოში თავის სახლის
შვილებმა, იქილგან ოსმალოს ჯარები მოიყუანეს და ქართლის სოფ-
ლებს ზდენა დაუწყეს. გარდა ამისა სულით ძებნა დაიწყეს, სად რა
წინააღმდეგობა იყო მეფეს ირაკლიზედ, იქ დაუახლოვდნენ და
დაუწყეს ლუპა საქართულლოს მეფის ირაკლის მტრობისათვს, რ'ლე-
ბიცა ალაამაღახნის საქმეებში ისინიც გაერივნენ ერთათ სომხებთან,

*) იმ:თ თავის მახლობელი ნათესავი თა ზაქარია ციციშვილიც
მიუღგა, მაგრამ ის სხუა საქმეზედ ჯდრე გაქცეული იყო და მგონია ის
კიდევ გათათრდა.

ნამეტნავად გიორგი იასეს ძე და ელიზბარ ყულარაღაზის ძე ქსნის ერისთვს შვილები, თვინიერ რევაზისა (მეფის ირაკლის ქალის ანასტასიას ქმარი ყულარაღაზის უფროსი შვილი რევაზ იყო). ის რევაზ დიდი კეთილი და მართალი და პატიოსანი კაცი იყო და მეორეც ამისი უნცროსი ძმა ლუარსაბიც არ ერია. იმათ გუარში თა გიორგი იასეს ძე *) და თა ელიზბარ გიორგი ყულარაღაზის ძე ქსნის ერისთვანები იმ უკანასკნელს მეფის ირაკლის დროებში ის ორნი უფრო მომატებულად უპირველესი იყვნენ და დაფარვით მოქმედნი პირნი მეფის ირაკლის დამხობისა. არცხომ სხუები აკლებდნენ, მაგრამ ეს ორნი უფრო მომატებით, ერთი იმერეთში ელიზბარ მეფის სოლომანის ქალის მარიამ ბატონიშვილის დიდი დამოკიდებულობის გამო და მეორე გიორგი მთელს საქართუპლოში. ეს ორნი ძალიანი ენერგიის კაცებიც იყვნენ და ძალიანი ხასიათიც ჰქონდათ მცდელობაში **). მაგრამ შესაწუხებელი ეს არის, რომ მეფის ირაკლის დამხობასთან მეფე გიორგიც იმას ჩაჰყუა და მთელი საქართუპლოც.

სეკტენბერს 1866-სა წელსა თა ა. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი.
ქ. ტფილისს.

ეს ნაწარმოები ალექსანდრე („პუპლია“) ჯამბაყურ ორბელიანისა დაცულია წერაკითხვის საზოგადოების წიგნთსაცავში, დაწერილია თაბახიან ქალაქ-დზე, ყარანდაშით.

*) შდგომ რუსეთის ღერენაღ ოტინტატერი.

**) ორთავ ანდო ვიცნობდი და ნამეტნავად გიორგის (მეფის გიორგის ქალი გაიანე იყო იმისი ცოლი, ჩემი ბიძაშვილი). აღამაშაღანის მოსვლის დროსა ელიზბარ და გიორგი მოუსვენად ყოფელს მხარეს დარბოდნენ ჩუმათ და მეფის ირაკლის ჯარის გამოყვანას შლიდნენ. გიორგი რამდენჯერმე მეფის ირაკლის ჯარშიაც მიიჭრა და რევაზ ანდრონიკაშვილი ჩუმათ ნახა მეფის ირაკლის წაღებანთ. ვინც იმ ორთან მოლაშარაკებაში დასწრებია, თვთ იმისაგან გამოგონია ეს, თა ნინია ენდრონიკაშვილისაგან. ის ნინიაც იმ ჯარიანობაში იყო.

**ანდერძი გენათელის მკუთხის ძის იოსებისა,
1766 წელს დაწერილი**

ეს ანდერძი მე გადმომა გადმოსწერად ამ 6 წლის წინად ღავ. ჩხეიძემ. ანდერძი ფრად საინტერესო თავის შინაარსით. როგორც ეტყობა, მეფის ძე იოსებ ოსმალებთან წასულა საქვეურო საქმეებასთვის და წასვლის წინ ეს ანდერძი დაუტოვებია თავის ძმის მეფის სოლომონისათვის. ანდერძი დაწერილია 1766 წ. 23 აგვისტოს როდესაც იოსებ გენათელი მისისავე სიტყვით 27 წლისა და ცხრა თვისა ყოფილა. აქედან ჩვენ ვტუობილობთ, რომ მეფის ძე იოსებ დაბადებულა 1738 წელს ნოემბერში. 1769 წელს ის დაინიშნა აფხაზ-იმერეთის კათალიკოსად და ოარდაცვალა 1776 წელს 13 მაისს ჯერ კიდევ შედარებით ახალგაზრდა.

ქ. ჩემო ძმავო ბატონო საყვარელო მეფე სოლომონ. შენი ძმა გენათელ მიტროპოლიტი იოსებ ამ ანდერძს მოგახსენებ. ჩემი სიტყვა და ანდერძი ზეპირათა მომიხსენებია და წიგნითაც მოგახსენებ. ჩემი რაც არის წიგნი ან შესამოსელი ყველა თქვენ გაბარია. მე რათგან თქვენის ერთგულებისა და ქვეყნისათვის ამ უსჯულოებში შევალ ვინ იცის რა ამიტყდება. ან მათი კელით რამ მოხვდეს ჩემი სიკვდილი და ან ჩემი თავის დლით და სნეულობით რომ მოვკდე. ესენი ასე მომახმარე.

ქ. ყირმიზი სტოფის ბისონი თეთრ ოქრომკედლიანი. ქ. ომფორი მარგალიტის ჯვარებიანი. იმ ომფორს რაც მარგარიტი და თვალი აქვს ნახევარის უფროსი ჩვენი არის მაგრამ ჩვენ მაშინც საკუთრა საყდრისათვის შეგვიწირავს. ქ. სირმით ნაკერი ოლარი: ქ. მარგარიტის ენქერი. ქ. მარგარიტის სამკლავე ენქერი და სამკლავე თვლით გაწყობილი. ქ. სარტყელი ვეცხლის არის და ოქროთი დაფერილი. ქ. ყირმიზი გრიზეთის სტიხარი ბეზუმედის აშიიანი. ქ. თქვენი წყალობა გულსაკიდი ხატი არწივის. და ორმოცი ფუნდუხის წონა ჯაჭვი კილია ოქროსი. ჯაჭვს ნუ მოხსნი იმა-

ზედ იყოს. ქ. სირმა ვეცხლის ჯვარის სასანთლეები. ქ. მდინარე ოქროს ღილებიანი და ყავარჯენი. ეს ერთი ხელი რაც ეპისკოპოსს მოუდებდა ყოლიფერი უკლისათ არის ჩემს სიკვდილს უკან ესენი დიდს საყდარს ჩემს გელათს შემოწირე როგორც ველოდე შენი სიყვარულისაგან. და გენათლათაც რომელიც ჩვენი მოგახსენეთ თუ თქვენმა გუნებაჲმაც ქნას მისი ყაბული ის დასვით ამისთვის რომ ჩემს სულსაც უფრო შეიბრალებს და მოიხსენებს და. თქვენი ერთგული იქნება. რათგან დასვათ ძალი და ღონე და სიბრალული თქვენგან ასე უნდა ქონდეს რომ არც თავისმა სამღვდელმომ და საერომ კრებულმა არ აიგდოს და უმსახურობა ვერ გაუბედონ თქვენი წყალობით ასე გებრალეზოდეს საყდრის კეთებას და მუშავობას ნიადაგ უბრძანებდე, და გამთხილებდე. ეკლესიის მამული არ დაიბნას არც მისგან და არც თქვენ შეაწუხოთ. რაც ეკლესიის მამული მიყიღია და დამიხსნია სოფლობით ან თითო ორორი კაცი ყველა ხელახლა საფიცრით შემოწირავს აზნაური და გლეხი. რაც ჩემი ეკლესიის კაცი ჩემს გენათლობაში ან თეთრით მიყიღია და ან სიტყვით ამომიყვანია. ვინც ესენი ჩემს ეკლესიას გამოართვას ძალით ან ნებით. შეჩვენებული იყოს სულით და კორციით უკუნისამდე. კიდე ორი ბიჭი ერთი აზნაურისშვილი გეტოსშვილი. და მეორე გლეხიკაცის შვილია კაპანადის. საყდრის ყმა არ იყვენ ესენი ორივე ჩვენი ნაყიდი არის. გეტოსშვილი ჩვენს მოძღვარს და სულს ვამსახურეთ სანამდის ცოცხალი არის და მას უკან აზატი აქვს ჩვენგან და მისგან კაცს მასთან კელი აღარა აქვს მისთვის უნდა წავიდეს სადაც ერჩიოს საქრისტიანოში. და კაპანადის შვილი. ბიძა ჩემს ბრმას გედევანს მივეცი სიცოცხლეში მანც იმსახუროს და მას უკან მასაც აზატი აქვს ჩვენგან და იმასაც სადაც ერჩიოს უნდა მისთვის იყოს საქრისტიანოში.

სხვა ეს მოიხსენეთ იოსების ეკვდერი რომ არის წინამძღვრის ქიქინადის. რომ დამცლებოდა ჩემთვის სამარხათ ის მიწოდდა. და თუ მოვკდე ამ დროში იმაშიდ დამმარხეთ. იმას მამული აღარა აქვს. თქვენ რომ ვატანგ (შიე) იაშვილი მამული მიბოძეთ ჩემს სასაფლაოს ის შემოწირეთ უცილობელათ რომ არავინ. ბერი ან ერის კაცი არ ეცილებოდეს. ესენი ღთის სიყვარულისათვის ქენით და ჩემი სიბრალულისათვის.

ქ. იმ კაცებს თავის ბეგარაზე ცოტაოტა მოუყლით და მაგიერი სანთელ საკმეველათ შემოწირეთ ბეგრის მონაკლები ჩემს სასა-

ფლავოს რომელიც ჩემი ბერი მოგახსენეთ საფლაზე ის დამიყენეთ. თქვენ რომ ორმოცი მარჩილი მიირთმით ჩვენგან და ყეზერა ურია რომ მიბოძეთ თავისი ცოლშვილიანა ისიც შემიწირეთ ჩემს სასაფლავოს თავის ბეგრით. ქ ჩვენც ეს შეგვიწირავს იმ ეკვდრისათვის ბარძიმ ფერშხუმი კოვზ კამრიანათ სირმის მძიმეთ დაფერილი. ოქრო მეკდით ნაკერი ყირმიზს ატლასზე დაფარნა და პერქლები ტრაპეზის გარდასაფერებელი და ოდიკი. პატარა სახარება მამიჩემის წყალობა ვეცხლის კუბოში არის და მოქედილი ჯვარი. ერთი მოუქედელი ჯვარი საიახზე. ჩემი ღთის მშობლის კატაც იმაშიდ დამისვენეთ. ქ. ერთი ახალი გრიზეთის სტიხარი ერთი ზარბაზის ფარჩის ოლარი. ერთი სირმა ვეცხლის სარტყელი დაუფერავი. ერთი სირმით ნაკერი და მარგალიტიანი სამკვლავე. ერთი ენქერი ყვითელი ოქრომკედლით ხავადზე (sic) ნაკერი. ერთი ყვითელი ღიბის ბისონი დაარღვევინეთ ის ბისონი და ფილენათ შეაკერვინეთ. ერთი პატარა ჯვარი წინამძღვარის გულსაკიდათ. კონდაკი კურთხევა-ნი სახარება სამოციქულო ჟამნი დავითნი ჩემი პატარა გულანი სტამბის ზატიკი და სხვა წიგნე (sic) რაც ჩემი გამოვიდეს ყველა ესენი იმ ჩემს ეკვდერს შემიწირე. თეთრი მაშინაც მოგახსენე რომ ამის მეტი არა მაქვს თქვა. ასი ფლური ბისენის ფასი იესე ბერძენს მართებს და მის ამხანაგს და ოთხმოცის მეტს ნუ სთხოვთ ასი მარჩილი სარგებლით ბაინდურაშვილს მართებს და თამასუქი ქუთათელს აბარია სარგებელს ნუ სთხოვთ და მთავნი გამოართვით. **ასი მარჩილი თქვენი მმართვეს და მიირთმით *)**. ჩემს ეკვდერს არცა აქვს საცეცხური და არც სეფისკერის ფეშხუმი. ორმოცდაათი მარჩილი იმ ორის გაკეთებისათვის ჩემს ეკვდერს უბოძეთ და სხვა რაც ამას მორჩეს როგორც ღმერთი გიყვარდეს ან ჩვენ გებრალეობდეთ ისე ჩვენს სჯლს მოახმარეთ. ჩვენს სულს ნუ დაივიწყებთ. სხვა შესამოსლის კოლოფში სადიაკნო გრიზეთის სტიხარი არის. ის ჩვენს არქიდიაკონს ჩიჯავაძე ბერს ანტონის უბოძეთ. კიდე კოლოფში მარგალიტი არის და ვეჟოფ თვალიც არის ყველა დიდი საყდრის არის ჩემო ბატონო და იმას უბოძეთ. სხვა რომელიც ნახოთ იმ კოლოფში რომ ამ ჩემს ანდერძში არეწეროს ყველა მოგვახმარეთ ჩემი ბერების საქმე როგორც მოგახსენეთ ისე გაარიგეთ. და ან ყმის და მოსამსახურის როგორც მომეხსენებოთ

*) ეს წაშლილია.

ან ჩვენი სულიათვის რომ სჯობდეს ისე ქენით და გაარიგეთ ყვე-
ლა გებრალეზოდეს და როგორც ჩემი ნამსახური ისე გიყვარდესთ
ჩემო ბატონო მამათ ბატონათ ძმათ სულის და კორცის მომვლე-
ლათ შენ დამიტოვებინარ და შენ იცი ჩემო ბატონო. ღთმა აღგა-
მაღლოს და წარგიმართოს ღთის მსახურებაში ჩემო ბატონო.

სხვა დიდი საყდრის შეწირული. სხვას ყმებსა და მამულთან.
ურიები და სომხები პაპი ჩვენის შეწირული იყოს. თქვენი შეწი-
რული იყოს თუ ჩვენი შეწირული რომელიც იყონ თვალყური
დაიჭირეთ არავენ რა აწყინოს და ან ბეგარა საყდარს არ დაეკარ-
გოს ჩემო ბატონო. ქქეს აქეთსას ქქსა აღიწერა ანდერძი ესე:
ხიზჴ სა. აგვისტოსა. **ჟ**: ვიყავ მე წლისა **ჟ** ისა და ცხრი-
სა: თვისა.

ბეჭედი ასომთავრული წარწერით: მეფის ქე იოსებ

მე-XII და მე-XIII საუკუნის საქართველოს ისტორიაში, როგორც ცნობილია, თვალსაჩინო როლს ასრულებს თორელთა გვარეულობა, რომელიც არც მე-XII საუკუნეზე უწინარეს არის ცნობილი და არც მე-XIV საუკუნის შემდეგ იხსენიება. პირველად ეს გვარი მოხსენებული აქვს თამარ მეფის მემკვიდრის თამარის მამის გიორგი მეფის მეფობაში:

„მას ჟამსა შინა ანისსა განამტკიცებდა თორელი, დიდი და სახელგანთქმული მოღაშქრე“ (ქართლ.ცხ., I, 269)

„უბრძანა (გიორგი მეფემან) ტაოელთა, კლარჯთა და შავშთა მორბევა ოლთისისა და ბანისა, ხოლო მესხთა და თორელთა კარისა და აშორისა“ (იქვე, 271).

„მაშინ დიმიტრი (გიორგი მეფის აჯანყებულმან ძმისწულმან) მყოფმან ციხესა შინა ლორისასა წარგზავნა ლაშქარნი, რომელნიცა დარჩომოდეს ერთგულობასა შინა მისსა და სხუანი თემისა და თემის მესხნი, თორელნი, ქართველნი, სომხთარნი და თუთი გამზრდელი მისი მეჯინიბეთ უხუცესი ჭიბერი“ (იქვე, 273).

თამარ მეფემ იმავე მემკვიდრის სიტყვით თავის გამეფებისას აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ ამილახურობა უბოძა გამრეკელ თორელს, რომელიც სარგის მხარგრძელის შემდეგ დაინიშნა ამირსპასალარად (იქვე, 283). ეს გამრეკელი იყო ძე კახასი (იქვე, 286). ამ გამრეკელს დარჩენია შვილებიც:

„ამას შინა მიიცვალა გამრეკელი ამირსპასალარი. ესე ყოველთა იგლოვეს და დიდათ დაუმძიმდათ და თმოგვისაგან კიდე არარა დააკლეს შვილთა მისთა: მაშინ უბოძეს ამირსპასალარობა ზაქარია მკარგრძელსა, ძესა სარგისისა ამირსპასალარისასა“ (იქვე, 297).

ცნობილნი ისტორიულნი პირნი ძმანი შალვა და ივანე ახალციხელნი თორელნი ყოფილან:

„ოცდამესამედ გინათუ მეოთხედ აღმავლობასა მეფობისა მისისასა წელიწადსა, იკითხა საქმე კარისა. რამეთუ მრავლით ჟამითგან

ჰპობდეს სარგის თმოგველი, შალვა თორელი და მესხნი, გარნავერა ღონე ქნეს აღებისა“ (იქვე, 326).

„მაშინ სულტანმან ყიასდინ მოუწოდა ყოველთა სპათა და შემოკრიბა მკედრობა თულისი, კაცი ორმოცი ბევრი, რომელ არს ოთხასი ათასი (თათართა წინააღმდეგ) და უჩინა მკედართ მთავრად შარვაშისძე აფხაზი სახელით დარდანი.... ამასთანა ფარადველა თორელის ახალციხელის შალვას ძე, რომელი იგი ლტოლვილი წარსულიყო სულტნის წინაშე, კაცი მკნე და რაზმთა შინა სახელოვანი“ (იქვე, 362).

როდესაც მონგოლებმა 1245—1247 წლებში საქართველოს ლაშქარი 7 თუნად გაყვეს, ჯავახეთი, სამცხე და აღმართ კარნუ ქალაქმდის ჩააბარეს თორელს გამრეკელს (იქვე, 371). თორელი გამრეკელი კარგად ცნობილია ჩვენს ისტორიაში თათრების ბატონობის დამკვიდრების პირველ ხანებში. მატიანეში ის იხსენიება რუსუდანის და შემდეგ დროს 1236—1247 წლებში (ქართლ. ცხოვ. I, 362, 364, 370, 375, 377).

როდესაც დავით ნარინი 1249 წ. თათრებს გაექცა, „მოიწია თორს ლიპარიტ თორელისასა, რომელსა დევის ყურცა ეწოდებოდა და მან უძღუნა ცხენნი და შესამოსელნი და წარჰყუა ქუთათისს“ (იქვე, 383).

დავით ლაშას ძის დროს ცნობილია კახა თორელი, რომელიც ჯერ იხსენიება როგორც ერისთავი ახალქალაქისა (იქვე, 390) და შემდეგ ვითარცა მეტეპრქლეფთუხუცესი (იქვე, 408). მეტეპრქლეფთუხუცესობის დროს არის მოძებული მის მიერ ცნობილი რკონის სიგელი. კახას, როგორც რკონის სიგლიდან სჩანს, ცოლად ყოლია მსახურთუხუცესის გრიგოლ სურამელის ასული ხათუთა. კახას ჰყავდა ძმები (ქრონიკ., II, 133—142).

მე-XIII საუკუნის მიწურულს და მე-XIV საუკ. დასაწყისს მატიანეში თორელნი კიდევ იხსენიებიან (გვ. 434, 435, 447). მე-XIV საუკუნის დასაწყისში მატიანეში ცნობილია ჯავახის შვილი გამრეკელი (გვ. 444), რომელიც ცოცხალი ყოფილა 1344 წ. ოკტომბერში (საქ. სიძე., II, 10). გამრეკელს ყოლია შვილი სარიჯნა, მოხსენებული გარდა ამ 1344 წლის სიგლისა ჯვარის მონასტრის აღაპებში (ნ. მარრის გამ., გვ. 26): (წირვაჲ და აღაპი) „ჯავახის შვილისა სარიჯნისი და მისისა მეუღლისა ორბოძელისა ასულისა

თამარისი“. ამ გამრეკელის „ზიდაძე“ ყოფილა შალვა, რომელიც ცნობილია 1339 წლის სიგელით როგორც მეაბჯრეთ უზუცესი (საქ. სიძ., II, 9). მანდატურთუხუცესის ბექას შვილს, როგორც ერთს ბექას მიერ დაწერილ საბუთიდან სჩანს, ცოლად ყოლია კახას და. ეს კახა კიდევ ერთი ახალი და უცნობი წარმომადგენელი უნდა იყოს თორელთა გვარეულობისა. „დაგიწერე უთუმცოი დრო დაუდებელი და მიზეზისაგან უმიზეზოი თქუენ კახასა, თქუენსა ცოლშვილსა მე ბექამან მანდატურთუხუცესმან, ჩემმან ძემან სამცხისა სპასალარმან სარგის, ყუარყუარე. ნათესავნი ყოფილან ჩუენი სახლი და თქუენი ოდეს მამაი იყო და მათი უკანით რაი მე დავრჩი, ჩუენისა სახლისა ერთმანერთისა მოყუარენი, მომეპარებელნი, მეშველნი და ძემან ჩემმან თქუენი დაი შვირთო და ველარაი სიყუარულით ყოფილვიყუენით. აწ უკანის ჩუენ ვიმზახენით და ზეხაი და მოგვეც და ვერ ვითმე იყუნეს და კიდე განსაცდელი გარდაუშვით. აწ ამას იქით ვიყუნეთ ჰაგრევე ვითა წინას ყოფილ ვართ გაუყრელნი და მოდაწერილნი“... (საქ. სიძე., II, 7—8). უკანასკნელ, ერთი მე-XIV საუკუნის სიგელი, რომელიც ბოძებულია ერთ გიორგი მეფის მიერ მეფობის 39 ინდიქტიონს *), ამტკიცებს, რომ ჯავახიშვილნი არიან თორელნი: „მოვიდეს წინაშე ჩუენსა ჩუენი ღიდად ერდგული თორელი ივანე და გუეჯა და მოგუაქენა, რათამცა კოჟრისა ძირსა მონასტერი ათენაგუენი მიგუებოძა, დაგუაჯერა ღწ და... ვინებედ თორელისა ჯავახიშვილისა ივანესი და მიუბოძეთ კოჟრისა ძირსა მონასტერი ათენაგუენი სამკუიდროდ“ (საქ. სიძე., II, 8-9).

ზემოდ მოხსენებულ ცნობებს შორის უპირველს ყოვლისა ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ცნობილნი ისტორიულნი პირნი ძმანი შალვა და ივანე ახალციხელნი თორელნი ყოფილან. შალვასა და ივანეს შთამომავლობის შესახებ ფრიად საინტერესო ცნობა აქვს დაცული მათ მომსწრე მე-XIII საუკუნის სომეხ ისტორიკოსს კირაკოსს, რომელიც გადმოგვცემს: „სომხეთში ლეონის

*) რედაქტორი „საქ. სიძე.“ ამ სიგელს მიაკუთვნებს გიორგი ბრწყინვალეს, მაგრამ ჩემის აზრით შემცდარი უნდა იყოს. სიგელი უნდა ეკუთვნოდეს გიორგი მეფეს დავითის ძეს, ძმისწულს გიორგი ბრწყინვალისას. ჩემის გამოანგარიშებით გიორგი დავითისძე გამეფდა 1309 წელს, ხსენებული სიგელი მაშასადამე ბოძებული უნდა იყოს 1348 წელს.

მეფობის დროს აღმოსავლეთში იყო ორი ძმა ერთი სახელით ზაქარია და მეორე ივანე, ძენი კეთილმსახურ მთავრის სარგისისა, ძისა ვარამისა, ძისა ზაქარიასის, შთამომავლობით ქურდნი ბაბირაკანხელედგან... ზაქარია იყო ამირსპასალარი საქართველოსი და სომხეთისა, რომელიც ემორჩილებოდა ამ ქვეყნის მეფეს. ივანეს ჰქონდა ტიტული ათაბაგისა. მათ მრავალი ბრწყინვალე გამარჯუება ნახეს და დაიპყრეს ერევანის ქვეყანა და რამოდენიმე მხარე სომხეთისა, რომელიც ეკირათ სპარსთ და ტაჰიკებს.... მეორე მთავარმა ზაქარიამ თავის ძმით სარგისითურთ, რომელიც არის მამა შალვა და ივანესი, ნათესავმა ზემოდ ხსენებულ დიდთა მთავართა, მათის დახმარებით წაართვა სპარსელთ რამოდენიმე ქვეყანა და მავარი ციხეები: გარდაბანი, კარპერცი, ერგევანქი, ტავეში, ტერუნაქან, გაგი. მან შეავიწროვა ქალაქი შამქორისა. რომელიც შემდეგ აიღო მისმა შვილმა ვარამმა, აღბულას მამამ და პაპამ ვარამისა, ზაქარიასი და ივანესი.“

ახლა უკვე ცნობილია, რომ ზაქარია (ზლუ ზაქარიად წოდებული) და მისი ძმა სარგის იყვნენ ძენი ვარამისნი, ძმისა ამირსპასალარისა სარგის მხარგრძელისა. სარგისი გარდა შალვა და ივანესი ყოლია კიდევ შვილი მხარგრძელი *). სარგისი იყო თმოგველი, მისი სიკვდილის შემდეგ მხარგრძელი დარჩა თმოგველად (ალბად მხარგრძელი იყო უფროსი შვილი) ხოლო შალვა და ივანეს მიეცათ ახალციხე და იწოდნენ ახალციხელად. აქედან ცხადია, რომ ძმანი ახალციხელნი ყოფილან მხარგრძელების გვარეულობის წარმომადგენელი, ხოლო რაკი ახალციხელნი თორელებად იხსენიებიან, მაშასადამე თვით თორელები ამავე მხარგრძელების გვარეულობისა უნდა ყოფილიყვნენ. ეს ცხადად სჩანს თამარ მეფის მემატიანის ერთი ადგილიდანაც: „მაშინ უბრძანა (თამარ მეფემ) ამირსპასალარსა გამრეკელსა, ოთხთავე მკარგრძელთა და სხუთა თორელთა ზემოთა და ქუემოთა წარსლვა და მიგებება წინა (გიორგი რუსისა) ქუეყანასა ჯავახეთისასა“ (ქართლ. ცხ., I, 295). ამირსპასალარი გამრეკელი იყო თორელი, ხოლო ოთხნი მხარგრძელნი არიან ძენი სარგისისა და ვარამისა და როგორც ამ ციტატიდან სჩანს, თამარ მეფის 1195 წლის მემატიანის მიხედვით, ყოფილან აგრეთვე თო-

*) ჩემი—ვინ იყო და როდის ცხოვრობდა სარგის თმოგველი?

რელნი. ამისდა მიხედვით ექვს გარეშეა, რომ თორელნი და მხარგრძელნი ერთი გვარეულობის ყოფილან. ამასთანავე აღსანიშნავია, რომ თორელი უფრო ფართო მნიშვნელობით ხმარებულა და მთელი გვარის წოდებულება ყოფილა და მხარგრძელნი, როგორც მატთანის ამ ადგილიდან სჩანს, თორელების გვარეულობის ერთი შტო ყოფილა („ოთხთავე მკარგრძელთა და სხუთა თორელთა“).

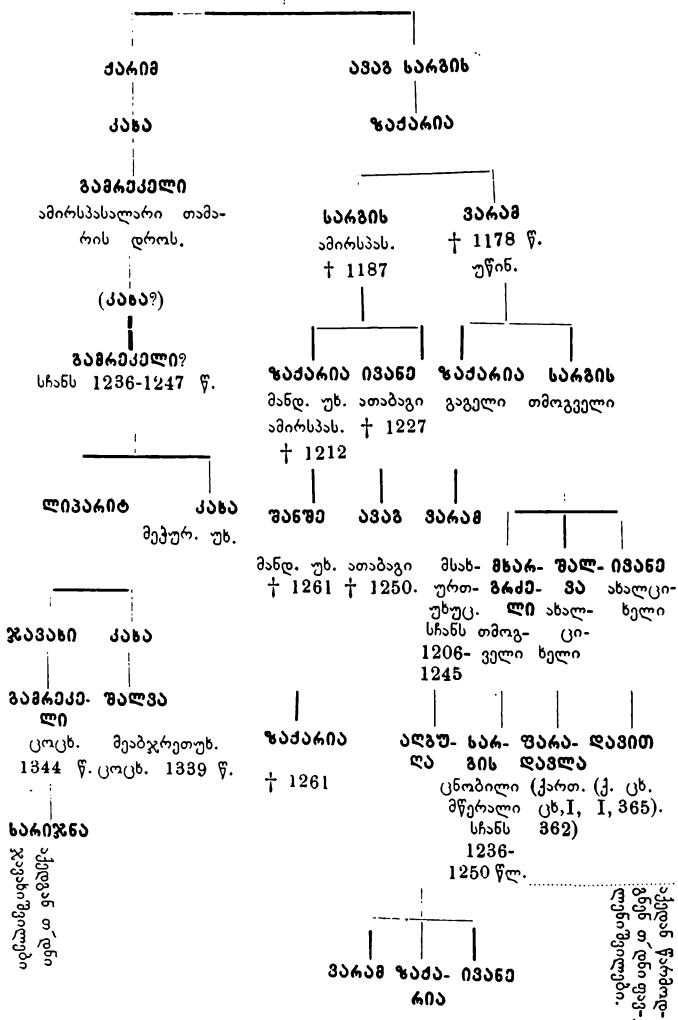
ესლა ჩვენ შეუდგეთ თორელების გენეალოგიურ შტოს გამოძიებას. როგორც ზემოდ დავინახეთ, კირაკოსის სიტყვით ზაქარია და ივანე მხარგრძელების მამა იყო სარგის, ძე ვარამისა, ძისა ზაქარიასი. ამ გვარსავე შთამომავლობის შტოს იძლევა ვარდან დიდიც. ის ამბობს: „ამ დროს ცხოვრობდნენ სახელოვანი მთავრები ზაქარია და ივანე, ძენი სარგისისა, ძისა ვარამისა, ძისა ზაქარიასი, ძისა სარგისისა. ისინი იყვნენ ქურთნი და გარდმოსულიყვნენ ძოროგეთის მეფეებთან ბაგრატიონებთან, მიეღოთ ქრისტიანობა და პატივში შესულიყვნენ. საცხოვრებლად მათ მიეცათ ხოშორნი. ისინი თავისი ჩხეღარმთავრობრივ სიმზნით თანდათან ამაღლდნენ, ხოლო უმთავრესად კი სახელგანთქმულ შეიქნენ თამარ მეფის დროს, რომელმაც მათ უბოძა ლორი.“ მაგრამ კირაკოსისა და ვარდანის მიერ წარმოდგენილი გენეალოგიური ტაბულა ვერ პოულობს საგნებით გაშართლების უტყუარ საბუთების მხრივ. ზაქარია და ივანე მხარგრძელების მამის ამირსპასალარის სარგისის საფლავის წარწერიდან სანაინში სჩანს, რომ სარგისის მამა ყოფილა ზაქარია და პაპა—ავაგ სარგისი *). ეს ავაგ სარგის, პაპა ამირსპასალარის სარგისისა, მოხსენებულია ახპატის მონასტრის ერთს წარწერაში, რომელშიაც იხსენიება, რომ მას წირვა გაუჩენია თავის მამის ხოსროს და ძმის ქარიმის მოსახსენებლად **). საფიქრებელია, რომ ეს ქარიმი უნდა ყოფილიყო თორელების გვარეულობის წარმომადგენელი, ხოლო რადგანაც როგორც ზემოდ დავინახეთ, საგვარეულო სახელი „თორელი“ სხვა შტოს და არა მხარგრძელებისას შერჩა, ამიტომ ქარიმი უნდა ყოფილიყო უფროსი ძმა ავაგ სარგისისა. ამ შემთხვევაში თორელების სახელწოდება შერჩებოდა უფროსის შტოს (ქარიმისას), ხოლო იმავე თორელების უნცროსი შტო იწოდა მხარგრძელად.

*) 4. *Книга Исидора, Иерусалимская история, 36.*

**) იქვე, 231.

როგორც ვნახეთ, პირველი თორელი, მატინეში მოხსენებულ
ლი არის კახა, რომლის შვილი იყო გამრეკელი თორელი. 1187
წელს ეს სარგის მხარგრძელის სიკვდილის შემდეგ დაინიშნა ამირ-
სპასალარად და ცოტა ხნის შემდეგ კიდევ გარდაიცვალა. ამ კახას
მამის სახელი არა სჩანს, მაგრამ თუ მივიღებთ მხედველობაში
გენეალოგური ტაბულის შედარებით შესწავლას, შესაძლებელია
ვიფიქროთ, რომ ამ კახას მამა ყოფილიყო ქარიში, ძმა ავავ
სარგისისა. ამირსპასალარს გამრეკელს დარჩენია შვილები,
მაგრამ ამათი სახელები არა სჩანს. ცნობილია მხოლოდ მონგო-
ლების შემოსევისა და ჩვენში დამკვიდრების დროს თორელი
გამრეკელი, რომელიც შესაძლებელია იყო შვილისშვილი ამირ-
სპასალარის გამრეკელისა. თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ
შვილიშვილს ხშირად პაპის სახელი ერქვა, ამიტომ შესაძლე-
ბელია, რომ ამ მესამე გამრეკელის მამას ერქვა სახელად კა-
ხა, პაპის სახელი. კახა თორელი, ახალქალაქის ერისთავი და შემ-
დეგ მეჭურჭლეთუხუცესი, შესაძლებელია იყო შვილი ამ გამრეკე-
ლისა. კახა მეჭურჭლეთუხუცესს 1259 წლის ახლოს რკონის სიგე-
ლის დაწერის დროს შვილი აღარ ყოლია და მე-XIV საუკუნეში ცნო-
ბილი პირი ჯავახის შვილი გამრეკელი წარმოშობილ უნდა იყოს მი-
სი ერთერთი ძმისაგან. 1249 წელს მატინესაგან ცნობილია ლიპა-
რიტ თორელი დევისყურად წოდებული და შესაძლებელია ეს არის
ერთი ძმათაგანი კახასი. საინტერესოა, რომ ლიპარიტ თორს ზის,
შესაძლებელია ამ დროს ის იყო გვარეულობის მოთავე და მაშა-
სადამე უფროსი ძმა კახასი. ეხლა თუ კი ყველა ამ ცნობებს თავს
მოუყრით და აგრეთვე სახეში ვიქონიებთ მე-XIII საუკ. დასაწყისის
თმოგველების შესახებ ცნობებს *), მაშინ ჩვენ მივიღებთ შემდეგს
გენეალოგიურ ტაბულას:

*) ჩემი—ვის იყო და როდის ცხოვრობდა სარგის თმოგველი?



ამ გვარად, თორელების გვარეულობა უნდა იყოს ქურდისტანიდან გამოსულ და შემდეგ გასომხებულ გვარეულობას უმთავრესი შტო. უნკროსი შტო ამ გვარეულობისა (მხარგრძელნი) სომხითში დარჩენილა, ხოლო უმფროსი შტო მოსულა ქართლში, იქ დაბინადრებულა და მალე გაქართველდებულა. თორი, უმფროსი შტოს სამკვიდრო ადგილი, ვახუშტის გეოგრაფით მდებარეობდა სადგერის ხეობაში. თორის წყალი მტკვარს ერთვის ბორჯომთან. „ხოლო ქვარების დასავლით და მძოვრეთის სამკრით არს მდინარე და კეობა თორისა, რომელი გამოსდის ქვარებსა და ამის შუათს მთასა და მიდის დასავლით, მერმე მომრგვალდების ჩდილოთ სადგერს ზეით და მიერთვის მტკვარს სამკრიდამ და აწ განყოფილ არს სადგერად და გუჯარეთად“ (ვახუშტი). რადგანაც უმფროსს შტოს თორელი ეწოდა, ამიტომ როგორც მათიანის ზემოდ მოხსენებულ ერთს ცნობიდან სჩანს, მხარგრძელებიც ჩვენში თორელებად იწოდებოდნენ, მე-XII საუკუნის დასასრულის მაინც. თორელები, როგორც ეტყობა, ადრე გაქართველდებულან, მალე გაქართველდენ შემდეგ მხარგრძელების ზოგიერთი შტოებიც.

გივი ამილახვარის გაძევაჲ ჟ. ბჟილისიღვან.

ალ. ჯამბ.-ორბელიანისა.

ეს უნდა გამოვარკვიოთ; იმის გაქცევის მიზეზი რა იყო? ის გივი ამილახვარი ჩვენი სახლის სიძე იყო, პაპიჩემის მამის ელიზბარ ეშკადაშის და ჰყუნდა ცოლათ. ადრეც და ამ დროშიაც ჩვენს სახლსა დიდი დამოკიდებულობა ჰქონია ნათესაობით ჯერ მეფეს ვახტანგის სახლთან *), მასუკან ქართლში თვით იმ განძლიერებულს ვივთან, მერეთ სომხითში ბარათაშვილის ამილახვარის ოჯახთან **), შდგომად იმერეთში ჩიჯავაძის ოჯახთან ***) და დასასრულ თვთ მეფეს თეიმურაზ მეორესთან. ****) სხუბშიც ბევრნი იყვნენ, მაგრამ მომეტებული ლაპარაკი რალა საჭიროა ამ ხსენებულს ძლიერს ოჯახებთან. ერთი მეფის თეიმურაზის წიგნი არის ჩუწნს ოჯახში, რლიცა ჩვენი სახლის ქალს ითხოვს თავის შვილის ირაკლისათვს, რლსაცა იმ წიგნს აქ წაიკითხავთ. აი რას იწერება:

„ქ: ჩვენგან მათ საკადრისად დღე ყოველ დიდებით სახსოვართ და მათ შესატყვსად კეთილად არაოდეს დასაიწყართ ყაფლანი-შვილებს ბატონს ელისბარს და ბატონს ვახტანგს მრავალ მაგათის ყოვლის სამღთო სადიდკაცოს ზნე სრულებით უნაკლულოს კაის თავის მოკითხვა და კარგად ყოფნის სიხარული მოახსენეთ. მერმე თქვენი ოჯახი კელმწიფეთ მემძხლენი ყოფილან და ჩვენც თქვენი მოყრობა მოვინდომეთ. ერეკლესათვს თქვენი ქალი მოგვეცით და

*) ეშკადაშს თა ელიზბარ ჟ. ორბელიანს მეფის ვახტანგის დისწული ჰყუნდა ცოლათ.

**) ელიზბარ ეშკადაშის ბიძაშვილი ჰყუნდა ცოლათ ამილახვარს, ქალი ერასტისა, ქართლის მეფის დიანბეკისა.

***) იმერეთში ჩიჯავაძეს მეფის ვახტანგის და ჰყუნდა ცოლათ და ამათი ქალი ელიზბარ ეშკადაშის ცოლი იყო, ზევით ხსენებულდი.

****) მეფე თეიმურაზის ცოლი იყო თამარ დედოფალი. მეფის ვახტანგის ქალი და ელიზბარ ეშკადაშის ცოლის ელენეს ბიძაშვილი იყო თამარ დედოფალი.

მოყრობა და ერთობა კიდევ უფრო გავაახლოთ. სარდალს (ქაიხოსრო) და ამილახვარსაც (გივი) წიგნები მიეწერეთ და სხუას ჩვენს სიტყვას ჩუპნი მორდალი პაატა მოგახსენებთ, ბატონო“. (ბეკელი) მეფე თეიმურაზ. წიგნი კი უქრონიკონაა.

ამ დროს სარდალი ქაიხოსრო ჯ. ორბელიანი და გივი მიღგომილი იყვნენ მეფის თეიმურაზის კერძ და იმისი მხარე ეპირათ, რადგან მეფე ვახტანგ რუსეთში გადავიდა, საქართველოზედ კელი აილო, ამისთვის იმას მიუდგენ საქართველოს გასაერთებლად და ძალიან კარგათაც ქნეს, მაგრამ ქაიხოსროს სარდალის გული აღარ მოასვენეს. ეშმაკებმა და თავის თავზედ შიში მისცეს. თუ მეფის თეიმურაზის შვილი ირაკლი ელიზბარ ეშკალაბაშის ძმისწულს ვახტანგის ქალს ანას შეირთამდა, მაშინ იგი დაიღუპებოდა*). ეს ფიქრები რომ დაუნერგეს ქაიხოსრო სარდალს, ამ დროს ბატონი შვილი ირაკლი ინდოეთადგან მოვიდა საქართველოში და მაგთენი ხანი აღარა გამოვიდა რა, ელიზბარ ეშკალაბაშის ძმისწული ვახტანგის ქალი ანა წაიყვანეს ბატონიშვილის ირაკლისათვის საქარწინოდ. ამოზედ გული შეუწუხდა ქაიხოსროს სარდალს, რა ქნას, როგორა ქნას. ამასთან დაუყოვნად თვთ ბატონიშვილის ირაკლის მახლობლები შეუჩინეს მისყიდვითა ყმაწვილს კაცს ირაკლის. ჯერ იმ ღთიურს ქალზედ ბევრი რაღებებიც უთხრეს, მას უკან ელიზბარ ეშკალაბაშზედ: მითამ ქრისტიანებს თავის ყმებსა ტყვეთ ჰყიდდეს ოსმალებზედ და ბოლო დროს ორგულემა უთხრეს ელიზბარ ეშკალაბაშისა მეფის თეიმურაზის ოჯახზედ. ამისგამო ბატონიშვილი ირაკლი ასე გააჯავრეს, რომა თავგადაკლულმა აღარა ქნა შერთვა იმ ქალისა. სწუხდნენ მეფე დედოფალი, მაგრამ აღარ იქნა, ველარ დაიბრუნეს ირაკლის გული, რელიცა შდგომ ის ქალი იქნა მონოზანი ალავერდში, სადაც მწუხარებით მოკვდა და იქვე არის დამარხული. შდგომ მეფე ირაკლი თურმე იტყოდა თავის ცოლ-შვილში: მე რომ ვახტანგ ყაფლანიშვილის ქალი მამაგონდება, იმის სიბრალული ძალიან შემაწუხებს ხოლმე, ყმაწვილი ვიყავ და ყმაწვილკაცობით შემაცდინეს, რომ იმაზედ ჯვარი აღარ დავიწერე.

*) მაშინ რუსეთის აგენტები იყვნენ აქ საქართველოში და ისინი ჩუმთ ცდილობდნენ ერთმანეთში წინააღმდეგობა უოფიდიყო, რადგან ისინი საწადელსაც მისწევნიდნენ იყვნენ ის რუსეთის თვით აქური აგენტები.

როგორც შ"დგომ შევიტყე, ეს სულ ქაიხოსრო სარდლის საქმე იყო თავის შიშის გამო. მაგრამ იმ თავის უბრალო ტყუილმა შიშმა გივს ამილახვარს საქართველო დააღუპინა და სომხითი ხომ სულერთიანათ გაოხრებინაო. სხუასაც ბევრს იტყოდა ხოლმე მეფე ირაკლი იმ ამბებზედ, რ'ლიცა აღარ მოვიხსენე აქა, საქიროთ აღარა ვრაცხ და შესატყობად ესეც კმარა. ახლა ამის შ"დგომ გივის ამბავი მოვყევით, რა ქნა იმან?

როდისაც ნადირშა დარბანდს იყო და ქართველები საქირონი აღარ იყვნენ, დაითხოვა და გივს ამილახვარს. მოსცა ვეჟილობა ქართლისა. წამოსული ესენი რა მოვიდნენ მეფეს თეიმურაზთან, აქ გივს დახვდა ამბავი: ბატონიშვილმა ირაკლიმ შენი ცოლის ძმის ვახტანგის ქალზე ხელი აიღო და იმერეთიდან მოიყვანა თ'ა მზე-იძის ქალი, რ'ლმაცა ჯვარიც დაიწერაო. გივი ამილახვარი იმისთანა კაცი არ იყო, რომ თავის ცოლის სამშობლოს დამცირება იმას მოეთმინა, რ'ლსაცა მაშინ იმას ძლიერებაც დიდი ჰქონდა. თითქმის მთელს ქართლს ბძანებლობდა. ამ დროსაც ბატონიშვილის ბაქარის (მეფის ვახტანგის შვილისა) წიგნიც მოუვიდა რუსეთიდან იმას და სთხოვდა ერთგულობას, რ'ლსაცა ერეკლესგან იმ ქალის გაშვებასა ესეც ზედ დაერთო იმ მიზეზსა და მაშინვე განიძრახა, კახეთის მეფე თეიმურაზ გადააგდოს და იმის ნაცვლიდ ქართლის მეფე დაჯდეს მთელს საქართველოში. ამისგამო ჯერ შეუჩნდა მეფეს თეიმურაზს, რომ ის ნადირშას გაუდგეს და ოსმალ ლეკების შემწეობით სპარსნი გარეკონ საქართულოდგან, რ'ლიცა თვთ ამ საქმეს თვთ გივი შეიძლებს, ოღონდ მეფე თეიმურაზმაც ინებოს და ერთად იმოქმედონ. ამასთანავე მეფის ვახტანგის შვილს ბატონიშვილს ბაქარსაც მეორე წიგნი მისწერა გაფთხილებით ჩუმათ და საქართველოს მეფედ მოიწვია.

ეს ამისთანა თათბირი მეფე თეიმურაზმა არ მოიწონა. გივისაგან და უარი უთხრა, რ'ლთაცა. შორის ამის გამო დაითესა სამდურავი და ბოლო დროს მტრობაც. ამ დროებში ბატონიშვილს ბაქარისაგანაც კიდევ წიგნი მოუვიდა თანხმობისა გივსა, რ'ლმაცა აღარ დაიყოვნა და 11-ს აპრილს 1744-სა წელსა ბზოპის ღამეს ქ. ტფილისიდან გაიპარა ქართლში და ამხედრდა მეფის თეიმურაზის წინააღმდეგათ. ესენი სულ რუსეთის აგენტებისაგან მოხდა. ქაიხოსრო სარდალსაც ეს უნდოდა, რომ გივი გაიქცა. ახლა რა ქნას, როგორ მოახერხოს, რომ ელიზბარ ეშკალბაშიც როგორმე მოღ-

შორის, რადგან ის არ გაჰყვა გივს ამილახვარს და იქვე მეფეს თეიმურაზთან დარჩა. ეს მძიმეთ აწვა ქაიხოსრო სარდალს, ამისთვის რომ იმის გული თავისუფალი უნდა ყოფილიყო, საქართველოს გასაერთებლად თავისუფლად ემოქმედა და საეჭო იმისი აღარავინ აღარ ყოფილიყო, რადგან ელიზბარ ეშკალაბაშისა ეშინოდა: დღეს თუ ხვალე მამასწრობს და მაგიერს მიზამსო. ასე თურმე დიდათ ეშინოდა, რლმაცა ამისთვისაცა ღონე. მოიპოვა, ნადირშასთან ერევანში ჩუმათ ბეზღება დაუწყო, რომ მითამ იმას ორგულობდეს და გივს ამილახვარს ჩუმათ წიგნებს სწერდეს ქართლში. ზედატანებით აირუმები დაეხოცათ ქართლში და ეს ხომ დამტკიცებით დააბრალო ელიზბარ ეშკალაბაშსა ქაიხოსრო სარდალმა. ამაზედ ის დიდათ გააჯავრა უიმისოთაც. ის მრისხანე ნადირშა, საჩქაროთ ერევანს მიაყვანინა ეშკალაბაში ელიზბარ და გაუკითხავად თავის თვალ წინ მოაშთობინა, სადაც ქაიხოსრო სარდალიც იქ იყო და სხუა ქართველებიც ბევრნი. ამ ამბავსა იქ დამსწრე ერთი ვინმე აღწერს და ის აღწერილი ჯერ მე არ მიშოვნია. ვის სახლშიაც არის, თუთ იმისმა პატრონმა მიანბო უფრო წვრილათ *). მე ესენი სულ ასე გამიგონია. გივი ამილახვარის ყურამდისინაც მივიდა ესე: შენი ცოლის ძმა ელიზბარ ეშკალაბაში ქაიხოსრო სარდალმა დაახრჩობინა შაჰ-ნადირსაო. ელიზბარ ეშკალაბაშის დას ელდისცემით გულ შემოეყარა და გივი ამილახვარი აპრიალდა. როდისაც გული მოიბრუნა, გივმა შეუთვალა ქაიხოსრო სარდალს: „ირაკლისაგან იმ ქალის გაშვებასა და ელიზბარ ეშკალაბაშის სიკვდილსა სულ ცხვირიდგან ამოგადენო. მაგ შენს სომხითს ასე გავაოხრებ, ბლავანი აღარ იპოვებოდეს მანდ.“ ისეც უყო.

ვაი, ვაი საქართველოვ, ბედისაგან გაწირულო, უბედურო!...

თა ა. ვახ. ძე ჯ. ორბელიანი. 9 მაისს 1867-სა წელსა, ქ. ტფილისს.

*) ეს ანბავი თა ივანე ზაქარიაშვილმა მიანბო და ის აღწერილიც მე შექვსო. მე ვთხოვე, კიდევ დამხარდა, მაგრამ იმ დროებში მოკვდა. თუ როგორმე იმ აღწერილს ვიპოვნი, სრულად ჩავეწერ ამ წერილში დაწერილებით შესატობად.

ეს ნაწარმოები ალექსანდრე („პუპლია“) ჯამბაყურიან ორბელიანისა დაცულია აგრეთვე წერა-კითხვის საზოგადოების წიგნთსაცავში, დაწერილია თაბახიან ქალალზე ყარანდაშით. გივის გაპარვას პაპუნა ორბელიანი შემდეგ ნაირად გადმოგვცემს: „ამა ამბავთა შინა თვესა აპრილსა თერთმეტსა, ღამესა ბზობისასა, ქალაქიდან ღამე გაიპარა გივი ამილახორი, რომელი იჯდა ვეჭილად, წავიდა თავის ცოლშვილით და თან გაიტანა პაატა აბაშიძის ცოლი და სარიდან ერისთვისშვილის ცოლი, პაატა აბაშიძე და ზოგი ვინმე თავადნი ზემოქართლისანი. ამჟებზობის ღამეს გამოიპარნენ იორის პირიდან რომელნი ახლდნენ ჯარად ხანსა ქართლისასა და მივიდნენ ამილახორთან. რა მივიდა მცხეთას ამილახორი, ჩამოეგება არაგვის ერისთავი ბეჟან ჯარით, ხიდი მცხეთისა ჩაყარდნილიყო და ნაეტიკები მზათ დაახვედრა, გავიდნენ უვნებლად და მივიდნენ დუშეთს, შემოიყარა ქსნისა და არაგვის ხევისა კაცნი, მისცა მისაცემელი და გამოართვა ფიცი და იერთგულა, ყოველნი თავადნი ზემოქართლისანი გაიერთა“ (ქართლ. ცხ., II, 354). გივის გაქცევის მიზეზი, მისივე განცხადებით, იყო სპარსთ სამსახურის შესრულების შეუძლებლობა ქვეყნის გავერანგებისა გამო.

**თამარ მეფის დროინდელი ერთ მონასტრის ტიპიკონი-
ნის ნაწყვეტი.**

ნათლისმცემლის მონასტრის საბუთებში (№ 32) მე ვიპოვე ერთ ნაპერ ტყავზე (ზომით $58\frac{1}{2} \times 20$ სანტიმ.) ნაწერი ნაწყვეტი თამარ მეფის დროინდელი ერთ მონასტრის ტიპიკონისა. ტექსტი დაწერილი ყოფილა ნუსხა ხუცურად, მაგრამ ნაწერი სულ გადასულია და ძლიერ ღიდის გაქირვებით იკითხება. არშიაზედ მიწერილია მე- $XVIII$ საუკუნის ხელით წვრილად: „წვიმაში გდებულიყო ქვევით კვეში და მაგიერი ქალაღი კი მივეც. ეს აქ აღარას ეკმარებოდა.“ აი ამ მიზეზით ეს ნაპერი ტყავისა თავისებურად გამოუყენებიათ და მეორე, წმიდა გვერდზე დაუწერიათ შეწირულობის სიგელი მელიქიშვილებისა 1777 წელს.

ტექსტი ტიპიკონისა დავებუდ შეუცვლელად ისე; როგორც შევიძელ მისი ამოკითხვა. თავი და ბოლო აკლია და აქა იქ ზოგი ადგილების წაკითხვა გადასულობისა გამო ყოვლად შეუძლებელი იყო. ეს ტიპიკონი წარმოადგენს ნაწყვეტს ერთ ერთ სომხითის მონასტრის განგებისას, ბოლნისის ახლოს, შესაძლებელია თვით ბოლნისისას ან ეგებ წულრულაშენისას, რომელიც ბოლნისის პირისპირ მდებარეობდა. ტიპიკონი დაწერილი ყოფილა თამარ მეფის დროს მაშინ, როდესაც ივანე მხარგრძელი ჯერ კიდევ მსახურთუხუცესად ყოფილა.

---თუ ვინმე დაიჭიროს თვთოჲსა მეტი: მოძღვრი და მწფე ორნივე კიდე გაიხსნენ მონასტრით შეუნდობლდ:.. მწირსა მონაზნსა ღკნისა დაჭირვაჲ არ კლწეწიფოს და არცა ერისგნისა: უკთრუ დაიჭიროს ორივე კიდე გწიკაღნენ:.. დედალი:.. არესაგან ---უკრთუ ვინმე დაიჭიროს---დაიჭიროს--- და კცი გაიძოს. საკე--- არს ეგრეთ საწყაო მისაჩენელი არს გწა. ამს მონა ---ყმროდ სიცოცხლისა იო-- ამის წს გწ ფაჩი-----ამს მეწირა ---ვინცა იკად-

როს: კ'ცი კიდე გაიძოს--- სა მსახუროს: . საპ'რნი რ'ნი გნჩე-
ნილ' არ'ნი ეგრევე იყოფებოდენ რ'თაცა ძმ'თა: წ: უბ'დეს: ეკ-
ლს'ნიისა და მტრსა სამსახურად. გაგზავნასა შორს თუ ახლოს---
ნუშეცა უკადრებია უნებელი წ'რამ და წი'მად ესრეთ განჩენილ არ:
საწინამძღრონი ადგილნი და გლეხნი და ზუარნი და ვენაჲნი და
სხ'ად მოსავალი ეგრ'თვე ჰქონდეს ვ'რ ესენი--- გ--ცა იკლებდა და
ჩიოდა: ვითა პტრ'ნისა და ლაშქრთა და სტუმართათს ესე მოსავ-
ლი არ ეყოფის: და ამისთს--- ეგრ'ვე ბოლნის საღვწე დავდევით.
ესე--- ქარცებით ხუარბლი მოვიდოდეს და ბოლნისსა ღვწომ მოი-
ღების ერთი მონასტ[რის] მწირვ'ლი. ნაცვ'ლი დ-წ'სა დაიყენებო-
დის და ერთი მწირი და ერთი ვი'სა ყმ'ად: ამ'ს მოსვ'ლსა ზ'ად:
და გი--არს ღიდთა და სრლ'თა მონასტ'რთათა მის ღვწისაგნ პ'დ
საბ-ისკვ--- რლთნი ქურნი აღივსებოდიან: და მერმე სხ'ნი რავდენ-
ნიცა ეგებოდეს საბბილომ ქური ღლეობასა წაიგებოდეს ვითა მო-
საკმარებლ'დ საკ-მსო იყოს: და საკვრაომ ჯ'რ ამ'ლლებითგ'ნ ვი-
თა წესი და პ-- სქთ'სად მოგცემდეს: . და ვითა წ'ისა აქამდის პტრ'-
ნი ღ'ისა სწ'რნი. ლაშქარნი სტუმრ'ნი ღიდნი და მცირენი გაუს-
ტუმრებიან: ეგრეთვე აწ გაისტუმრებოდეს: . და რა'ცა დააკლდე-
ბოდეს: პტრ'ნისა ლაშქართა და სტუმართათს აქამთ წაეგებოდეს
პური და ღვწომ: ოდესცა ფ' შ'ად არვის აქამთ ეგრეცა ნადა გუშას-
პინძლებ მით.---ჯარ არა გმო-რ. -- ღიდთა და მცირეთა ყთ'ვე
პტ'ვით გაისტუმრებდით. თუ ჟმთა რამთმე ცვალ'ბითა: ანუ სეტ-
ყვთა ანუ თუ--- ანუ სგლზ'კითა და უღონობითა. რ'მთაცა მიზე-
ზითა ამათ განჩენილი ღვწომ მოაკლდეს. რ'ი ესე ღ'ნ ნუ ქნას:
რა'ცა აქამთ პური და ღვწომ მოჰჩეს ტრაპ'ზი აქამთ გ'რდა-
იკლებოდეს: და სხუ'ზბრ: წ'და: ტრ'პ'ზისა შესვლ'თა და საქონელ-
თა ზ'ა-----დეს წელიწდისა ღლეთა აღ'პნი: და მოჰჩა ორმოც და
ხუთი აღ'პი? ესე მეტი მით გნვაჩინე უკთუ დასეტყოს ანუ რა-
მთაცა თუ ზიანითა მოაკლდეს, ამით მომეტებ'ლითა შაისრ'ლონ:
და თუ ესე ერთიცა მიზეზი არ იყოს: ზა'ვე დაეყოფვოდეს ესეცა:
დაუხუცებით და უნაკლულოდ იყოფებოდენ აქა შ'ად მყოფნი: ყ'ნივე
ძმ'ნი: რ'ა ღთვევკრ'გ'ნოსნისა მეფეთა შ'ს მეფეთა მეფისა თამარის
ღღეგრძელობ'ად და წარმართებ'ად და შ'ნდობ'ად უფრომ'სდ აღემ-
ტოს და ითქუმიდის რ'ნ ღიდი გ'ლს მოდგინებ'ად აჩუპნა: და
სფლ'ნი და აგრ'კნი შ'მოსწირნა და სხ'ნი აგარ'კნი თქ'ნნი შესავა-
ლობისაგნ შეუვალყვნა: და ყ'ი ხარკი და ბეგრ'ი [ამო]გკადა---

მონასტრისა მწეობისათჳს. შთისა: ყთა დღეთა ტრაპეზთანა იდი-
დებოდეს საესნბლი მეფობისა შთისა: და სკნომცა არს და დაუს-
რულებლ კსენბჲ შთი: ან:.

ივანე მკარგრძლმწცა მსახრთუხუცესმწ დიდი სსოზჲ და
გლს მოდგნებჲ აჩუნა ამის დედისა ღსა მრთ და საყოფლისა
მისისა: და რლ მონასტერსა--- საბოსტნე და საეენაკე რლი დიდად
ეგრ--- ესე ვალანის ქუეშთგ იყიდა რლ--- უფროსითა საფასოჲ-
თა და დედასა ღისსა შემოსწირა რა მოკსნებლი დბლ ყოს
ქემწ ღისმწ და ამწ ყდ წწ დედამწ მისმწ: და ამის აღგილისგწ
ჰმართებდა ტრაპზისათჳს გწვაჩინეთ. რი სტუმრსა და ყი მომვა-
ლისა მისსა ეყოფოდა: ეგრთვე საწინამძღრდ გწვაჩინეთ რა წი-
სა სტუმრსა და მომწლსა ყლსავე მისსა ეყოფოდა. და ეგრეთვე
სამწირველოჲსა სახლისა მისისა თჳს გწვაჩინეთ: და სწჲ რი ამის-
გწ დაჰჩა: ასსავე სახლსა ზა: სახუცოსა დას---სა წესისაებრ ვი-
თა ჰმართებდა ზა გაუყავ სწორდ

აწ ესე ვით ყივე წესი და გწგებჲ ამს მონასტრისჲ სით-
ოჲ და საკოჲ ამს ტუბიკონსა შა სდ და უნაკლულოდ დამიწე-
რია ყლსვე ეგრეთ აღასრლებდენ: წსა ვითა ქა ჰმორჩილებდენ
ნუმცა რჲ იკადრების წსა უნებლი ვითა ქსი: და წ: ვითა ქე
მისთა მოწფეთათს ტუბილი და სწრი არს: ეგრთვე იგი ყთათს
თვთეულდ ტუბილი სწრი და ლმოზიერი იყოს. წსგწ ნუმცა იქნე-
ბის ესე: თუ--- კზ რჩევით სიყრლი ჰქონდა: რლმწ ეშინოდა და
ჰრცხუწწნოდა და ნუგეშწნის ცემდა ასუმევედა და აცმევედა და რთა
მწირთგწ არცა ეშინოდა და არცა ჰრცხუწწნოდა მთი ყბლბი საქ-

მეორე გვერდზედ ძლიერ ლამაზად, მხედრულად მოყვანილია
მელიქიშვილების შეწირულობის სიგელი:

ქ ვინათგან არსნი ყოველნი არაობისაგან ყოფად მოსრულნი
ყოფად, ზესთა მხოლოისად ნანდვილსა სატრფოჲსად უზადოისა
კეთილობისა დადმა ვალობენ. რომელ იგი არს ანი, და ზე: რო-
მელ იგი არს აღმავალობით დაუსაბამო, და ქვე განზიდვით მიუწ-
ლომელი. რომელი იგი განიზიდვის განუყოფელად სამად. და შეი-

ერთების შეურწყმელად სამშასა შინა მხოლოსა მარტივობასა შინა მყოფობითა, მხოლოსა არსებასა შინა მიუწდომელობითა: და მხოლოს ღუთაებასა შინა ღგომითა, რომელ არს გონება, სიტყუა, და სული: ღთმთავარი ერთობა. და სამთვითება დიდებული: ვითარ სატრფოაჲსა ერთისად. ვითარ საწაღოაჲსა უზადოაჲსად, და ვითარ ნანდვილ მამყოფისა პირველისა კეთილობისად: და უმეტესად. ხოლო იგინი, რომელნი ხატებასა შინაგებითა პირმშოსა სახისად აღმავლობენ: სრბიან ყოველნი, ხოლო თვითთუელნი სიმკაცრისა-ებრ თვისსა შეწვევისაგებრ გულს მოდგინებათასა: რომელნიმე სიწმიდისა კეთილობითა, რომელნიმე ღოცვათა მიერითა მოსწრაფებითა, რომელნიმე კელთა განმარტებითა გლახაკთა მიმართ: რომელნი მე განზნევითა საკმარათა. და ესრეთ მოსწრაფებენ ყოველნი, ვითარცა ხატებასა შინა მყოფნი ყოველნი პირველსა საძიებოსა პირმშოსა სახესა მეძიებელნი ყოველნი. ამათ ესე ვითაობასა მიმხედველთა, და ხატსა მოკვდავებისასა მოძრავთა, ვითარცა მონათა ქესთა, და თანა ასოთა უფლისათა. ვისინეთ ვედრებაცა, ნათლისმცემლის მონასტრის მამისა ჭრხიმანდრიტის ევთიმისა. და ვიგულმოდგინეთ შეწირვად მცირედი რაჲმე საძღვანი მეუფისა შარს ზეცათასა, სახსრად სულისა ჭვენისა, და სხეულთაჲცა მისდამი მონებასა შინა სიმართლელად: ჩვენ სომხეთისა მელიქ გვარობითა, ბაადურ მელიქისძეთა. თეიმურაზ, და მელიქმან გიორგი ძმამან მისმან. და ბიძაშვილმან ჩვენმან იოანე. და შვილთა ჩვენთა თეიმურაზის ძეთა ზაალ, და სოლომონ: და გიორგი მელიქის ძეთა დავით, და იოსებ: ესე მცირედი რაჲმე საძღვანი ძღვენი, და კნინი რაჲმე კვრივებრი მწვლილი გაადრეთ და მოგახსენეთ, შენ ზეცით მაცხოვარებად ჩვენდა მოსრულისა ზეცათა მეუფისა **ჴ**-ეს წინა მსრბოლსა, და წინათ განმავალსა მკედარსა. და ყოვლისა სოფლისა სფერაჲსა სრბით მომვლელისა, დიდისა მზისა, წინათ აღმოცისკრებულსა რწყინვალესა მთიებსა. ნათლის მცემელსა: და ნაშობთა უპირატესსა. მღვდელმთავრთა ყვავილსა. **ჴ**-ეს **წ**ინამორბედსა: შემოგწირეთ კოკკონელი სარუხანაშვილი თამაზა, თვისითა მეუღლითა თვისთა შვილთა მიერ, და შვილისშვილთა: და ვიდრე უკუნისამდე მოცილეთ არაჲნი იყოს, არცა ამისა და არცა ამისთა სახლისა მომავალთა: არა რა იყო კადრი შენდა. გარნა შენდა მომართი მკურვალე სასოება. და სიყუარული. შენდა მომართი მონებრი ვაჟგენეთ: მიითვალე მცირე ესე კნინი საძღვანი, ვითარცა იგი **ჴ**არის-

ტემანცა შენმა, ზოგადმა მეუფემან ყოველთამან. და ნაცვლად გვაგენ საუკუნესა ნეტარებისა ნაწილი, და სამარადისო მეოხება წინაშე ქრისტეს ღისა ჩვენისა: და აქა ჟამიერსა ცხოვრებასა შა სამარადისო მადლი, დაფარვა, და კურნება სულთა და კორცთა ჩვენთა: და გვედრებით ყოველთა მამათა. და ძმათა წმიდისა მონასტრისათა, გარეჰსჯა, მრავალმთა ნათლისმცემლისა უდაბნოსათა, რათა მარადის დაუვიწყებლად მოგვიხსენებდეთ წინაშე ზოგადისა მის მეუფისა მეუფესა ყოველთასა: დაიწერე მტკიცე ესე სიგელი შეწირულობისა, სიტყვითა, და ნებითა ჩვენითა: კელითა სიონის დეკანოზის შვილის ზაქარია მღვთუდელისა უღირსისათა: იანვარს: კე: ქკს. უფე: წელსა ჴეს განკორციელებისათ: ჩლოზ

ბეჭედი ქართული წარწერით: მონა ღისა გოგია. ამავე ბეჭედს აქვს სპარსული წარწერაც, რომელიც არ განიხილვა.

განზე ცუდის ხელით: ქ: წამინდის: მონასტრისათინ. შემეწირამს. ეს. ქსაი: მე თეიმურაზამა. ბეჭედი. არა მქონდა. ეს. ჩემი. ხელია. +

სხვა ხელით: ქ: მელიქის: შვილმა ივანემ: შემოგვიწირამს. ნათლისმცემლისათვისა. ბეჭედი: არა მქონდა: ეს. ჩემი ხელია

ფავლენისშვილების გვარის ისტორიისათვის.

ჩემს მონოგრაფიაში „თმოგველთა გვარის ისტორიისათვის“ მე შემდეგს დასკვნამდის მივედი: „ამ გვარად მე-XIV საუკუნის მეორე ნახევრიდან თმოგველნი იწოდებიან თმოგველ-უჯარმელებად. ამ დროს მათ უკვე დატოვებული ქონიან თავისი მამა-პაპური სამკვიდრებელი თმოგვი. მე-XV და მე-XVI საუკუნეში, როგორც ზემოდ მოხსენებულ (ფაენელ უჯარმელის) 1459 წლის (მცხეთის) საბუთიდან და უფრო კიდევ ამ ჩვენ მიერ დაბეჭდილ ფაენელისშვილთა ორი სიგლიდან სჩანს, თმოგველ-უჯარმელნი ბინადრობენ დასავლეთ ქართლს. მე-XVI საუკუნეში ისინი კიდევ იწოდებოდნენ თმოგველ-უჯარმელ-ფაენელისშვილებად, ხოლო შემდეგ კი მარტო შემოკლებით ფაენელისშვილებად. მათ საგვარეულო საპარხად ითვლებოდა, როგორც ზემოდ მოყვანილ (ნიქოზის საყდრის) სიგელებიდან სჩანს, ჯერ კიდევ მე-XVI საუკუნეში ნიქოზის საყდარი.“ ფაენელისშვილების გვარის ისტორიისათვის ფრიად საინტერესო ცნობას იძლევა ერთი ოქმი კათალიკოს ანტონ I-სა, 1783 წ. დაწერილი. მე-XVIII საუკ. დასასრულისას სულთერო უწყებასა და ფაენელისშვილებს შორის ურთიერთობა გამწვავებულა და ამ გამწვავების მიზეზი იყო ის გარემოება, რომ ფაენელისშვილნი ნიქოზის საყდარს თავის საგვარეულო სასაფლაოდ სთვლიდნენ, ნიქოზელსა და მის ყმებს ავიწროებდნენ. აი ეს ოქმი კათალიკოსისა:

ყოვლისა საქართველოსა პატრიარხი მეფის ძე ანტონი ლოცვა კურთხევას მოგიწერ, ბატონო ფაენელისშვილებო, მერმე ნიქოზელი რომ არ დამარხეთ თავის ეკლესიაშიდ და რაც რამ ჰქონდა წაიღეთ და რაც წაგიღიათ, ყველა ისევ უკან უნდა მისცეთ და რაც დაკარგულა, იმისი რიგიანი პასუხი ჩვენ უნდა მოგვცეთ, ამისათვის რომ თქვენმა მისვლამ დაჰკარგა. მეორე ესე, რომ ეკლესია როგორა გაქვთ სასაფლაოდ მიცემული ან იმ ეკლესიის ყმათ თქვენი რა სდებიან, მეფეების წიგნი გექნებათ. ესეც უნდა შეგვატყუბო-

ნოთ, როგორც ძველთ მეფეთაგან განწყესებული არის, ისე უნდა აღსრულდეს. რატომ არ უნდა გქონდესთ წიგნი, თქვენ საიდამაც გამოხვედით და როგორც მანდ შეხვედით, ეს ხომ ძველი ამბავი არ არის, არც სამასი წელიწადია და არც ოთხასი. ჩვენ ღია კარგალ ვიცით, რომ თქვენ ღიღის გუარისაგან ხართ გამოსულნი და ფაენისიდან მანდ ერედეს გასულნი და დასახლებულნი და სასაფლაოდ როგორ მოგკეშიათ ნიქოზის ეკლესია და ან ნიქოზის ეკლესიის ყმათ თქვენი რა ჰსდებიათ ან ღიღის ლუარსაბ მეფის წიგნი გექნებათ, ან იმის მამისა და ან სვიმონ მეფისა, ამის ზეითი კი აღარავის იქნება და ან მეფეს სვიმონს აქათ მეფეებისა, ან განაჩენი გექნებათ ვისიმე და ან ოქმი, გვიჩვენეთ ის წიგნები და ან ერთი სარწმუნო რამ საქმე გვაჩვენეთ, რომ გული დავაჯეროთ და ისე მოგეცესთ. ოცდაათი დღე პაემანი მოგვიცია, თუ ამ ოცდაათს დღეში საბუთი არ მოგვიტანეთ, მასუკან ჰეშმარიტი და სწორე სამართალი იქნება. მაისის იღ, წელსა ჩღბგ.

კათალიკოზი ანტონ *)

ამ ოქმიდან ჩვენ ეტყობილობთ, რომ ფაენიზვილნი ჯერ ფაენისს სახლებულან და შემდეგ ფაენისიდან გადასახლებულან ერედეს. ეს გადასახლება მომხდარა მე-XVI საუკუნეში და არა უადრეს ამ საუკუნისა. ფაენისი მდებარეობდა ქართლს თეძამის ხეობაში, ნოსტესა და ერთაწმიდას შუა. ის გარემოება, რომ 1459 წ. ამ გვარის წარმომადგენელი ფაენელ უჯარმელად იწოდება **), მართლაც გვიჩვენებს, რომ ამ დროს ამ გვარეულობის სამკვიდრო ადგილი ფაენისი ყოფილა. მაშასადამე უჯარმო ამ დრო უკვე მიტოვებული ჰქონიათ ისე, როგორც მიტოვებული იყო უფრო წინად თმოგვი. 1565 წ. კიდევ, ამ გვარის სამკვიდრებელად და სამარხად ითვლებოდა ნიქოზის საყდარი, როგორც ეს სჩანს ფაენელის-შვილთა მიერ ბოძებულ სიგლიდან ***).

გარდა ამისა, როგორც ამავე 1565 წ. სიგლიდან სჩანს, ფაენელის-შვილნი ამ დროს ერედეს (ერედვი ნიქოზის ახლოსა) არც მთლად ახალი მოსული ყოფილან:„ხატსა ამაღლებისასა ნიქოზს სამკუ-

*) ა. ხახანაშვილი, გუჯარები, 13—15.

**) ჩუმი — ისტორიულა საბუთები, II, 12—14

***) ჩუმი — თმოგველთა გვარის ისტორიისათვის.

დრებელსა და სამარხსა ჩუენთასა მოგაკენეთ და შემოგწირეთ სოფელი ზემო ნიქოზი, პირველადცა ღთიე გვრკვნოსანსა მეფეთ მეფესა და მოწმესა ვახტანგ გურგასლანსა, სანატრელსა აღმაშენებელსა წისა საყდრისა თქუენისასა, შეეწირა სოფელი ზემონიქოზი და სხუანიცა მრავალნი სამწყსონი და ადგილნი და ჟამთა სიგრძეთა და ვითარებისაგან მოშლოდეს, ზოგი რომელიმე ჰქონდეს კულად წისა ტაძარსა თქუენსა და რომელიმე ჩუენთა ნათესავთა გაეყო და თუის თუისად დაეჭირა, ხოლო ჩუენ.... მოგაკენეთ და შემოგწირეთ რაცა ჩუენ სახასოდ გუქონდა აზნაურისშვილი, მსახური და მოყალბე.*

ცხადია, ფაენელისშვილნი ამ დროს ნიქოზის რაიონში უკვე კარგა ხნის ბინადარი უფილან და ზოგს ამ გვარის წარმომადგენელს საეკლესიო მამულებიც მიუთვისებია. ეს გარემოება ეთანხმება 1459 წ. ფაენელ უჯარმელის სიგლის ცნობას, საიდანაც სჩანს, რომ უკვე ამ დროს ფაენელთ ამ რაიონში მამულები ქონიათ. ხოლო საბოლოოდ დამკვიდრება ამ გვარეულობისა ერედეს, ანტონ I კათალიკოზის ოქმის მიხედვით, ცოტა უფრო გვიან მომხდარა, არა უადრეს დავით IX ქართლის მეფისა, რომელიც გარდაიცვალა 1526 წელს. რადგანაც 1516 წ. უკვე ნიქოზის საყდარი ფაენელისშვილების სამკვიდრებლად და სამარხად იხსენიება, ამიტომ საფიქრებელია, რომ მათი დამკვიდრება ერედეს და ფაენისის მიტოვება მე-XVI საუკ. პირველ ნახევარში უნდა მომხდარიყო.

ამ გვარად, მე-XIV საუკ. მეორე ნახევრიდან თმოგველნი ბინადრობენ უჯარმოს (კახეთს) და იწოდებიან თმოგველ-უჯარმელებად. მე-XV საუკ. ნახევარში ჩვენ მათ ვხედავთ ქართლს, ფაენისს და ეხლა ისინი იწოდებიან უჯარმელ-ფაენელებად. მე-XVI საუკუნის პირველ ნახევარს კიდევ ისინი გადასახლებულან ერედეს და ამიერიდან იწოდებიან (თმოგველ-უჯარმელ-ფაენელისშვილებად. ფაენელისშვილი მე-XVIII საუკუნეში კიდევ გადაიქცა ფაენელისშვილად *).

* მე-XIX საუკუნის დასაწყისს მედგენილი უნდა იყოს პირის მიერ „შემაკლავი ადწირა საქართველოს შინა მცხოვრებთა ათავადთა და აზნაურთა გვარებისა“ ფაენელისშვილების შესახებ გადმოგვცემს შემდეგნაირად: „ძველად არიან ესენი მხარგრძელის მთამაჲვლობისანი, რომელსიც იუენჩი მხარგრძელნი უკანასკნელი მართა სპარსთას

ქსდიგარისა გვარისანი. ამთნი უკვე გვარნი განდევნილ იქმნენ სპარსთაგან და მივიდნენ ასურისტანსა შინა და მუნ დაეშენენ და მერე მიიღო ამთნი წინაპარმან სარწმუნოება სომეხთა და აიესტანიდგან კადმოქსაზენს ერევანს და იქმნა ამთ გვართა შინა წარჩინებული სერგის მხარგრძელი და შემდგომად ამისა განდიდებულ იქმნენ ზაქარია მხარგრძელი და იოანე ძმა მისი დროსა თამარ მეფისასა წელსა 1174-სა, რომელნიც მიღებულ იქმნენ სპარსპეტებად და უკანასკნელ ზაქარია აღეუანებულ იქმნა ხარისხსა შინა ათაბეგობისასა, ხოლო მამულად აქენდათ დვინი ერევანს, რომელიც არს აწ გარნიჩი და ფლობდენ თამარ მეფისა დროსა შინა და ოდეს იოანე მხარგრძელმან მიიღო მართლმადიდებელთა ბერძენთა სარწმუნოება დროსავე თამარ მეფისასა, მაშინ იგი უმეტეს ახლდა თამარ მეფესა განუშორებლად და შემდგომად ამისა, ოდეს მოვიდნენ თურქნი საქართველოსა ზედა სულთანითურთ თვისით და სძლო მეფემან დავით ბაგრატიონმან მეუღლემან თამარ მეფისამან, მას ჟამსა შინა თანა ჰქვია ზაქარია მხარგრძელი იოანეთურთ და რა ძლევა შეიმოსა მეფემან, მაშინ მიუბოძა ზაქარიას სასაფლაოდ მონასტერი სომეხთა სანაინი და მუნ სოფელი, ხოლო იოანეს უბოძა თვისი საზაფხულო სასახლე სოფელითურთ ერედვად წოდებული, რომელ იოანესა შთამამაფლობანი ჰსცხვოვრებდენ მუნ და შემდგომად თამარ მეფისა შვილის შვილისა დავით მეფისა დროსა, იქმნა რა აღრეულობა საქართველოსა შინა და დაიპყრეს ჩინგიზთა საქართველო და ნოინთა, მაშინ ერმა ერთი ამოგანი მხარგრძელი მოიტაცეს ოსთა და მუნ კავკასიასა შინა თავადმან თაკურთაგანმან, ფაღვენად წოდებულმან აღზარდა შვილად თვისად, ვინაიდგან არა ესეა შვილი და მისცა ასული თვისი ცოლად და უწოდა სახელი თვისი მხარგრძელსა მას ფაღვენა და მოიყვანა მამულადვე თვისად და მუნიდგან იწოდებიან ესე მხარგრძელნი ფაღვენის შვილებად მუნ ჟამიდგან წელს 1244-სა და აწ არაინ სხვადასხვა სახლად განუოფილნი: 1) შიოშის შვილებად, 2) თეიმურაზის შვილებად, 3) ივანეს შვილებად, 4) იორამის შვილებად და კიდევ სხვად და აქენდათ ჰირველის შვილისა ხარისხი ჰირველისა სახით, სხვანი მეორისა და მესამისა ხარისხით“.

აქ უმაჯერესად სინტერესოა ჩნობა ფაღვენისშვილების მხარგრძელებადან წარმოშობის შესახებ, რაც მე უკვე უჩვენე უტყუარი საბუთების მიხედვით. ვახუშტიც კადმოკვეცემს — ფაღვენისშვილი იტყვის მხარგრძელობასაო.

ნიკ. დადიანის ძის „ქართველთა ცხოვრება“ დაწერილია 1823 — 1824 წლებში. წიგნი შედგენილია შემდეგი გეგმით: პირველად მოთავსებულია მოკლე წინასიტყვაობა *), ამას მისდევს „თვის სამეფოაჲსა ქართლისათა“ — შემოკლებული ისტორია საქართველოსი მე-XV საუკუნეების, ესე იგი განყოფილების. ეს ისტორია შედგენილია ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით. ამას მისდევს: „აღწერა საქართველოაჲსა შემოკლებულად ჩემ მიერ“ და ისტორია ქართლისა რუსების მოსვლამდის, ორივე აგრეთვე ვახუშტის მიხედვით. ვახუშტის მიერ შედგენილი ისტორია მოყვანილია 1744 წლამდის და ამის შემდეგი მოთხრობა ნიკოლოზ დადიანის ძეს დამოუკიდებლად შეუდგენია:

„ ხ' ეამთა ამათ მეფე თეიმურაზ კახთა და ძე მისი ერეკლე ერთგულებდა თამაზხანსა, რ'ლი ფლობდა ს'დ სპარსთა და დიდისა ერთგულებისათვის თეიმურაზს მისცა ქართველთა მეფობა, ხ' ძესა მისსა ერეკლეს კახთა მეფობა და დაიპყრა თეიმურაზმა ქართლი წელს ქ'ესით 1744. შ'დ რამოდენიმე ეამისა გარდაიკვალა თეიმურაზ და მეფე იქმნა ერეკლე ძე თეიმურაზისა, რ'ლმან შეაერთა მეფობა ქართლისა და კახეთისა წელს ქ'ესით 1762 და მეფობდა ორთავე ზ'ა კაცი სახელოვანი და მხნე ყლსა შ'ა. ამან მოხარკე ჰყო თვისდად ერევანი, განჯა, შუშა და სხვანი ხანნი ყიზილბაშთანი. ამან ჰსძლო მრავალჯერ მრავალთა დიდძალთა ყიზილბაშთა და ოსმალთა და ლეკთა სახელოვნად და სამაგალითოდ. ამან მოიყვანა მეუღლედ დადიანის კაციას ბიძაშვილი დარეჯან დედათა შ'ს ღირს სახსოვარი, ხ' ორთავე მეუღლეთა იმეფეს უღრმეს მოხუცებულებადმდე და მიიკვალა წელს ქ'ესით 1798.

შ'დ ამისა იქმნა მეფედ გიორგი ძე. ირაკლისა. ამის მეფობის

*) დაბეჭდილია ე. თაყაიშვილის Опис. рукоп. общ. грам. I, 9 — 10.

„ამშიდ თვით ნებითა და თხოვნითა გიორგი მეფისათა წარმოგზავნა რუსეთის იმპერატორმან პავლე პეტროვიჩმან მხედრობაჲ თვისი, რათა დაიცვას საქართველოჲ აგარიანთაგან და ამას ჟამსა გარდაცვალა მეფე გიორგი და იწყეს ცილება სამეფოსა ზა ძმებთა და ძეთა გიორგისათა. ამისთვის დაიპყრა საქართველო რუსეთისა იმპერატორმან ალექსანდრე პავლეს ძემან და წარიყვანეს მეფეთა ძენი რუსეთად და ერთი ძე ერეკლე მეფისა და ძმა გიორგი მეფისა ალექსანდრე წარვიდა სპარსთა მეფისა თანა, რწ მრავალი ბრძოლანი აჩვენა რუსთა და ამა ჟამსა აღიხოცა მეფობა საქართველოჲსა. ხ ივერიის მეფობის განკერძოების შდ იქმნენ მეფენი საქართველოსა შა ვიდრე აღხოცამდე ცხრაშეტი.“

ამას მიუბა შემოკლებული აღწერა კახეთისა და კახეთის ისტორია, სამცხე საათაბაგოს აღწერა და ისტორია, აგრეთვე ვახუშტის მიხედვით. ამას მისდევს იმერეთის შემოკლებულად აღწერა, რომელიც რამოდენადმე განსხვავდება ვახუშტის აღწერილობისაგან და ამიტომ აქ მომყავს:

„აღწერა იმერეთისა ადგილთა მდინარეთა და შენებულებათა შემოკლებულად. იმერეთი ეწოდება ცხენის წყლიდამ ვიდრე ლიხის მთამდე. აქა იმერეთსა შა არს მდინარე სხვათა უპირატესი რიონი და ამას მიერთვიან ყლნი მდინარენი იმერეთისანი. ესე გამოსდის სვანთა, დიგორისა, ბასიანისა, რაჭისა შს კავკასსა და მიერთვის მეორესა რიონსა. ცხენის წყალი გამოსდის ლეჩხუმისა და სვანეთისა შს კავკასსა და მიერთვის რიონს საჭილაოს ილორს და უწინარეს მიერთოდა ტყვირს. ხანის წყლის აღმოსავლეთით და ყვირილას მდინარის სამხრით ფერსათის კალთას არს დიმი, სადა ჰლმან მეფემან ფარნავაზ ალაშენა ციხე მტკიცე. ყვირილა გამოსდის ერწოს ტბას და მოერთვის ყვირილას ცუცხვათის ზევი, სადა არს ციხე ცუცხვათისა, რლი შეთხრით აღიღეს ოსმალთა წელს ქესით 1721. გაენათის ეკლესია ალაშენა მეფემან დავით ზედწოდებით აღმაშენებელმან. აქ არს ხატი ხახულისა ღთის მშობელი. აქ არს ვარძიის ჯვარი. აქ არს რკინის კარი ზღუდისა, რლი მოიტანა დავით აღმაშენებელმან დარუბანდით. აქა ჰკიდავს ეკლესიისა ბჭესა კარი ერთის ვაზისაგან გამოთლილი. აქ არიან შეფენი დაფლულნი: დავით აღმაშენებელი, გიორგი, თამარ, ლაშა, რუსუდან, დავით და სხვანი. ჰლად იყო გელათი მონასტერად და ბაგ-

რატ ჰყო საეპისკოპოსოდ. ჩხარს იყო დიდი ქალაქი, გარნა მოო-
ხრდა ლეონ მანუჩარის ძის დადიანისაგან. აქ არს ეკკლესია წმინ-
დისა გიორგისა. აქ ასვენია ჯვარი, რლსა შა მდებარებს ბექი
მთავარმოწამისა გიორგისა, მარადის სასწაულ მოქმედი. ესე ჯვარი
პლ იყო ყანათას, შდ სამცხეს, მერმე ატოცს და აწ აქა. შორა-
პანი აღაშენა პლმან მეფემან ჭარნაგვზ ქალაქი და ციხე. ხ შე
მოსრვილი აღაშენა გიორგი აბაშიძემ, გარნა მასვე შემუსრვინეს
ოსმალთა და მერმეთ მისცა ზურაბ აბაშიძემ ოსმალთა და იდგენ
მას შა ენგიჩარნი და შდ მოიყვანნა მეფემან იმერეთისამან სო-
ლომონ პლმან ალექსანდრეს ძემან რუსნი, აღიღეს და შემუსრეს,
რლი დღესაც შემუსრვილ არს. მღვიმე არს აღშენებული კახაბე-
რისა რაჰის ერისთავისაგან. ხ ამ მონასტრის დასავლით არს ყვი-
რილას გაღმა გამოღმა კლდესა შა ქვაბნი, სახიზრად ნაკეთნი,
რლი ვერ აღიღეს ყრუს მოსვლის დროს და დადგა ქვაბნი ესე და
ციხე სევრისა, რლ ვერ აღიღო ყრუმან მომსრველმან. გეგუთს
ციხე-დარბაზი აღაშენეს თურქთა 57 მეფის გიორგის დროს. ქუთა-
თისი აღაშენა პლმან აფხაზთა მეფემან ლეონ და ჰყო ტახტად. ხ
ციხე ქუთათისი მისცა ოსმალთა სეხნია ჩხეიძემ წელს ქწესით 1666
და ეპყრათ მრავალ ჟამ და შდ იმერთა მეფემან სოლომონ ალექ-
სანდრეს ძემან პლმან ევედრა რუსეთის მპყრობელს იმპერატორსა
ეკატერინას და წარმოუვლინა მხედრობა და აღიღეს ციხე ქუთათი-
სისა და შემუსრეს, რლიცა დღესაც შემუსრვილ არს. აქა აღაშე-
ნა ეკკლესია დიდი გუმბათიანი ნჩ მეფემან ბაგრატ და დასვა მწყემ-
სი იმერეთისა და გურიისა და დაფლულ არს აქა იგი აღმაშენებე-
ლი ბაგრატ მეფე 56 და 57 გიორგი. ხ შემუსრეს ოსმალთა ეკ-
ლესია ესე და წარიღეს სვეტნი მისნი სამცხეს და მარმარილონი
წელს ქწესით 1692. რაჰას ბარის წყალს ზეით არს მთაშიდ მრავ-
ალძალს ეკკლესია წმინდის გიორგისა და ჯვარი დიდი ოქროშასა
სასწაულმოქმედი. მას ეკკლესიასა შესწირა I შააბაჲ ყეინმა ხრმალი
ოქროდ მოქედილი და შუბი აწცა სძეს მუნ. არათუ სარწმუნოებისათვის,
ად ჰსენან, რ ხრმალი მისი ჰკიდავენ მუნ. წესს ეკკლესია ბარა-
კონად წოდებული აღაშენა რაჰის ერისთავმან როსტომ შოშიტას
ძემან. უწერას ეკკლესიასა შა მკიდარებს კამარასა შა ერთი ნაწ-
ნავი თმა, იტყვიან თამარ მეფისასა. ხ უმეტეს ამისა არღარა აღე-
სწერე აღწერასა შა იმერეთისასა წყალთა, შენებულებათა და სხვათა,
ვინათგან უწყით ჩვენ ყთა მას შა მყოფმან.

ალწერა ოდიშისა შემოკლებული. ოდიშს მენგრელი ეწოდება ეგრისის გამო. საზღვარი ოდიშისა არს ცხენის წყალი, მერმეთ თავკერსა და ოდიშს შორისი მთაჲ კავკასი და ჩამოსრული სამხრით და კდ თავკერიდამე წასრული კავკასი ჩრდილოდ, ვიდრე ეგრისის სათავედმდე ოდიშისა და სვანეთისა შსი. სამხრით მდინარე რიონი გურია ოდიშს შსი და კდ ეგურის მდინარე შესართავს, დვალეთი, შავი ზღვა, დასაუღეთით ზღვა შავივე და კდ ანაკოფიის მთა კავკასიად ჩამოსრული სამხრით ზღვამდე, ჩრდილოთ კავკასის მთა.

ეკლესია მარტვირისა (ესე იგი ჭყონდიდისა) ალაშენა 8 მეფემან ავხაზთამან გიორგი, იქ დაფლულ არს მეფე ბაგრატ. სენაკის ეკლესია ალაშენა ლეონ დადიანმან მანუჩარის ძემან. ნაქალაქევის ციხე გოჯად წოდებული ალაშენა პლის მეფის ჭარნაეზის ჟამშიდ ქუჯი ერისთავმან, ქალაქი და ციხე, რელი შემუსრა ყრუმ. ხოფის ეკლესია ალაშენა გიორგი დადიანმან, პაპამან ზემოხსენებულის ლეონისამან. ცაიშის ეკლესია ალაშენა დაქცეული ძერისაგან კათალიკოსმან მალაქია გურიელის ძემან. ხე ჟამთა ვითარებისაგან განრყენილი და საეროდ ქმნილი კდ აგო საეპისკოპოსოდ შრომითა თვისითა დადიანმა კაციათ ოტიას ძემ და დასვა მას ზა ეპისკოპოსად კაცი ღირს სასოვარი გრიგორი ჩიქოანი და კდ დაცემული ეკლესია ცაიშისა მან ულითურთ შენებითა და საეკლესიოს სახმარებელითა განაახლა და კდ ახლად წარმოაჩინა. ქალენჯიხა არს აღშენებული ლეონ დადიანის მანუჩარის ძისაგან. ანაკლიას ციხე აღაშენეს ოსმალთა წელს ქესით 1703. რუხის ციხე აღაშენა ლეონ დადიანმა მანუჩარის ძემ წელს ქესით 1647. შუდ შემუსრეს ოსმალთა წელს ქესით 1725. რუხს ზეით არს ეკლესია გუმბათიანი კოცხერს ღთის მშობლისა, კდ ლეონ დადიანის მანუჩარის ძისაგან აღშენებული. ილორს ეკლესია ოდეს მოწვეს თათართა წელს ქესით 1733. ბედია ალაშენა 54 მეფემან ბაგრატ. ხე პლ აქა მოვიდა ეგრი ძე თარგამოსისა და ალაშენა ქალაქი და უწოდეს ეგრისი ეგრის გამო და მერმედ უწოდეს ბედია. ხე აქა დაფლულ არს ბაგრატ მეფე. მოქვი ალაშენა 9 მეფემან ავხაზთამან ლეონ. ანაკოფია ალაშენეს პლ ბერძენთა. ესე არს საზღვარი ოდიშისა და ავხაზეთისა. აქა ანაკოფიას აღმოსავლით ზღვიდამ მთაძდე შეაგლო ზღუდე დიდი ლეონ დადიანმან მანუჩარის ძემან, პლ მრავალს ადგილს ხსენებულმან, ავხაზთ გამოუსვლელობისათვის. ხე სიგრძე

ოდიშისა არს კავკასიის თხემილამ ზღვამდე და ცხენის წყლიდამ ანაკოფიამდე და განი მისი ზღვიდამ კავკასიის თხემამდე. ხ' უმეტეს ამისა არღა საჭიროდ ვრაცხე აღწერა, ვინათგან ვიცით და ვართ მას შინა და ვიქცევით.“

ამას მიყობა მოკლე აღწერა აფხაზეთისა, ჯიქეთისა, სვანეთისა, ალანეთისა და გურიისა ვახუშტის მიხედვით და ახალს არაფერს წარმოადგენს. ამის შემდეგ იწყება იმერეთის ისტორია შემოკლებით აგრეთვე ვახუშტის მიხედვით. ვახუშტის მიერ შედგენილი ისტორია 17±1 წლამდის არის მოყვანილი. ალექსანდრე V მეფობას ნიკოლოზი ასე აბოლოვებს: „(გიორგი ბატონიშვილის ოდიშს განდევნის შემდეგ) კ'დ მცირედისა ჟამისა იქმნა მეფესა და დადიანს შუა შური. ესე ალექსანდრე მეფემან აბრალა დედისნაცვალსა თჳსსა თამარ გურიელის ასულსა (რ'ლსა უწოდდენ კოჭიბროლად), შეიპყრა და მოჰკვეთა თავი. ხ' დადიანი წარმოემართა სპითა და მოვიდა გეგუთს და შეიერთა ერისთავი გრიგოლ. ხ' მეფე შევიდა ქუთაის და არა ეძლო ბრძოლა პირისპირ, გარნა რ'ლისამე მიზეზისათვის უკმოიქცა დადიანი და მომავალსა ეწივნენ იმერნი და დაუწყესთ თოფთა ცემა. მოჰკლეს ერისთავი გრიგოლ და ივლიტოდენ ოდიშარნი წელს ქ'ესით 17±3 და ნაცვლად გრიგორისა ერისთავად ჰყვეს ძმა მისი ვახტანგ. შ'დ შერიგდენ მეფე და დადიანი, იქმნა მშვიდობა და მეფობდა ალექსანდრე იმერეთს. ხ' შემდეგ რაოდენისამე ჟამისა ამა მეფემან განძარცვა ხატი ყ'დ წ'ისა ღ'თის მშობელი-სა, რ'ლსა უწოდებენ ხახულისა ღ'თის მშობელსა და ამის ძლით წარმოსცვინდენ ორნივე თვალნი და მოკვდა თვესა მარტსა წელს ქ'ესით 17±9 და იქმნა მის წილ მეფედ ძე მისი სოლომონ.“

აჲას მიყობა შემდეგი მატრიანე დიდის სოლომონ I-ის მეფობისა:

ესე პ'ლი სოლომონ იქმნა მეფედ იმერთა, კაცი მხნე ახოვანი და მამაცობასა შ'ა ქებული. ამან შეირთო მეუღლედ აფხაზეთის თავადის ზუფუს მცხოვრების ინალის შვილის ასული. გარნა ვინათგან იხილა, თვინიერ დადიანისა მეფობა მისი შეუძლებელ არს, აჲასთჳს განუტევა ინალის შვილის ასული და შეირთო ოტია დადიანის ასული მარიამ, რ'ლი იყო დედათა შ'ს ყ'დ კეთილ სახსოვარ

გარნა ჟამსა ამას მძლავრებდენ იმერეთს ოსმალნი და ეპყრათ იმერეთსა შა ოსმალთა სიმაგრენი ციხე ქუთათისა, შორაპანისა, ცუცხვითისა და ბაღდადისა და მძლავრობდენ დიდათ, გარნა მხნე ახოვნებითა თჳსითა დიდათ წინააღმდეგობდა სოლომონ ოსმალთა, მრავალთა სრვიდა, მრავალთა ხოცდა და მრავალთა ატყვევებდა და ოსმალნიცა მრავალჯეო გარდააგდებდენ მეფობიდან, გარნა კდ მეფედ მოიქცეოდა შეწვევითა დადიანისათა და თჳსითა მხნე ახოვნებითა და მრავალნი ძლიერნი სერესკალნი ოსმალთანი შეწვევითა დადიანისათა დაამარცხნა და არცხვინა და უკუნ აქცია და ესრეთ მეფობდა მეფე სოლომონ. ამან წინააღმდეგობისათვის თვისისა დაამდაბლა სახლი თავადთა აბაშიძეთა. თუმცა იყო სახლის შვილი აბაშიძისა მეფე ესე, გარნა არა რიდა და წარვიდა პაპა მეფისა ამის ლეონ აბაშიძე ახალციხეს და მოიკა ძალი ოსმალთაგან და მოვიდა აბაშიძე იმერეთს დიდითა სერესკლებითა. მცნობმან ამისმან მცფემან სთხოვა შეწვევა სიმაგრსა თვისსა დადიანსა ოტიას და ვინათგან კაცი მამაცი დადიანი ოტია მოუძღურებულ იყო მოხუცებულობისა გამო, ამისთვის წარმოუვლინა ძე თვისი კაცია შესაწვეველად სიძესა თვისსა მეფესა და წარმოვიდა კაცია სპითა ოდიშ ლეჩხუმ აფხაზთა და აქათ მეფემან შეიკრიბნა რამოდენიმე იმერნი, გარნა უმეტესი მიზირებულ იყო აბაშიძის ლეონისა მცმართა და შეერთებულნი მეფე და კაცია დადიანის ძე მიუხთენ ხრესილს მყოფს ოსმალთა განდიდებულთა მხედრობათა და შეიქმნა ბრძოლა სასტიკი, სადა მამაცად ბრძოდენ მენგრელნი და მოჰკლეს აბაშიძე ლეონ პაპა მეფისა, შეიპყრეს აბაშიძე გედევან და მოჰგვარეს მეფესა და შდ დასწვა თვალნი მეფემან. კდ მენგრელთ შეიპყრეს გოლაფაშა და სპასპეტი მხედრობისა ამის ბაშაღა და მოჰკვეთეს ორთავე თავი და გაემარჯვათ დიდათ და სახელოვნად მეფესა და დადიანსა წელს ქელსით 1756, რლ კაცსა ერთსა მოჰყავდა ათი ოსმალნი შოგებულნი და აღიღეს ალაფ ბარგნი უმრავლესნი და თუმცა სადამე განერა რაოდენიმე ოსმალნი, ივლტოდენ ახალციხეს. ხ მეფე და დადიანი მოიქცენ გამარჯვებულნი სახლადვე თჳსდად. გარნა ძე დადიანისა მწუხარე იყო, ვინათგან მხლე მისი შარვაშიძე ხუტუნია მოჰკლეს ბრძოლასა აჰას შა, რლმანცა სამაგალითოდ წარმოარჩინა მამაცობა და სიმხნე მისი, სადა სხვათა სახელოვანთა ბრძოლათა შორის ხრმლითა გაჰკვეთა თექვსმეტი ოსმალნი და შდ ოსმალთ რაზმთა შუაგულობასა მყოფი მოჰკლეს შარვაშიძე ხუტუნია. ამათ ჟამ-

თა გარდაიცვალა დადიანი ოტია და იქმნა დადიანად კაცია. ამა წელს დაბნელდა მზე წელს ქესით 1758. შდ რამოდენისამე ეამისა კაცია დადიანმა განუტევა ცოლი ინალის შვილის ასული და მიიყვანა მეუღლეთ დიდითა და სახელოვანითა მზითვითა საქართველოაჲსა და სხვათა და კახთა ცხებულის მეფის თეიმურაზის ასული, დაჲ სახელოვანის მეფის ერეკლესი ელისაბედ, რლისა ქებანი წარიწერებოდენ ამა სამეფოთა და სამთავროთა კილით კიდემდევ. ხ შდ ორისა წლისა შობასა ზა ყრმისასა მოკვდა სანეტარო ესე დიდოფალი ელისაბედ სამწუხაროდ და საგლოველად ყლთა სამეფოთა საქართველოაჲსა და სამთავროთა სამენგარელოაჲსათა და დაფლეს ცაგერს, ვინათგან გარდაიცვალა სამთავროსა სასახლესა მურს წელს ქესით 1769 *) და შდ მძიმისა გლოვისა შეირთო ცოლად დადიანმა კაციამ ასული პაატა წულუკიძისა ანნა. მეფემან ამან სოლომონ ოდეს იხილა, რლ ვერ განთავისუფლდების ოსმალთ მონებისაგან, ამისთვის ევედრა როსიისა იმპერატრიცას ეკატერინა მესამესა. მან წარმოუვლინა მხედრობა და აღიღეს ციხე ქუთათისისა, შორაპანისა, ცუცხვათისა და ბაღდადისა და მრავალნი მოსრნეს, მოსწყვიდნეს ოსმალნი და სხვა დაშთომილნი განდევნეს და იქმნა თავისუფალ მეფედ სოლომონ. ხ შდ წარმოვიდენ, იწინამძღვრეს დადიანი და შემოადგენ ფოთის ციხესა, გარნა ვერ აღიღეს და შდ განვლეს იმერეთი და წარვიდენ საქართველოთი რუსეთადვე წელს ქესით 1770. შდ მეორესა წელსა მოვიდნენ კდ რუსნი და შემოადგნენ კდ წინამძღვრებითა დადიანისათა ფოთს, გარნა ვერცა მაშინ აღიღეს და დასწამეს გამაგრება ფოთისა თავადსა სამენგარელოსასა ხახუს ჩიჩუას, შეიპყრეს რუსთა, წარვიდენ და თანა წარიყვანეს ჩიჩუა და მიიწივნენ რა მოსდოქს, მოკვდა მუნ ჩიჩუა და დაფლეს. ამან მეფემან აღზოცა ერისთაობა რაჭისა, შეიპყრა ერისთავი რაჭისა როსტომ და ძე მისი გიორგი და სხვანი მცირეწლოვანი შვილნი მისნი და დასწვნა ამა ყლთა თვალნი, ვინათგან სწამობდა ორგულეზასა და მამულნი მისნი რლნიმე მისცნა თავადთ წერეთელთ პაპუნასა და ძმასა მისსა ზურაბს და რლნიმე თვით დაიპყრა სამეფოდ თვისდად. ხ იყვნენ მოყვარენი ესე ორნი მეფე სოლომონ და დადიანი კაცია დიდსა და სრულსა სიყვარულსა შა

*) ეს წელიწადი ამოთხეკილია და ჩაცვდად ამის ჯერჯი ეარინდა-
მით შესწორებულია: 1770.

ქლითურთ. გარნა რ'ლისამე მიზეზითა და ავთა კაცთა მოქმედებისაგან სიყვარულისა წილ შეექმნათ შური დიდი ურთიერთა შს და არბევდა მეფე ოდიშს მრავალჯერ და ეკირთებოდა, გარნა არცა დადიანი აყენებდა და მრავალჯელ ესეცა არბევდა იმერეთ რაქასა და ესრეთ განვლო ჟამმან საკამომან. ჟამსა ამას გარდაიცვალა ღირს სახსოვარი დედოფალი იმერეთისა, მეუღლე სოლომონ მეფისა მარიამ, დაჲ კაცისა დადიანისა. შდ გლოვისა მეფემან ამან შეირთო წულუკიძის ასულ გულქან, ნაცოლარი მიქელაძის აზნაურის ქაჯიასი. შდ რაოდენისაჲ ჟამისა მოკვდა ძე სოლომონ მეფისა ალექსანდრე და დაშთა მეფე უძეოდ და დაფლეს გელათს. ვინათგან ალექსანდრე იყო დისწული კაცია დადიანისა, ამისთვის წარვიდა დადიანი შესაფერიტა დიდებითა და მივიდა გელათს და იტირა დისწული თვისი ალექსანდრე, თუმცა დიდი შური იყო მეფესა და დადიანს შუა, მაგრამ სიყვარულისათვის დისწულისა არა რიდა მისვლა იმერეთსა შა და მშვიდობითცა მოიქცა. ჟამსა ამას ჰულობდენ ავხაზეთსა შარვაშიძენი ზურაბ, ქელაიშ აჰმედბეგ და ბეჭირბეგ. ამათ შეიკრიბნეს ჯიქნი, ალანნი, ზუზუა და მაზუმა და აპასთან ავხაზეთი და წარმოემართენ დადიანსა ზა, განუდგენ დადიანსა სამფლობელო თვისი ავხაზეთნი სამურზაყანოდ წოდებული და მიერთვენ მათ ხსენებულთა შარვაშიძეთა. მცნობამან ამისმან დადიანმა შეიკრიბა სპანი თვისნი ოდიშ ლეჩხუმისა და სვანეთისა და დაებანაკა რუხს კიდესა ზა ეგურისასა, გარნა რა სცნო სიმრავლე და ძალი შარვაშიძეთა, მაშინ თუმცა იყვენ მტერად მეფე სოლომონ და დადიანი, გარნა მაშინცა მიუწერა ავთრათი მეფესა და შეუთვალა: „მოვიდენ აგარიანნი დასამზობელად ჩემდა და სამფლობელომასა ჩემისა და შებლაღვად ქრისტიანობისა და ნუ პოიხსენებ ჩვენ ორთა ურთიერთსა წყინებასა და მოვედ შემწედ ჩემდა სახელოვნითა გულითა და აჰა ჟამი მოიხსენო მსახურება ჩემი ხრესილის ბრძოლისა.“ მოვიდა რა წერილი დადიანისა მეფისა თანა და წარმოთხელმან წერილისამან მსწრაფლ ბრძანა შეკრება იმერეთ სპისა და წარმოემართა სახელოვნად და მოვიდა დადიანისა თანა. მხილველი და მოხარული დადიანი მეფისა მიეგება და უამბორეს ურთიერთსა დამვიწყებელი ქლითურთ შურისა ურთიერთისა და დაებანაკენ მახლობელ ერთმანერთისა. შდ რაოდენისაჲ ჟამისა მოვიდენ ავხაზნი და მიურიდებელად გამოვიდენ ენგურს და დასდგენ პირისპირ მათსა. მეორესა დღესა ამხედრდენ ავხაზნი

და წარმოემართენ ზარბაზან არტილერიითა და დიდძალითა მხედრებითა მეფესა და დადიანსა ჴა, აქათ მიეგებნენ მეფისა და დადიანისანი და შეიქმნა საშინელი ბრძოლანი. მაშინ მეფე ამხედრდა ჩვეულითა კისკისითა გულითა და წარუძღვნა რამოდენსამე გუნდსა მხედრობასა იმერთ ოდიშართასა და მიუხთა მარჯვენით კერძო მამაცად და მრავლისა ურთიერთისა ბრძოლისა შემდეგ განგლიჯა რაზმი და შევიდნენ სპანი მეფისა და დადიანისანი რაზმსა შუა და მხილველი ამისი აფხაზნი ვერ წინააღუდგნენ და ივლტოდნენ აფხაზნი და განემარჯვათ სახელოვანად მეფესა და დადიანსა, სადა მოიკლნენ აფხაზნი მრავალნი და შეპყრობილიცა წარმოიყვანეს მრავალნი ტყვედ და გამარჯვებული და მხიარულ ქმნილნი უკმოიქცენ სახლადვე და გარდისადა შეფეშან თანამდები ხრესილისა და მის ქამი-დამ იქმნა მშვიდობა ამა ორთა მეფეთა და დადიანთა შორის და იყვარული შესაფერი წელს ქვსით 1780. შდ რამოდენისამე ხანისა სიყუარულისა დასამტკიცებელად მოვიდა მეფე სალხინოს დადიანისა თანა, მონათლა ასული დადიანისა მარიამ და შდ მრავლის ღებინისა და მრავლის საჩუქარისა მოვიდა მეფე კდ ქუთათის. დროსა ამას შეიშურვენ ურთიერთისადმი შარვაშიძე ზურაბ, რომელი ფლობდა ზუფუს და ძმის წული მისი ქელაიშ აჰმედ ბეგ, რლი ფლობდა აყუს და მიმდგომსა მისსა. ამისთვის წარმოვიდა ზურაბ შარვაშიძე და მოვიდა კაცია დადიანისა თანა და სთხოვა შეწევნა. უსმინა დადიანმა, შეიკრიბა სპანი თვისნი, აჩინა მხედართ მძღვანელად ძმა თვისი გიორგი და წარგზავნა აფხაზეთად. მივიდნენ რა აფხაზეთს, ურჩნი ზურაბისანი მოსწვეს, მოსწყვიდნეს და შდ შემოადგნენ ცხომის ციხეს, სადა მამაცად ბრძოდნენ ციხით გამო მეციხოვნენი ქელაიშ აჰმედბეგისანი, გარნა სიმხნე მამაცობითა საქებელითა აღიღო ციხე იგი გიორგი დადიანის ძემან და მოიქცა გამარჯვებული კდ ოდიშადვე. შდ ემზახლენ ერთმანერთს კაცია დადიანი და ზურაბ შარვაშიძე და ასულა ზურაბ შარვაშიძისა რუსუდან მოუყვანა დადიანმა მეუღლედ ძესა თვისსა მანუჩარს. შდ ქამისა რაოდენისამე იწადა მეფემან, რათა მიუხთეს ჩაქვს ოსმალთა და შემუსროს იგი. შეიკრიბნა სპანი იმერელთანი და მიუხთა ჩაქვს, გარნა უკმობრუნებულს ეწივნენ რამოდენნიმე ჩაქველნი და უწყესთ თოფთა ცემა, დაკოდეს სარდალნი წულუკიძე ბერი და აგიაშვილი ქაიხოსრო, მოჰკლეს მრალნი წარჩინებულნი თავად აზნაურნი და ცოცხალნიცა დაიმოხრჩილნენ და მოიქცა მეფე იმერეთს დიდათ

დამარცხებული. შდ ამისა ამავე წელსა თვესა აპრილსა კჲ დღე-
სასწაულსა წმინდისა გიორგისასა ჩვეულებათ აქვსთ შეკრება ხონს
დღესასწაულობად. მაშინ მეფემან მოიწადა ქუთაისით მუნ წამოს-
ლვა შექცევად და დილას რა აღემზადა, მოგვარეს ცხენი შესაჯდო-
მად, მაშინ ანაზღად მოულოდებელითა სიკვდილითა გარდაიცვა-
ლა წელს ქვსით 1784 და დაფლეს გელათს და გარდვიდა უძეოდ
და იქმნა უმემკვიდროდ იმერეთი. ხ იყო მას ჟამსა ორნი ბაგრა-
ტოანთა ძენი, ერთი ბიძისძე მეფისა დავით გიორგის ძე, ხ მეორე
ძმისწული მეფისა დავითვე არჩილის ძე. ხ იწადეს იმერთა რლ-
მანმე იგი და რომელმანმე ესე მეფედ. გარნა დავით გიორგის ძე
იყო მამიდას შვილი დადიანისა და იყო სიძე მისი პაპუნა წერეთე-
ლი, რლი მას ჟამსა იმერეთსა შინა წარჩინებულ იყვენ წულუკიძე
ბერი და იგი ხსენებული წერეთელი პაპუნა და ამა ორთა მოიწა-
დინეს და შემწვობითა დადიანისათა იქმნა იმერთა ზედა მეფედ
დავით გიორგის ძე, ხ არჩილის ძე წარვიდა საქართველოდ მეფი-
სა ირაკლისა თანა, ვინათგან იყო შვილისშვილი მისი დედით და
იყო მუნ.

ამას მისდევს გაგრძელება იმერეთის ისტორიისა 1823 წლამ-
დის, რომელსაც აქვს თავი წინასიტყვაობა, სადც ნიკოლოზი სხვათა
შორის ამბობს: „ხ პირველის სოლომონ მეფიდან წყებული ვიდრე
აქამომდე და ესე შემდგომნი ამისა წარწერილნი ისტორიანი ანუ
მოთხრობანი ქართველთა და შემდგომთა მისთანი ჯერეთ არლა აღ-
წერილ არიან არცა ძველსა და არცა ახალსა ქართველთ ისტორი-
ასა შა, ვინათგან არა იყო ჯერეთ საქმენი ესე ნამყო სრულად.
ამისთვის მე თანამდებად შევრაცხე თავი ჩემი, ვითარცა შვილმან
მამულისამან და ესე შემდგომნი მოთხრობანი ანუ ისტორიანი
რომელნიმე სმენილნი და რომელნიმე თვით ჩემგან ხილულნი აღვსწერე
სახსოვრად და სასარგებლოდ ყლთა მოყვარეთა მეისტორიეთასა“....
ეს გაგრძელება უკვე დაბეჭდილია და ცნობილია ლიტერატურაში*).

*) პირველად დაიბეჭდა 1877 წლის „ივერიაში“ და შემდეგ გადა-
ბეჭდა და რუსულთა გადათარგმნა ე. თაყაიშვილმა Опис. рук. общ.
грам., т. I).

სიგელი იმერთა მეფის სოლომონ II-ისა 1805 წლისა ზუ-
რაბ და ქარხოსრო წამართლებისადმი

ამ სიგელის პირი დაცულაა წერაგითხვის საზოგადოების ხელნაწერ-
ში № 2392. სიგელს დიდი ისტორიული მნიშვნელობა აქვს, რადგან იქ
ვრცლად აღწერილია იმერეთის მეფეების ბრძოლა რაჭის ერისთავებთან
მე-XVIII საუკუნის სიგრაქზედ და ამიტომ მომყავს აქ.

წყალობითა ღვთისათა ჩნ მფლობელმან სდ იმერეთისამან
ძემან არჩილისამან მეფემან მეფეთა მეფემან მეორემან
სოლომონ გიბოძე სიგელი ესე წყალობისა თქნ სარწმუნოდ
საყვარელთა და ერთგულთა თავადთა ჩემთა თავადს წერეთელს სახ-
ლუხუცესს ზურაბს და ძმისწულსა თქუცნსა თავადს წერეთელს ქაი-
ხოსროს, შვილთა და მომავალთა სახლისა თქვენისათა, ასე რომ
რლიცა რაჭას გაქვსთ თქნ ბოძებული ყმა და მამული ნეტარ
ხსენებულისა ბიძისა ჩისა მეფე სოლომონის შრ და ნეტარ ხსე-
ნებულისა მეფე დავითის შრ, პლ ქონებულნი ერისთვისანი,
მათ ებოძა პაპუნა წერეთლისათვის და ზურაბ სახლთუხუცისათს
და აწ ჩნცა წერილითა ამით ვჰყოფთ განცხადებასა სამართლად
ჩამორთმევისა მათისასა და მოცემასა სისხლის დათხევითა ერთგუ-
ლებასა შა ნამსახურისა სახლისა თქნისასა. ოდესცა შოშიტა ერის-
თავმან და გიორგი აბაშიძემ შეთქვეს პირი და უღალატეს მეფესა
ალექსანდრეს, წაიყვანეს ქართლს და მოკლეს რუისს და დაჰქარგეს
შვილი მისი გიორგი და დაიპყრეს მათ სამეკიდრებელი ჩნი სდ
იმერეთი და იყო შვილი მისი გი დაჰარგული ოცდახუთ წელ. შე-
წევნითა ღვთისათა მოვიდა გი, დაიპყრო იმერეთი სდ ერთგულად
დაშთომითა და მსახურებითა სახლისა თქვენისათა განაძო აბაშიძე
და შეიწყალა შოშიტა მონად თვისად და მისცა საერისთო სდ და
მან ერისთავმან შოშიტამ შეითვისა აბაშიძეები სდ და უღალატეს

მეფეს და მოკლეს მეფე გ'ი და იყო ქვეყანა ჩ'ნი ოხრობასა და ტყვეობასა შ'ა და მოკვდა ერისთავი შოშიტა და შეწევნითა ღ'თისათა მეფის გ'ის ძემ ალექსანდრემ დაიპყრო სამკვიდრებელი ს'დ იმერეთი და დაჯდა მეფედ და კ'დ ერთგულობით დაშოშითა სახლისა თქვენისათა და მეფემან ალექსანდრემ შეიწყალა შოშიტა ერისთვის შვილი გრიგოლ და დაადგინა ერისთავად და მისცა საერისთო ს'დ და შოშიტას ძემ გრიგოლმა მოიბირა დადიანი ოტია და ოსმალთა ჯარი. შეკრბენ ერთად და დაესხა გამკეთებელსა ბატონსა ალექსანდრე მეფესა თავის ცოლშვილშიდ და გარდაიხვეწა მეფე დედოფალითურთ და სხვანი სახლში მყოფნი ერთბამად დაამტყვევეს, ყ'ლნი სახლის მოხელენი ტყვედ ქმნეს, მეფეს სდიეს და გარდაადგდეს ქართლს მას ჟ'ა მკვიდრობდა საქართველოსა შ'ა სპარსნი, დაიქირეს სპარსთა მეფე ალექსანდრე და გაუგზავნეს ახალციხეს ფაშას მტყვეთ და იყო რაოდენსამე ხანს საპყრობილედ და დატყვევდა ქ'ყნა ჩ'ნი. იუწყა მტყვეობა მისი ხვანთქარმან და განათავისუფლა ტყვეობისაგან მეფე ალექსანდრე და მისცა მას ჯარი თ'სი და დაიპყრო სამფლობელო თ'სი იმერეთი სისხლამდე მსახურებითა მამაპაათა თქვენთა. შეიწყალა კ'დ ერისთავი გრიგოლ და მისცა საერისთო ს'დ და უღალატა ერისთავმა გრიგოლმა და მიიბირა დადიანი ოტია იმერეთის ჯარით და მოაოხრეს ყ'ი ქ'ყნა, მტყვედ ყვეს და დაებარგენ გეგუთს და შიამწყდიდეს მეფე ალექსანდრე ქუთაისსა შ'ა. მას ჟ'ა შ'ა მკვიდრობდა ქუთაისსა შ'ა ოსმალთა და მისცეს შეწევნა ოსმალთა მეფე ალექსანდრეს და გამოაქციეს ქვეყანისა აღმაოხრებელი დამამტყვევებელი დადიანი ოტია და ერისთავი გრიგოლი მოკლეს ომსა შ'ა. კ'დ შეიწყალა ძმა მისი ვახტანგ ალექსანდრე მეფემ და დაადგინა ერისთავად და იყო ერისთავი იგიცა ვახტანგ ორგულობასა და წინააღმდეგობასა შ'ა და ესეცა გარდაიცვალა და შეწყალებულ ჰყო ძმა მისი მეფემან ალექსანდრემ როსტომ და დაჯდა ძე მისი სოლომონ მეფედ და მან ერისთავმან როსტომმან ძემან შოშიტასამან მოიბირა აბაშიძის გიორგის შვილი ლევან და შეებენ მეფე სოლომონს და გარდაადგდეს ახალციხეს და დაატყვევეს ქვეყანა და დაყიდეს. მისცა შეწევნა ხვანთქარმა იმერეთად და დაიპყრა სამკვიდრებელი თ'სი და შეიწყალა ერისთავი როსტომ და დაადგინა ერისთავად. უღალატა შეწყალებულმან ერისთავმან როსტომმან და შეიერთა აბაშიძე ლევან და მოიყვანა ოსმალის ჯარი და დაესხენ მეფე სოლომონს ხრესილზე წელთა

ჩლნე *) და მისცა ღთნ ძლევა მეფე სოლომონს და გაიმარჯვა მათზედ. კდ შეიწყალა ერისთავი როსტომ და დაადგინა ერისთავად. უღალატა შეწყალებულმან ერისთავმან როსტომმან და მოიყვანა სარასკალი ხვანთქრისა და მოაოხრა ქვეყანა და მისცა ძლევა მეფე სოლომონს ღთნ და გაიმარჯვა. შეიწყალა კდ ერისთავი როსტომ და მისცა სამკვიდრებელი თსი და მოიყვანა კდ ოსმალთა სარასკალი და შეუერთდა ერისთავი როსტომ. აღაოხრეს ქყნა და ტყვედ ჰქმნეს და განსდევნეს მეფე სოლომონ და დაკარგეს და დაიპყრეს სამკვიდრებელი თსი სდ და იქმნა მეფე ულონოდ ყლონის გზით და დამალა მეფე ესე სოლომონ წერეთელმა ქაიხოსრომ მონითა ოთხითა ციხესა შა თსსა და გარდაყარეს ცოლი და შვილინი მეფე სოლომონისანი და მყის ეძიებდენ სასიკვდილოდ ნიადგ და იყო რაოდენთამე ჟამთა ფარულად ციხესა შა თქვენსა. შეწყევნითა ღთისათა და მოქმედებითა ქაიხოსრო წერეთლისათა დაიპყრო იმერეთი და შეიპყრა ერისთავი როსტომ და აბაშიძე მამაპაპათა სისხლისათს და მრავალჯერ დევნილებისათს თქნის ოხრობისათს და დამტყვევებისათს ქვეყნისა, კდ მოაოხრებისათს ორთა დიდებულთა ოჯახთა, რლთა უბრძანებლად მეფისა დაიპყრა თვით ერისთავმან როსტომმან. ესეოდენტა ბრალთათს შეიპყრა ცოლშვილით და დააგლახა მეფემა შთამომდინარეობა მისი და განუყო სამკვიდრებელი მისი ერთგულთა თსთა, რლთათსა ესოდენი ერთგულებისა და წე მეფეთა სისხლთა დათხვევისათს თქნთს ებოძა ნეტარ ხსენებულსა ბიძასა ჩა მეფე სოლომონს რაჰას ნასისხლად ჩვენდა ორგულთა ჩვენთა ერისთავთა და შთამამავლობათა მისთავან სამართლად მიღებულნი ესე სახელდობ დაწერილნი ყმანი და მამულნი: ლომინ ერისთვის თავისი ძმისაგან ნასყიდი აზნაური, მსახურნი და გლეხნი, მიწა, წყალი რაჰას და იმერეთს რისიც მქონებელი იყონ სდ. კდ ებოძებია ჯაფარა ჯაფარიძის შვილები და მისი ძმისწულები სდ სამკვიდრებელით თსით, ვაჟრით, აზნაურით, გლეხით და მსახურით, მიწით, წყლით და ციხით. კდ რაჰას ჩნი ნასისხარი ერთობით გოცირიძეები თავისის მამულით, ადგილით, ყმით, მიწით, წყლით. კდ ებოძებინა ლინჩი, ლოდორა და გოლონის თავისის სამართლიანის სამძღვრით. კდ აბდუშელიშვილი ბეჟენი და ძმა მისი გოგია შალაურით, მიწით, წყლით და ყლითურთ ყმით, კდ ეკლესია ღვინევი თავისის სამართლიანის ყმით, მიწით,

*) ეს რიცხვი შემდეგაა ჩამატებული.

წყლით, კდ ძველთა მამაპაპათა ჩნთაგან ბოძებული ჯრუჭი თავისის სამართლიანის ყმით, მამულით, ადგილით და ტყით. კდ ებოძებინა ძილიშვილის სეულობა საწერეთლოში თავისის მამულით, ადგილით, ყმით და წყლით. კდ ჩნი სასახლე და დიდველი თავისის ადგილმამულით და წყლით. კდ პასიეთი, რლისათესცა უმეტესისა წყალობისა თანამდები ყო სახლი სამეფო ჩნი ოჯახსა თქტპნსა ზა, ამისთს რლ ძველნი მამაპაპანი თქტპნნი მამაპაპათა ჩვენთა და მეფეთა თა შერიცხვით ორასზე უმეტესი რხმლითა და თოფით დააკლდენ სიცოცხლესა და ამისთვის რლიცა წინაპართა მეფეთა მეფე სოლომონისა და მეფე დთის შრ ბოძებულნი მამულნი გქონდენ, სიგელითა ამით დაგიმტკიცებთ, დთნ ჩნს ერთგულებასა შა მოგახმაროსთ ყთა კაცთაგან უცილებლად. აწ ვინაც და რამანც ძემან კაცისამან, მეფემან ანუ დედოფალმან ანუ უფლისწულმან, დიდმან ანუ მცირემან ჩნ შრ ბოძებულსა ამა წყალობასა შლად კელ ჰყოს, იყავნ კაცი იგი სკნოდ აღხოცილ წიგნისა მისგან ცხოველისა. მიეცინ მას უფალმან ცოცხლივ დანთქმა დათან და აბირონისი, ნაწილი იუდასი შა განმცემელისა და ყნივე საცხოვრებელნი მისნი და თვითცა ჯოჯოხეთსა გამოაჩინებს. ხ მსმენელი და დამამტკიცებელი წიგნისა ამის აქხენ სიბრძნემან დთისამან და განამტკიცნეს და განაძლიერნეს ყთა სათნოდ დთისა მსახურებითა. აწ არიან წიგნისა ამის მოწამედ წულუკიძე ოტია და ძმა მისი სეხნია, მაჩაბელი ზურაბ და ყნი სახლისა ჩნისა გამგენი დიდნი და მცირენი. აღიწერა კელითა მოძღვრის ძის ოსე მღვდლის გაბაშვილისათა, თვესა აპრილსა კე, ქრისტეს აქეთ ჩყე.

ბეჭედი წაწერით: მეფე იმერთა სოლომონ

.

ჩვენ ყდ სამღვდელო ქუთათელ მიტროპოლიტი დოსითეოს თა მოწამე ვარ ამა ჩი კელმწიფის ბრძანებისა და დავამტკიცებ და დამარღვეველსა ამისსა ვსწყევ და შევაჩვენებ. (ბეჭედი)

ჩნ ყდ სამღვდელო გენათელ მიტროპოლიტი ეფთვიმი ჩი კელმწიფის მეფე სოლომონის ბრძანებას ნებითა დთისათა ვამტკიცებ და დამარღვეველსა ამისსა ვსწყევ და შევაჩვენებ. (ბეჭედი)

ჩნ უდ სამღვდლო ნიკოლოზწმიდელი არხიეპისკოპოსი
სოფრონოს ვამტკიცებ ამა კელმწიფისა ჩისა ბრძანებასა და აწ
შლად კელმუოფელსა ვსწყევ და შევაჩვენებ (ბეჭედი)

ჩნ უდ სამღვდლო მთავარეპისკოპოსი ანტონი მისი სიმაღ-
ლის ბრძანებას ვამტკიცებ და დამარღვეველსა ვსწყევ და შევაჩ-
ვენებ (ბეჭედი)

სარდალ მოურავი წულუკიძე სვიმონ ვამტკიცებ ამ ხელმწი-
ფისა ჩემისა ბრძანებასა (ბეჭედი)

წულუკიძე ოტია და სეხნია (ბეჭედი)

ნამდვილსა თა სწორედ გარდმოწერილ არს. მდივანბეგი დავით ჩხეიძე.

•

ვახუშტის ქრონიკით იმერეთის მეფის ალექსანდრე V-ის გარდაცვალება და მისი შვილის სოლომონის ტახტზედ ასვლა მოხდა მარტს 1751 წელს: „კვალად განძარცვა ხახულის ლუთისმშობელი და მის ძლით ამ დიდ მარხვის მარტში მოკვდა ალექსანდრე მეფე, დაჯდა ძე მისი სოლომონ მეფედ.“ მაგრამ საბუთი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ ეს თარიღი ვახუშტისა შემცდარი უნდა იყოს, რადგან სოლომონ I მეფედ იხსენიება 1751 წელზე უფრო ადრე, სახელდობრ ერთს 1750 წლის ხონის სიგელში. ეს სიგელი № 22 დაწერილია ქალაქზე ზომით 45 X 32 სანტიმ. და ოდნავ შემოკლებით იკითხვის ამ ნაირად:

...ესე...წიგნი და კელით წერილი გუჯარი ესე ვიგულსმოდ-
გინეთ და შემოგწირეთ შენ მთავარმოწამეს კონის წმინდას გიორ-
გის და ეკლესიასა შენსა ჩვენ მონაშან და მსასოებელმან შენმნ
მროველ მიტროპოლიტმან არაგვთ ერისთვის ძემ იოსებ, ასე რომ
ჟამთა ვითარებისაგან ეკლესიის შესავალს დაკლებოდა და სამთელ
საკმეველითა და იარაღით მოკლებულ იყო. ახლა ხთისა მიერ რჩე-
ვით წარმოჩენილმან კელმწიფემ მეფეთ მეფემ სოლომონ და დედო-
ფალთ დედოფალმან სარწმუნოებით ნათლფენილმნ დადიანის
ასულმნ მარიამ შეგვიწყნარა და ეს სამთავრებისკაპოსო ეკლესია
და მამული და ნახევარი ბაჟი მიბოძა და მე ამის მეტი საძღვენო
და ეკლესიის საყადრი ვერა ვიგულე და ჩემი სახვედრო ბაჟის
გამოსავალი რაც იყოს თვინიერ მარილისა და მატყლის
სუფრის იარაღის მეტი რაც მოვიდეს, წმინდას გიორგის
ხონისას და შენს ეკლესიას შემოგწირეთ სამთელ საკმეველისა
და საყდრის სამკაულის ფასათ მოგერთმევოდეს და მარილი, მატყ-
ლი და ქურქელი, ჯოკა თუ ქური, დოჭი თუ კათხა, ჯამი და ეგე
ვითარი რაც მევიდეს ჩვენდა, ვინც მთავარებისკაპოსი შემდგომად
ჩვენსა იმყოფებოდეს, მას მთავრებოდეს. სხვა რაც მოვიდეს ჩვენი
ბაჟის გამოსავალი, ბატონმა რომ ნახევარი ბაჟი გვიბოძა, ყველა

უკლისათ შამოგვიწირავს.... დეკანოზს მიეზაროს და მნ საყდარს მოახზაროს... (წყევლა)... ვინც ეს შეშალოს შეჩვენებული იყოს შედ-
თა კრებათაგან, ოთხთა პატრიარქთაგან და ჩვენს მწყემს მთავრის
კათალიკოზის ბესარიონისა და მისთა კრებათაგან.... კაცთაგან
მოწამე ამისი თავად ხელმწიფე ღთიეცხებული მეფე სოლომონ,
დედოფალა (sic) ბატონი მარია, უფალი ჩვენი კოზ ბესარიონ,
გენათელი იოსებ, ქუთათელი მაქსიმე, უფლისწული გიორგი, უფ-
ლისწული თეიმურაზ, მეფის დეკანოზი სვიმონ და ერთობით იმერ-
ნი დარბაზის ერნი დიდნი და მცირენი, წინამძღვარი ჩვენი მაჰვა-
რიანი დანიელ, დეკანოზი მიქელ, ჯვარმტვირთველი ბახტაძე დავით,
გიორ[გი] და სვიმონ და მათე მოურავი, ბატონის მაგიერი კაცი
გიორგობიანი გიორგი, მესტუმრე ბახტაძე ჟოჟუა და დათუა ხელო-
სანი, ხოჟონა კოპეშვიძე, ბახტაძე გორგელა, ჭავჭავაძე ბუჟუა და
ერთობით ქუთათელაძე და ამის შემავალნი დიდნი და მცირენი. მე
არქიმანდრიტს ღოღაბერიძეს მღდელ მონოზონს სილივისტოს და-
მიწერია და მოწამეცა ვარ ამისი. დაიწერა სიგელი ესე ქრისტეს
აქეთ ზღნ თვესა მარტსა იზ დღესა ლაზრობისა შაბათსა

ხეუელად: იოსებ

ბეჭედი

1750 წელსავე იხსენიება სოლომონ I მეფედ გელათის ერის
(პ. 63) სიგელში, რომელიც დაწერილია ქალაქდზე ზომით $86\frac{1}{4}$
 $\times 31\frac{1}{2}$ სანტიმ. ნიშნად იხმარება თითო წერტილი და ზოგან
სამი:

(გრძელ ღვთის მეტყველურ წინასიტყვაობის შემდეგ)... მე
ალქატი სიზოდგან ამისდა სახელდებული მღდელ მონოზონი ლა-
ზარე გვარისა უხმარებითა ერგებლიძე.... აწ შეიწირე ჩემ უღირს-
თაგან უბიწოვო დედაო ღთისაო გლეხი არგვეთს რომელ არს
აღისუბანი ჩემის კონდაკით თითოულებდახსნილი დამაშულ ალაგი
ჩემის თეთრით ნაყიდი არავისაგან არა საცილო.... თურქაძე მამუ-
კა და მისი ძმა იმედა და სეხნია და დათუნა მიტის ცოლშვილით,
მამულ ალაგით.... გელათისათვის შემომიწირავს... და ასე შევე-
დრებივარ ამ ჩემს ხელმწიფის შვილს გენათელს იოსებს და შემდ-
გომს კვალად გენათელს, რათა წელიწადშიღ თვითან მოხსენებას

და წირვას ყოფდენ ჩემ ცოდვილისათვის. უკეთუ თვითან არ გაი-
საჯენ, ერთს წინამძღვარსა და ერთს დიაკონს გვიწირვინონ....
(გენათელს მსახურინო, გრძელი წუგუა შემშლელთათვის)... კაცთა-
გან მოწამე ამისი თავად ბატონი ბატონისშვილი უფლისწული
გენათელი იოსებ, ქუთათელ წოდებული აბაშიძე მაქსიმე, წინამძღ-
ვარ ჯვარმტვირთველი კანდელაკი დავით, წინამძღვარი მაქავარია-
ნი ნიკოლოზ, წინამძღვარი ჭიჭინაძე იოსებ, კანდელაკი მღვდელი
იესე, წინამძღვარი მღვდელმონაზონი ბასილ, მღვდელმონაზონი
შავლანიძე, მგალობელ ჭიჭინაძე იესე და ერაოზი კრებული გე-
ლათის, სახლითუხუცესი ნემსაძე შოშიტა და სხვანი მოხელენი ყო-
ველნი და მე ალქატს მღვდელმონაზონს... წმინდის მოწამეთის წი-
ნამძღვარს და ჩემის ხელმწიფის კარის მღვდელს ლოლაბერიძეს სო-
ლიბისტროს დამიწერია და მოწამეცა ვარ ამისი. დაიწერა ქრისტეს
აქეთ ჩნ, დასაბამიდან ვიდრე აქამომდე (ცაღიერა ადგილია დატო-
ვებ.) თვესა, ინდიკტონსა (sic) ივ (ხუცურად: ამჟყრობასა ჯვარისა-
სა სრულ იქმნა დღესა პარასკევსა შეწევნითა ღთისათა).

ამ გვარად ექვს გარეშეა, რომ სოლომონ I უკვე 1750 წელს
მეფედ ყოფილა. მართლაც, ნიკოლოზ დადიანის ძე თავის მატია-
ნეში გადმოგვცემს ალექსანდრე V-ის სიკვდილს მარტს 1749
წელს, ორი წლით ადრე ვახუშტის ქრონიკის ცნობაზე. ეს გარე-
მოება მით უფრო საგულისხმოა, რომ ნიკოლოზ დადიანის ძე თავის
ისტორიაში ბრმად მისდევს ვახუშტის ისტორიის და თუ კი
სოლომონ I-ის გამეფების თარიღს ასწორებს, ეს აიხსნება ალბად
იმით, რომ მას რაიმე მტკიცე საბუღი ჰქონია ვახუშტის აზრის
უკუგდებისათვის.

ცნობილია, რომ სოლომონ I დიდი გარდაიცვალა 23 აპრილს
1784 წ., ერეკლე მეფის ძის ვახტანგ ბატონიშვილის სიტყვით 49
წლისა. მაშასადამე, სოლომონ I დაბადებულია 1735 წელს და
ტახტზედ დამჯდარა 1749 წ. თოთხმეტი წლისა.

საინტერესოა კიდევ ის გარემოება, რომ ზემოდ მოხსენებულ
1750 წლის სიგელებში ბატონიშვილი იოსებ იხსენიება გენათ-

ლად. ახლა უკვე ცნობილია, რომ ბატონიშვილი იოსებ დაიბადა 1738 წელს ნოემბერს *). 1750 წ. 17 მარტს, როგორც ზემოდ მოხსენებულ ხონის სიგლიდან სჩანს, ის უკვე გენლათლად ყოფილა, მაშინ როდესაც ის იქნებოდა მხოლოდ 11½ წლისა.

*) გელათის წმ. გიორგის ეკლასიის ქრონიკა გადმოცემის 1776 წლის ქვეშ: „ამ ქორანაკონ ა მიიგება ეს სანატრელი კათალიკოს გზათელი და მეის ძე იოსებ. იგეს მახსი იც დღესა ზარაყვესა ესა მყოიხესა იყო წლისა ოცდამეტას და ექვ'ი თვის:..“ 1776 წელს 23 აკვისტოს შედგენილ ანდერძის მიხედვით გენათელი იოსებ იყო ამ დროს 27 წლისა და 9 თვისა. ამ ცნობების მიხედვის საბოლოოდ ირკვევა, რომ გენათელი და შემდეგ კათალიკოსი იოსებ დაბადებულია 1738 წ. ნოემბრის მეორე ნახევარში

დოკუმენტი იმერთა მეფის სოლომონ II-ის სიკვდილის შესახებ.

შემთხვევით მე ხელთ ჩამივარდა ფრიად საინტერესო დოკუმენტი, რომელიც წარმოადგენს წერილს სოლომონ II-ის მოძღვრის იასე ყანჩაველისას იმერთა დედოფლის მარიამისადმი 1817 წელს. წერილი ფრიად დაქანჭილია და ზოგი ადგილი გაჭირვებით იკითხება. სათაურად მისამართის ადგილს აქვს: „მათს უმაღლესობას დედოფალს დადიანის ასულს მარიამს მიერთუას იმერეთიდან რუხეთს სადაც ბრძანებოდეს.“ აი ეს წერილი უცვლელად:

მათს უმაღლესობას ს'დ იმერთა დედოფალს დადიანის ასულს
მარიამს, მოწყალეს ხელმწიფეს.

ქრისტეს. მიერ ლოცვას და კურთხევას და თქუენის უმაღლესობის ტახტს. კოცნას. მოვახსენებ. შ'დ ვინადგან ბატონი ჩემი მეფე სოლომონ გარდიცვალა და ჩემის აურაცხელის ცოდვისაგან დაბნელებული შევიქენი და უნუგეშო ყოვლითურთ: . მერმეთ თქუენ წიგნი მოგართვით და ყოველივე ამბავი გამოვაცხადე და მოგართვი ერთი ტრაპიზონიდან. მოგართვი წიგნი და ერთი იმერეთიდან აროდეს პასუხი არ მებოდა თქუენ. მიერ არც ვიცი. მოგერთუათ თუ არა ეგებ არ მოგერთუათ და ახლა მოვახსენებ ამბავს ჩვენი ცოდვის კითხვისას. მათის უმაღლესობის. კურთხეულის და ნეტარ ხსენებულის. მეფე სოლომონის მიკვალეებას ოდეს თქუენი წერილი მოერთვა ბატონს ფოთს ბრძანდებოდა და ავით იმყოფებოდა თქუენი წერილი მოერთვა აპრილის იმ რომ ყ'დ მოწყალეს ხელმწიფეს გაურიგდით აქ გირჩენია ისევ თათარში ყოფნასაო ბევრათაო მაგრამ მაშინ ავით. ბრძანდებოდა და ტრაპიზონს წაბრძანდა იქ აქიმი გახლდათ მაგრამ ვერა ქნა რა იმ წყევლის ქირისაგან რაც ერთი ბზუკვა იყო მარჯუენა ძუძუს ქუეით. ბრძანებდა არ მომარჩენსო და მოახსენებდენ თავადნი ნუ ბრძანებო კარგათ ბრძანდები

ცხენზე ჯდომა შეგიძლია და აგრე. რათ. ბრძანებო მამაკედმა რა-
ლა უნდა სთქუასო მაგრამ მე ასე ვგონებ. რომ სამღთო მადლით
იკოდა ნახევარი წლით მიხუდა თავის განსაცდელს მიბრძანებდა
ნიადაგ რომ მე არ მოვრჩებო და შენ იციო შენს მეტი მომხსე-
ნებელი არ მეყოლება. საკუთარიო და ანაწერი მიბოძა თუ. რამ
იქანა. ქონდა ათი. ქესა თეთრი იყო და ათი ქესიკ თუ. რამ სა-
ქონელი იყო ოცი. ქესა ყურუშის ქესა რაც. შეიძლებოდა ღვთის
მადლი და მეფის. მადლი. შემეწია და გავარიგე ის ოცი ქესა ასე
გარიგდა. რომ ასი ქესა თეთრი ვერ იქმოდა ღვთის მადლით ასე
ვიცოდვილე ასარმოცდაათს მონასტერზე. მეორეთ მოსულამდი
მოსახსენებელი დავსდევ. ბერძნულათ ქარუსია. ქვიან იმ დასადე-
ბელს თავის საფლაზე ერთი სახარება მოვაჭედინე სინათელი ოს-
ტატი მოვიყვანე რომ იქ იმისთანა ოსტატი არ იპოვება არსად თერთ-
მეტი ას მარჩილად ისეთი გაკეთდა რომ ზ ქესათ აფასებენ ერთი
ხელი. შესამოსელი დავსდევ ბატონის საფლაზე და სამასი მარჩი-
ლი სამთავნო იმ წმინდის გრიგოლის ეკლესიაზედ. რომელზედაც
ბატონი. მარხია. ასე რომ მისმა სარგებელმა წირვა არ უნდა გაუ-
სხლიტოს იმ საფლაზე იმ ეკლესიაში. ქუაზე მიწერილი არის მულუ-
დელმოთავარი დგას იმ ეკლესიაზედ და დიახ სასოებით მიღებული
აქუსთ ბატონი ასე რომ. ხატის მსგავსად ემთხვევიან ბატონის საფ-
ლავს. ქრისტიანები ოცდაათი ათასი ქრისტიანი არის იმ ეკლესიის
შამოშავალი იმ მიტრაპოლიტის სამწყსო სულერთობით ბატონის
მომხსენებელი და მლოცველნი. რაც გახუდა იმ ოცი ქესილამ იმ
საკვირველს ღარიბებს მივართვი ყე მე სხუა ვერ შევიძელი. და იმ
ბერძნებისაგან საწირავათ მოცემული და თუ ან ულუფას გამოვრ-
ჩი რასმე ორას სამოცი ყურუში მქონდა და ისიც ღარიბებს მიუ-
ეცი რომ მწუხარება მომაყენეს ღარიბებმა ღვთის მოწყალებით
ასე დაიმარხა. რომ როგორც ეკადრებოდა. სხუა მეფე ისე არ და-
მარხულა მე ასე მგონია იმ კაი ქრისტიანებისაგან. ქუეყანის გან-
წესება არის თუარამ. გაცემა. რაღათ ეკირვებოდა ნეტაი თქვენ
რომ თქვენც გაცხოვნებს მისი კეთილი გონება და მისი სიწმინდე
და მისი კაი ლოცვა ასეთი მლოცველი შეიქნა რომ. საკვირველი
არ დაცხრებოდა ლოცვისაგან. ხატი უდაბნოს შესაწირავათ. მინ-
დოდა ბატონმა ანაწერში ჩამიწერა გასაცემათ მაგრამ მერე შევიტყუე
რომ დედოფლის არისო მე არ ვიცოდი და ვთქვი. რომ დედოფალს. მი-

რვათმევ. და რავარც ინებოს მეთქი ახლა სხუას მიტომ არ ვანდვე. რომ ეგებ მატყუებდენ და დედოფალს არ მიაართუნ თქუა თორემ. ბევრმა მიიხრა. იმერეთს მე გაუგზანო დედოფალსაო მაგრა მე არავის [გადავსემ] თუ თქუენი წერილი არ მომივიდა და ნიშნოულობა არ მენიშნა არავის მივსემ როდესაც თქუენი წერილი და ნიშნოულობა მომივა. მაშინ მიბრძანებ ეკლესიას. შვესწირავ. რავარც ვაგზანიდი [მთა] წმინდის ეკლესიაში მიბრძანებ გაახლებ და ვისაც მიბრძანებ იმის ხელით გამომიგზანე და მომიტანს იმას მივსემ და მოგართმევს თუარა ის კი აღარ ვიცი იმერეთში სიცრუე გამრავლებულა დიად ძალიანს და ველარავის ვენდვე თუარამ აქნამდის მანდ მოგერთმევოდა ეს ხატი ახლა მერ[მი]ს ნათლის ცემლის უდაბნოში უნდა გაიხლო აგვისტოს გამლევს და ეს ხატიც იქ მექნება და თუ მიბოძოთ წერილი იქ მიბოძეთ და რავარც თქუენი წერილი გამომიცხადებს [ისე] ვიქ აქნამდის მინდოდა უდაბნოში შესულა მაგრამ მეგონა მიხმობდით და თქუენს ამბავს უყურე ახლა აქ ნათლის ცემლის უდაბნოში უნდა გაიხლო მეფის სულის სალოცუელად რადგანაც კურთხეული ბატონი ჩემი. მეფე სოლომონ გარდაიცვალა ამ სოფლიერად არასფერი კეთილი და არასფერი დიდება არ მინდა და ღმერთმა ნურც მომცეს. ბატონო

ქრისტეს წინ მხურვალის გულით თქუენი
მოლოცველი და მომხსენებელი მეფის. მოძღუარი.
ყანჩაშვილი მღუდელი იესე

წელთა ჩუი
აპრილის კვ.

ათი ქესა, რომელიც დარჩენია სოლომონ II-ს სიკვდილის დროს, უდრიდა მაშინდელი კურსის მიხედვით 1.500 მანეთს. ამდენივე დარჩენია მეფეს, როგორც ზემო წერილიდან სჩანს, საქონლად. ამ წერილში მოხსენებული ფოთში ჩასვლა მეფის მოხდა 29 ოქტომბერს 1813 წელს. ფოთიდან დაბრუნებული მეფე გარდაიცვალა ტრაპიზონდს 7 თებერვალს 1815 წელს. თეოდოსიოპოლის მიტროპოლიტის თეოდოსის წერილიდან საქართველოს მთავარმართებლისადმი 13 მარტს 1815 წ. (იხ. აქტები კავკასიის არქეოგრაფ. კომისიისა, ტომი V) სჩანს, რომ უკანასკნელს

ხანს მეფის ამაღლაში ირიცხებოდა 60 კაცი, რომელთაც ულუფად ეძლეოდათ სოლომონ II-ისაგან თითოს 500 ყურუში (მაშინდელი კურსით დაახლოვებით 115 მანეთი). ტრაპიზონდის წმიდა გრიგორის საყდარში მეფის მოძღვრის მიერ დადებულს ბერძნულ სახარებას ოქროთი მოჭედილი აქვს შემდეგი წარწერა: „შეიწირე, წმინდაო გრიგორო, აქა მდებარე სრულიად იმერთა მეფე ძე არჩილისა მეორე სოლომონისა მიერ წმინდა ესე სახარება.“ მეორე გვერდზე: „მოიხსენე, უფალო, სრულიად იმერთა არჩილის ძე მეფე სოლომონ, რომელ არს მდებარე წმინდა გრიგორის საყდარზედ ტრაპიზონდს. მიიცვალა წელსა ჩუიე თებერვლის ზ-ს და შესწირა ეს წმინდა სახარება წმინდის გრიგორის ეკკლესიას სულის საოხად, რათა შენდობა უბრძანოთ ძრისტეს მოყვარემან მზილველმან სახარებისა ამისამან. მოიხსენე, უფალო, მშრომელი სახარებისა ამისა მეფის მოძღვარი მღვდელი ყანჩაველი იესე. ვითხოვ მეცა ყოველთა ქრისტეს მოყვარეთაგან შენდობას. მონა და მოსამსახურე მეფისა ამის მადლითა ღვთისათა ვიქმენ შეძლებისამებრ ჩემისა.“

მეფეს ირაკლის ჰყვანდა სამი ცოლი: პირუტყვი თა ხეიძის ქალი იმერეთიდან, მეორე თა აბაშიძის ქალი და მესამე დიდიანის ქალი მეგრულიდან. პირველ ცოლთან ჰყვანდა კარგი ვახტანგ (კარგი ვახტანგ იმიტომ რქმევია რომ მეტი მშვენიერი თულ ტანადი ყოფილ), მეორესთან გიორგი და თამარ და მესამე დარია ანუ დარეჯანთან, რამდენიმე მამაკაცი და რამდენიმე დედაცა.

როდესაც მეფე ირაკლიმ მესამე ცოლი მოიყვანა, ამის მფარველობას ქვეშ დარჩნენ პირველი ცოლების წვრილი შვილები, რელიცა დიდს სიყვარულს და ჰირნახულობის ქვეშ ზდიდა იმ ყმაწვილთა თავის გერებს, მაგრამ კარგი ვახტანგ თოთხმეტი წლისა გარდაცვლილა და იმის სიკვდილზე დიდი მწუხარება მიუღიათ მთელს სახლელობასა, ნამეტნავად დედოფალს დარეჯანსა, რელსაცა მეტის მწუხარებით რამდენჯერმე გულს შემოჰყრია. ესენი ხომ ასე გავიგონეთ, ახლა იმას მოგეყუტო დედოფალს დარეჯანსა შეუკლდომი ენანი ისე ურიგოდ როგორ იხსენებდნენ ან როგორ ეხლაც იხსენებენ! ამ 1851-სა წელსა რუსულათ დაბეჭდილი წიგნი ენახე მოგზაურობა მოურავიოვისა საქართულოში და ყურადღებით გადვიკითხე, სადაც იმ წიგნში ნახსენები იყო დედოფალი დარეჯან არა კარგად გამოყვანილი. უფალო მურავიოვ, თუ ყოველი თქუტნი მოგზაურობა აგრე მართლათ არის აწერილი, სჯობია ბერათ შედგეთ და უდაბნოში სადმე წახვიდეთ, რადგან მლოცავად აჩუტნებთ თავს ყუტლას *)

ადამიანი ადამიანზედ ბევრს ურიგოს სიტყუას იტყვს და ის

*) აქ პირუტყვიმე მე ვაღად დავიდებ ამ სხოლიოში ეს ვაქუა, რომ ეს ვუტლასთან ჩხადა, კელმწიფე აღეკსანდრე პირუტყვი დიდი მოარშიმე იყო ქალებსა. დარეჯან დედოფალი პეტერბუდში რომ მიიყუანეს, მაქაჩები და თა გიორგი ჩოლაყაშვიდი ორივე დედოფლის სიძეები თან ყლდნენ და მას უკან შევის ოჯახის აქიმბაშიც იყანე ვარაყვიც, დედოფ-

ლითონი სიტყუა გაივლის, გაქრება, მაგრამ როდესაც ქალღმრთელზე დაიწერება, ის საუკუნოდ დარჩება და ველარაინ ველარ მოსაზრებს, თუ არ მართალი კრიტიკა. უფალმა მურავიოვმა ისე ჩქარა დაიჯერა დედოფალს დარეჯანზედ ურიგოთ ხსენება, რომ დაწვრილებით გამოკითხვაში არ შევიდა. როგორც კიდევ ვიცით, ბევრი ურიგო ამბები უანბიან მორავიოვისთვის დედოფალს დარეჯანზედ იმათ სახლის მტრებსა, მაგრამ იმას კიდევ თავი შეუნახამს მაგთენი არა უთქუაშს რა. არამც თუ მხოლოდ მურავიოვისთვის უანბიან ტყუილები - სადაც კი თავისუფალს ადგილს იპოვიან, ყუბლას არწმუნებენ ბევრს ცუდებსა მეფეს ირაკლიზედ და დედოფალს დარეჯანზედ. სხუბსა შორის ამასაც: მეფის ირაკლის სასახლე სრულიად გარყვნილი იყო. მაშინ როდესაც რომ მეფეს ირაკლის და დედოფალს თავის შინაურობა ღიახ მაგრა ეპირათ და მკაცრად ინახავდნენ იმათ. იმ თავის სახლის ამბავი მცირედით არა დამალვებო-

ღის თხოვით ისიც დედოფალთან მიიყვანეს ჰეტერბურდში. მაშინ დედოფალი ან სამოცის წლისა იქნებოდა და ან ცოტა მეტნაკლები, მაგრამ კიდევაც კი ასეთი თულტანადობა ჰქონდა, ოცდაათის წლისა. ალექსანდრე კელმწიფემ თურმე არაშეუბრალებად დაუწყო და ისიც შეუჩინა, მაგრამ ზედან არ მსხდლა. იქამდისინ რომ კელმწიფეც არ მიუშო საკონკრეტოდ. დედოფალი იტყოდა: ჩემი ცხოვრება ჩემს ქმარს მეფეს ირაკლისთან დიდის სიუყარულით გამიტარებია და ქვეყანაზედ წმინდათ ვეოფილვარ და უოკელი კაცი ჩემს ძმით მგონებია და ესლა იმის დიდი კელმწიფობაზე უნდა შევცდე? მაშინ როდესაც რომ ის დიდი კელმწიფე ალექსანდრე მეფის ირაკლის კაცობასთან სულ არა მგონია რა ჯეშმარტათაო. ახა ახლა ამის შდგომ რუსების წერილებს ანუ იმათ მიწერმოწერასა და ანუ იმათ დამოკიდებულებათ კითხეთ, რამდენი ცილის წამებანი არის დედოფალს დარეჯანზე? ამისთვის რომ ეგება როგორმე თავიანთი დაჭვარონ. ისა რაც უბედურება საქართველოზედ მოაფლანეს, რომ დედოფლის დარეჯანის ნაკლულეკვნიებით ანუ იმისა აუკისა ხსენებით თავიანთადისინ აღარავის აღარა აფიქრებინონ რა. იმათ კი იციან, როგორც გაიმართლონ თავი. აქიბაში ივანე ბეგრჯიელ მეტყოდა: დედოფალი დარეჯან რომ დამორჩილებოდა ალექსანდრე ხელმწიფესა, უთუოთ საქართველოს დაუბრუნებდაო. მე გავიცდისები და ამით გათავდებოდა ეს ჩვენი ღაპარაკი. უწინ სულ ამისთანა მართალი ქართველები იუვნენ და ეგროზიის პოლემტიკას როგორ მისვდებოდნენ?

დათრა, რწლებიცა დანაშაულობის მიხედვით დანაშაულობის შესაფერად გადახდევინებდნენ და დაუსჯელს არ გაუშვებდნენ. იმათ სახლში იყო წმინდა ზნეობა და პატიოსნებითი ქცევა მოწიწების კრძალულებით. სხუას ნურაფერს ნურას ვიტყვთ, ეს მაინც მინახავს, რომ მეფის ირაკლის ქალები დარეჯან დედოფლისაგან დიდის ყურადღებით გაზდილბი: ქეთევან, ეკატერინე, ანასტასია და დედამიწი, ასეთი ღთიური კეთილი და პატიოსნები იყვნენ, წელიწადები რომ იმათთან გონიერი ადამიანი ყოფილიყო, ერთს მცირედს ნაკლებს ხასიათსა იმადში ვერ უპოვიდა, რწლისაგანც იგი დაწერილი დედოფალს დარეჯანზედ მურავიოვის ბრალი არ არის, ღენერალ-ოტინჭატერს თა გიორგის იასეს ძეს ქსნის ერისთოვს და იმის მეგობარს რუსეთის ჩინოვნიკს პლატონს იოსელიანსა უანბია და მურავიოვსაც დაუწერია, ასე ჰგონებია: ეს რუსეთის დიდი ჩინოვნიკები ტყუილს არას მეტყვანო. ესენი სულ სწორეთ კარგათ შეტყობილი გვაქუს ჩუპნ. აქ პლატონს იესელიანზედ ვერას ვიტყვი, აქ იმისთვის ადგილი არა გვაქეს ჩუპნ, იმას ცალკე აღვწერთ.

თუ რომ მურავიოვი გამოკითხუაში შესულიყო და დაწვრილებით გამოეკვლია, მაშინ შეიტყობდა, რომ იმ გიორგის ერისთოვსა იმათი ერთიანი გვარი როგორ დასჯილი იყო მეფის ირაკლისაგან რამდენსამე ღალატისათვის და სულერთიან ყმა და მამული რისთვის ჰქონდათ ჩამორთმეული, რწლებიცა საცხოვრებელს ძლივს შოგობდნენ და აქეთ იქიდკან მოწყალებას უგზავნიდნენ. თუ ესენი სულ სკოდნოდა მურავიოვს, მაშინ სხუას იტყოდა.

მოხუცი ოტინჭატერი გიორგი იმ თავის სახლის უბედურებასა კარგათ მოესწრა მეფის ირაკლისაგან და იმის სახლზედ იტყვს რასმე კარგსა? მეფეს ირაკლიზედ ვერას ნაკლულევანებას ვერას იტყვს იმ განთქმულს კაცზედ სახელოვნებითა! ამისთვის დაჩეჯანს დედოფალსა და იმის სახლსა იმისათვის რყენიან ყველგან ისინი: ის გიორგი, იმის ძმა თონიკე (ეს თონიკე ორის წლით უფროსია გიორგიზედ) და ზოგიერთი ერისთვანები, რომ ეგება ამით როგორმე მეფეს ირაკლისა ავნონ, რომ იმის სახლზედ ცუდი სახელი დარჩეს და ამით მეფე ირაკლი ხალხის თუალში დამდაბლებული იყოს და ესეც რომ იმათზედაც ექვი ვერავინ ვერ მიიტანოს, საქართულოს რაც ღალატი უყვეს იმათ, რწლმაცა სხუათა შს აი მე კიდევ რა ვიცი იმ ერისთვანთ ამბავი?

უკანასკნელად რუსები რომ წამოვიდნენ სამარადისოდ საქარ-

თუპლოს დასამკვიდრებლად, ის ზოგიერთი ერისთვანები მოუძღვნენ რუსებს საქართუპლოში და თავდადებით დაუწყეს რუსებს შემწეობა, რლთაცა არ იკმარეს ესა. მაშინ კიდეც იმ ერისთვანთ, თვთონ იმ გიორგიმ, იმის ძმამ ელისბარმა, თონიკემ და კიდეც ზოგიერთებმა რუსის ჩინოვნიკს კოსტანტინოვს ბევრი ტუუილი აუგები უანბეს დედოფალს დარეჯანზედ, როგორც ზევითა ვთქვი ისე, ეგება თავიანთი ღალატი როგორმე დაჰფარონ. ისიც ახალი მოსუილი კაცი, ახალი ამბავი უნდოდა, იმანაც კალამი აიღო და გაუკითხად გადმოჯღაბნა ქალღლზედ ტრიქონები. იქამდისინ კიდეც ჩუმათ მითქმა მოთქმა ჰქონდათ დედოფალს დარეჯანზედ, ახლა ამის შდგომ იმ მწერალს რომ ის აუვი დააწერიწეს დედოფალზედ, სხუბიკ დამქაშები ბევრი მოიბოვეს თავის აზრისანი და გახადეს ჰაი ჰაი... დროი იბოვეს იმათ მაგიერისათვს და რიღასთვს მოირიდება ექნებოდათ, მაშინ როდესაც რომ ძლიერი რუსები იმათი მფარველი და მოწყალენი შეიქნენ იმ ზოგიერთის ქსნის ერისთვანთი. *)

როდისაც მე მურავიოვისაგან დაწერილი წავიკითხე დარეჯან დედოფალზე, მაშინვე მინდოდა წინააღმდეგი დამეწერა და ის აღწერილი შემენახა დროისათვს, მაგრამ ვთქვი: უნდა გამოვიკითხო, ვის დაურწმუნებია ამისთანა სიცრუე მეთქი? შეუდექ და ადვილათაც შევიტყე. ქართუპლებში არცარა დამალულა რა და ვერცარა

*) იმ ოტინტატერს გიორგის და იმის ძმას თონიკეს ჩემი ახლო ნათესაუბი ჰუუანდნენ ცოლათ (ის ქალები მკვდრები არიან, გიორგის ჩემი ბიძაშვილი გიორგი მეფის ქალი გაიანე და თონიკეს ჩემი დედიდაშვილი ბარბარე. ის ბარბარე იყო ივანე მუხრანის ბატონისა და ამის ცოლის, დედიდის ჩემის ბატონიშვილის ქეთევანის ქალი, რლსაცა იმ ბარბარეს ძმასავით უუვარდი მე და მთელს ჩუტნს სახლეულობასთან დიდი ერთობა ჰქონდათ: იმის დედას ბატონიშვილს ქეთევანსა, იმის ოთხს ძეოა, იმის ქალს იმ ბარბარეს და ამის ორს ქალს, ელენეს და ნინოს. ელენე შეირთო რუსის ღენერალმა ჰაზოვმა და ნინო თამაზის ძემ თა ივანე ირბედიანმა. ჩემს სიძეებს ოტინტატერს თათ გიორგის და ამის ძმას თონიკესაც ძაღიან უუვარდო მე იმათ და ჰატევის მამაჰურობდენი, მაგრამ რა ვქნა, მართალი მიუვარს, ვერავის მხარე ვერ ვიქნები, ჩემთვს სუდ ერთნი არიან, ამისთვს რაც ვიცი სწორეთ უნდა ვთქუა. ზღატონს იესედიანსა მივანებიბ მიდგომასა და უსამართლო ტუუილებსა.

დაიმალება, როგორც ზევითა ვთქვი. რასაკვირველია, მისახვედრია, რომ ოტინჭატერმა და პლატონ იესელიანმა უნაზეს მურავი-ოვს ბევრი ცული მეფის ირაკლის სახლზედ, რომელმაცა თურმე კიდევ დაიკვება თავისიანებში ოტინჭატერმა: ჭე, კარგათ კი ჩაუწვეთეთ მურავიოვს მეფეს ირაკლიზედ, დედოფალსა დარეჯანზედ და მთელს იმათ სახლულობაზედ, რ'ლიცა კიდევ დასწერს იმათზე.

მართალია დაწერა, მაგრამ ტყუილებსა მოკლე ფეხები აქუს. ვის დააკლო ამისთანებითა ოტინჭატერმა, თუ არ თავის მშობელს მამულს? დაჰკარ შენცა, შენ, პლატონო, ქართულსებას. მაინც მოსეული არის ჩვენზე ჯოხიანი და უჯოხო, ერთი შენც აკლიხარ იმათ.

გარდა ამისა ისინი ამასაც იძახიან: რაც დარეჯან დედოფლის ნება იყო, სულ იმის ნების მიმყოლი იყო მეფე ირაკლიო და ამი-ლახვარი ოსეფა ყორღანაშვილიც ჰყვარობდაო. აჰა დაიჯერეთ, ვისაც გაკეთებული ჰქონდა გიჟეარსთ. არა, რა სვინდისი უნდა ჰქონოდათ იმ ღ'თის გარეგანებს, რომ ამისთანა ჰქონებს უგონებდნენ დედოფალს დარეჯანსა. აბა გაიგონეთ. იმ ოსეფა ყორღანაშვილის ასე რიგათ უყარდა პირი, რომ ვინც იმის მოახლოვოდ იდგა ხოლმე, ძლივს ითმენდნენ იმ სუნს. მეფე ირაკლისთან ხომ ახლო ჯდომა არ შეეძლო. შორს უნდა მჯდარიყო და ისე ელაპარაკა. როდისაც დარეჯან დედოფალმა ის მონათლა და რადგან იმის მოახლოვოდ უნდა მდგარიყო მონათელის დროს, იმ ღამეს მთელი ღამე გული ერეოდა დედოფალსა იმის პირის სიმყრალითა და მეფე ირაკლი კი იცინოდა. თან ამბობდა დედოფალი: ვაი იმ ქალის ბრალი, ვისაც ის ოსეფა ყორღანაშვილი ცოლათ შეირთამსო. ისეც იყო, მცირე ხანსა ვერ დაწვებოდა ცოლთან, მაშინვე სხუას ქვეშა-გებში უნდა დაეძინა, რომ იმის პირის სიმყრალესა ცოლიც ვერ უძლებდა. ოსეფას პირველი ცოლი რომ მოუკვდა და მეორე შეირთო, თურმე ბევრი დასცინოდნენ: თავის პირის სიმყრალითა ის პირველი ცოლი კარგი დედაკაცი ხომ მოკლა და მეორესა მგონია ჩქარა გამოუყენებს იმას. მე იმის მეორეს ცოლს ელისაბედს კარგათ მოვესწარ. ის იმისთანა დედაკაცი იყო (ამ დროს ოსეფა ცოცხალი აღარ იყო), რომ არ მალავდა: ჩემი ქმრისთვის მე ჩემს ღდეში პირზე არ მიკოცნიებია და არც ერთს ქვეშაგებში მე იმასთან დამიძინია, პირი მეტათ უყარდაო. ბატონიშვილის დედაჩემთან ხშირათ მოვიდოდა ის ელისაბედ, მე ეს იმისაგან გამიგონია და ბატონ-

შვილს დედა(სა)ც უცინია იმის ამ სიტყუაზე. აბა ამავების შდევ მეფის ირაკლისა მტრებო, წინაშე ღთთან რას პასუხს მისცემთ თქუნი საძაგელის კორებისათჳს? მეფეც და დედოფალიც ისეთს პატივსა კი სცემდენ ოსეთა ყორღანაშვილსა, რომ მეტი პატივის ცემა აღარ შეიძლება. ყოვლის ფრით დიდათ გაამდიდრეს, ამის-თჳს რომ როგორც მეფის სახლისათჳსა, ისე სამეფოსთჳს დიდი სა-ჭირო კაცი იყო, მაგრამ ბოლო დროს ისიც მოღალატე გახადეს. ამ უკანასკნელს აქ ქვემოთ წაიკითხამთ როგორც იყო.

გაიგონეთ, ოსეთა ყორღანაშვილს რათ სწყალობდა მეფე ირაკ-ლი ისე? ჯერ პირველი ეს, რომ დარეჯან დედოფლის ნათლული იყო და როგორ უნდათ ეს მიმალონ იმ ღთის მტრებმა. რა ვი-ცი, რა ვთქუა მე იმათზე, ღირსნი იქნებიან, მაგრამ დავიდუმებ, ეს სიჩუმეც კმარა იმათჳსა. აი ოსეთა ყორღანაშვილმა რა შემა-ტა მეფეს ირაკლისა და რათ სწყალობდა ისე, რლიცა თავშეწირუ-ლი იყო მეფის ირაკლისა ის ოსეთა ყორღანაშვილი და მოუსვე-ნად მსახურებდა შინ და გარეთ, თითქმის მეფის ირაკლისაგან ყუ-რადლებით გაზდილი ოსეთა ყორღანაშვილი *). როდისაც რომ

*) გაზდილი კი არა, მაგრამ იმ თავის ემაწილკაცობითვე მეფეს ირაკლისა მსახურებდა მეფის ირაკლის დარიგების ქვეშ, მაშინ როდისაც რომ მიღსწრობა მისცა და ან დედოფლის დარეჯანის ნათლული როგორც იყო, ესლა წავიკითხამთ აქ: სტეფანე ყორღანაშვილი და ოსეთა ძმები იუკუნენ. უფროსი ძმა სტეფანე და უხერსი ოსება. უფროსი მეფის ირაკ-ლის დიან მსახურებელი იყო და დიდი თანამდებობის მქონე, მაგრამ სტე-ფანე თაყვის ძმის ოსეთასა ძლიან თურმე სჩაგრავდა და გაგდებულსაგით დადიოდა აქ იქ. იქმდისინ გაუჭირდა, რომ ჭარში გაიქცა ლეკებში და იქ განიძრახა მკჳმადის სარწმუნოება მიიღოს, ცოლიც იქაური შეირ-თოს, კარგი ოჯახის ქალიც აძლიეს და იქვე დასახლდეს. ეს ამბავი მე-ფეს ირაკლის აცნობეს, ამაზედ სტეფანეს ძლიან გაუწერა და ამისთან სჩაქროთ კაცები გაგზავნა, საიდგანც მოიყვანეს და მაშინვე მეფეს ირაკ-ლის წარუდგინეს. ზოგიერთსა ძველებს დამტკიცებითაც უთქვამთ: გა-თათრდარ. მაგრამ არა, მისწერეს, თორემ ის იყო გათათრდებოდა. რად-გან ოსეთა თათრობაზედ ისე მიქცეული შეიქნა, ამისთჳს შეუე ირაკლიმ მაინც მაშინვე სომხის ტერტკრა მოაყვანინა, იქვე წყალში ჩაესმელად რაც რიგი იყო გადუხადეს, ეგელა ღოცვა წაუკითხა ტერტკრამ ნათლო-ბისა და შიროხის ცხებით დედოფალმა დარეჯანმა მოხატა, როგორც რი-

მილახეობა უბოძა იმას მეფემ, მოკლეს დროში შეჰყარა რამდენიმე ცხენის ჯოგი მეფისათვის, საიდგანაც ჩინებული ცხენები გამოადიოდნენ და მეფის თავლა გამოჩენილის ცხენებით აავსო, საქონელს და ცხვარს ანგარიში აღარ ჰქონდა მილახვისაგან მოგროვილსა, ვენახები და ხენათესვა გაამრავლა, საღარო უიმისთაც მდიდარი, იმან უფრო დაუმატა: ინდოეთიდან, კოსტანტინეპოლიდან და საღაც კი სომხები იყვნენ. ყოვლის მხრიდან საუცხოვო ფეშქაშები მოსდიოდა მეფეს ირაკლისა და მიწერ მოწერა გაუჩინა ინდოეთში მდიდარს შამირალასთან, რელიცა ეს სომეხი გადმოსახლებასაც აპირებდა თავის სიმდიდრითა ლორეს ხეობაში და რლსაცა მეფე ირაკლიმ სულერთიან ლორე იმას მისცა შამირალას, ოღონდ მოვიდესო. მაგრამ აღამამადხანი წამოსასვლელად რომ მოემზადა საქართველოზედ, იმის შდგომ ველარ წამოვიდა, ისევ ინდოეთში დარჩა. აი მილახეარმა ოსეფამ ესეები შესძღვნა მეფეს ირაკლისა და მოდი ნუ იქნები მწყალობელი მეფე ირაკლიო ოსეფა მილახერისა? ეს კიდევ არაფერი, აბა ახლა ესეც გამოიგონეთ.

მეფეს ირაკლის ურჩია აბრაშუმის გაკეთება, ამისთვის ჯერ პირველად დიდი ციხე გააკეთა მდინარეს პირზედ (ხრამზედ), დღესაც ქოლავირად წოდებული. აბა მივიდნენ, ნახონ ოსეფა მილახერის ღვაწლი და მაშინ დაინახვენ, ვითარი სარგებლობა ნდომია ან მეფის ირაკლისათვის და ან ჩვენის სამეფოსათვის, საიდგანაც დიდი ძალი ფული შემოვიდოდა აბრაშუმიდან, ამისთვის რომ ქციის გაღმამოღმა მინდვრები სულ თუთის ხეებით უნდა აევსო და აბრაშუმის თესლი ბევრი ჰქონოდა. ფურცელი და აბრაშუმიც კიდევ გააჩინა. აი ნამდვილი ფაქტი.

გი იუო, რელსაცა ამის შემდგომ კარგი ძმაბაცა ჰქონდათ სტეფან ოსეფასა და სტეფანეს თხოვით მეფე ირაკლიმ მილახეობა მისცა ოსეფასა და სადღოფლო სოფლებიც იმას ჩაბარეს, ესე იგი სტეფანემ თავისი თანამდებობა ძმისთვის გამოითხოვა და ცოლიც დაუფოვნებლივ შერთეს უოფლისურით კარგი, ჩინებული შეშანა (სახელია), რომ ეშინოდათ: კიდევ ლეკებში არ გაიქცესო და ბევრი დასჯელისი არა მოახდინოს რაო საქართულაში. ეს ღარეჟან დედოფლისაგან მონათულა ოსეფა უორდანაშვილისა თვით ამ სტეფანეს შეიღის ჯდალჟა უორდანოვისაგან გამიგონია, შდგომ ამის შეიღის ჩემის ნათლიამის ზურაბასაგან (ზაქარა) და ღეღაქმსაც უთქუჟს.

ბატონებო, როცა მიხვალთ და იმ ოსეფას ღვაწლს ნახამთ, იმ ციხეს, სადაც ნდომია აბრაშუმის გაკეთება ან იმისაგან გამოყვანილს არხსა ქციილგან და ან გაღმა გამოღმა მინდვრებს თუთის ხეებით რომ უნდა გადაეცია აბრაშუმის ქიისათჳს, მაშინ დაიჯერებთ, რაც სარგებლობა ნდომია მეფისა და სამეფოსათჳს, რწლებიცა ბოროტ გამძრახველები სულ ბოროტად აჩვენებდნენ ხალხსა იმის ყოველს კეთილს საქმეს.

იქნება იკითხონ: ციხე რაღათ უნდა გაეკეთებინა, რა საქარო იყოფო. რადგან მაშინ დიდი შიშინაობა იყო და სხუა ადგილებს გარდა იქით მხარესაც მიდიოდ მოდიოდა მტერი, ესეც შემოვიდა იმის აზრში. იქ იყოს ციხე, რომ მტერი შეიკავოს იმ ადგილებში და იქილგან დააბრუნოს დამარცხებული, რწლსაცა ამით საქართულლოს დიდი შეება მიეცემოდა და მიეცა კიდეც, სადაც ოთხი ზარბაზანი და განუყრელად ჯარი შიგ იდგა და აბრაშუმის მიმართულების საქმეც კარგათ წავიდა. იმთენი სარგებლობის მნახველმა მეფე ირაკლიმ დიდი წყალობა დაუწყო სომეხს ოსეფა მილახვარსა და სახლელულობით გააკეთა. ამაზედ ბოროტ გამძრახველების ჩაგონებით ბატონიშვილებმა და საქართულოს თავადებმა შური იძიეს ოსეფა ყორღანაშვილზე და იმის დამხობა მოინდომეს. კეთილისთვის კეთილი ვის უქნია, მოუქირე გველოვო (სიბრძნე სიცრუილგან). ამისთანა საქმე უნდოდათ ოსეფა მილახვრისთვისაც იმ საქმის გაუგებლებს. აქ რასაკვირველია მეფის ირაკლის საიდუმლო მტრები იყვნენ ამისი მიზეზნი, სადაც შეჩენილებისაგან ყველგან უთანხმოება იყო ერთმანეთში და ძლიერი შური. საწადელსაც მიხწეული იყვნენ ისინი, მაგრამ ის კი ვეღარ შეიძლეს, მეფე ირაკლი ისე რომ სწყალობდა, რაღა მოეხერხებინათ ოსეფასათჳს. ამის გამო მეფის ირაკლის უსვინილისო მტრებმა ამაჲს მეტა ვეღარა მოაუქრეს რა, რომ ჩუმათ მითქმა მოთქმა შექნეს: დარეჯან დედოფალს ჰყვარობსო. აი პირველათ საიღვან და რა მიზეზით დაიბადა ეს სიკრლე ქორი დარეჯან დედოფალზედ, რწლიცა დიახ მცირეს აშბებს ვიტყვი მეფის ირაკლის სჯლისას, რწგორ მკაცრად ეპყროდნენ მცდე დედოფალი თავის შინაურებს.

პირუტლის ღამეს, მაშინ როდესაც რომ ფეხი მისწყდა, ერთი რწლიმე მოახლედ გამოვიდა. ალაყაფის კარებამდისინ, სადაც იმ დროს აღარავინ აღარ იყო. ამ დროს მეფე ირაკლიმ დაინახა, ჩამოვიდა და ჰკითხა:

— ვინა ხარ შენ? — მოახლე შეერთა და ხმა ვერ ამოიღო. მეორეთ:

— მითხარ ჩქარა.

— მე გახლავარ ეკატერინე ბატონიშვილის მუახლე, სამოთხისეული (მეფის ირაკლის ქალისა)

— არამხანის ეზო საკმაო არ არის შენთვის, რომ აქ კაცების ეზოში არ გამოსულიყავ?

— ალაცაფის კარების სანახავათ გიახელი (ახლათ გაკეთებული იყო, საუცხოვო თურმე).

— ამის მეტათ არ გინახავს, რაც ააშენეს?

— ააა, შეინკიმე, ამის მეტათ არ გხვდებიარ.

— მერე შენს უფროსს დაეთხოვე?

— ჩემს უფროსს ეძინა (თურმე უდროთ ეძინა)

— მაშ დაუთხოვად როგორ გაბედე აქ მოსვლა? ეხლავ გატრიალდი, წადი.

მასუკან მეფე ირაკლი დედოფალთან შევიდა და ყველა უთხრა. თუმცა საყურადღებო არა იყო რა, მაგრამ დედოფალმა აღარ დააყენა სხვების სამაგალითოთ და იმ ღამესვე გაიყვანეს სასახლიდგან, ის კარგი მოახლე ყოვლისფრითა. მეორე. ბატონიშვილს დედა ჩემს სამი მუახლე ჰყვანდა სასახლიდგან მზითევში გამოტანებული. პირველი ლომისახარ (ჩემი გამდელი იყო) მეორე ნაისახარ (ჩემი ძმის დიმიტრის გამდელი) და მესამე ვარდისახარ (ჩემი ძმის ვახტანგის გამდელი). ამათგანაც დიახ ბევრი გამიგონია მეფის ირაკლის სასახლის ამბავი, როგორ ყურს უგდებდენ ყველას მეფე დედოფალი, ან როგორ დაკრძალვით ჰყვანდათ ყველანი და ან თვითონ დიდით პატარამდისინ სასახლისანი, როგორ კრძალულებით და პატიოსნათ იქცევოდნენ ყუბლანი, ესენი სულ უამბიათ ჩემთვის იმათ და კიდევ სხუბისაგანაც გამიგონია, იმ თავადიშვილის ცოლებისაგან, რწლებიცა სასახლეში დედოფალთან ხშირათ იყვნენ. ლომისახარ და ნაისახარ სრულიად უმანკოები დაიხოცნენ, ორნივე ოთხმოც ოთხმოცის წლის მეტი და ვარდისახარ უფრო იმათზე ბევრით ყმაწვილი იყო, რწლიცა როდისაც მეფე ირაკლი აღარ იყო და იმის სახლი სრულიად დაეცა, მაშინ დედოფალი დარეჯან მწარეთ მწუხარე, მაშინ თურმე შემცდარიყო ვარდისახარ, უფრო სწორეთა ვთქუათ, შეეცდინათ, რწლიცა არ მალავდა თავის შეცთომილებასა, მაგრამ ზიზლით მოიგონებდა და სწყევლიდა ხოლმე თავისთავსა. მიყვარდა მაშინდელი ძველი ამბები და მომსწრენიც

მიაშობდნენ კარგს ამბავსა სიამოვნით და მწარეს მწუხარებით:

— მე ღიას ყმაწვილი შემამიყუანეს მეფის სასახლეში და დაკრძალვით ვიზღებოდი, — მოჰყვა ვარდისახარ და მიანბო: როდისაც თერთმეტის წლისა შევსრულდი, სიყმაწვილის გამო ერთს საღამოზე ბანზე ავიარე. იყო ზაფხული და ბანზე ჩემს სოფელურს სიმღერას ვმღერობდი დაბლის ხმითა. თურმე დედოფალს დარეჯანს გაეგონა და ებძანებინა: ბანზე ვილაც მღერობს, ეხლავ აქ მამგვარეთო. ორმა მუახლემ მიმიყუანეს დედოფლის წინ და ამასთან ჩემი გამდელიც შეაყვანინა, უბძანა: გამდელიო, ეს შენი გაზდილი ბანზედ მღერობდა, გაიგონებს ვინმე, ასე იტყვან: დედოფლის სასახლეში ასეთი თავისუფლება არის, რომ მეფის სახლის ბანი სამღერლოთ გაუკეთებიათ მუახლებსა და შეექცევიან, მტრებს იამებთ და მოყვარენი შეწუხდებიანო. ან როგორ გაბედა ბანზე ავიდა და თუ ავიდა, სიმღერა რაღა იყო. გეტყობა, შენ მაგას ყურს არ უგდებ, წაიყვანე, გაფთხილე ამას იქით. — თავის ოთახში შემიყვანა, მამწვიდა ღმებში და ისე მათრია.

ამისთანა სიმკაცრე და დაკრძალულება იყო მეფის სასახლეში, რომ ერთს მცირედს ვერავინ ვერას გაბედავდა და ყველანი განკრძალულის შიშით იქცეოდნენ, თორემ თუ მომატებული გაებედა ვისმე რამე, იქნება მოეკლათ.

ახლა ამის შდგომ კიდევ მილახვრის ოსეფასი მოეყვით და ვთქუათ ესეც: ერთს დილაზე მეფეს ირაკლის ახლდა მილახვარი ოსეფა და მეფემ საჩქაროს საქმეზე გაგზავნა ავლაბრისკენ, რელიცა ცხენზე შეჯდა და ნახევარ ჰენებით გაეშურა. ბატონის მოედნის ბოლოში რომ მივიდა, სარდალი დავით ორბელიანი ქვემოთ ბაზრიდგან მოვიდოდა დაქვევითებული თავად აზნაურ მსახურებით და უეცრათ შეხვდნენ ერთმანეთსა. ოსეფა მილახვარმა ცხენიდან მძიმეთ თავი დაუკრა და კიდევ ისე გაეშურა. ამ დროს სარდალმა დავითმა დაიძახა:

— ეგ მამაძალი ცხენიდან გადიღევით, როგორ გაბედა ცხენიდან არ გადამიხტა, დაჰკარით მაგასაო.

— რას მემართლებით, სარდალო, მეფემ საშურს საქმეზე გამგზავნა, იმ საქმეზე მივეშურები, თორემ როგორ არ გადავხტებოდი, მაპატიეთ შეინჭიმე.

სარდალმა უფრო ხმა მაღლივ:

— დაჰკარით მაგ მამაძალს, მეფემ მაგას უნდა გვანაცვა-

ლოს?*) . გადიღეს და ბევრი ჯოხი დაჰკრეს ბეჭებზე, ასე დაოსეს, აალიჩით შინ წაიღეს. მეფეს ირაკლის რომ მოახსენეს ოსეფა ყორღანაშვილის ცემა დავით სარდლისაგან, დიდათ შეწუხდა, მაგრამ რადგან სარდალი ძალიან საჭირო კაცი იყო მეფის ირაკლისათვის, ამისთვის მოუთმინა, მაგრამ სალთხუცესობა კი ჩამოართო საგრძნობლად. ეს რომ ნაგრძნობლად უყო მეფემ სარდალს, ამით დიდათ გააფთხალა, მაგრამ იმის შდგომ ოსეფა ყორღანაშვილი კი დიდი დაფარული მტერი შეიქნა მეფის ირაკლისა, მთელი იმისი სახლობისა და დიდაც უმტრო, როგორც იმათ ოჯახობას, ისე სასაქართველოს, რელიცა გაუერთდა სხუა სომხებსა და საქართველო დალუპეს. ოდესმე დროს ვიპოვი, იმათ ამბებსაც დაწვერ.

კიდევ სხუათა შორის ის მეფის ირაკლის წინააღმდეგეები ამა-საც ამბობენ: დედოფალი დარეჯან ინტრიგანკა იყოვო (ესე იგო შუჩის მამიებელი). მეფის ირაკლის სასახლის ამბავი ბატონიშვილის დედი ჩემისთანა არვინ იცოდა, რწლებიცა ძველი კაცები ბევრჯველ ლაპარაკში მეტყუოდნენ მე: ბატონიშვილი თეკლა მეფის ირაკლის ოჯახობის მატიანეა და მართალი დედაკაცი არის, წმიდა სვინიდიანიო. მე ამას დედაჩემობით არ ვანბობ, სწორეთ ისეც იყო დედაჩემი. იმისგნით ხომ ბევრი გამიგონია თავის მამის მეფის ირაკლის სახლის ამბავი, მაგრამ სხვებისაგანაც ბევრი ვიცი, ვინც მეფის ირაკლის შინაური სახლის ამბავი კარგათ იცოდნენ. მოკლეთა ვთქუათ, აი დედოფალი დარეჯანი როგორი დედაკაცი იყო. იყო დიდი ღწთის მოშიში და მოყვარე ქრისტიანობისა, იყო მლოცავი, გლახაკთ, ობოლთ, ქვრივთ, დაცემულთ და სნეულთ მოწყალე. თვთონ დიახ წყნარი და სიწმინდის პატიოსნებითა სრული, რწლსაცა სხვებისგანაც ეს მოსწონდა და სულიერთიან სახლეულობა-საც ამას ასწავლიდა, ასეც მოაქცევდა ყველას. თავის ქმრისა დიდი სიყვარული ჰქონდა. არვის არ ახსოვს მცირედი მეფის წინააღმდეგი იმას გაეზედოს, არამც თუ გარეულიყო, ასეთი სიყვარული და თავაზი ჰქონდა ქმრისა და დარწმუნებულიც იყო, რომ მეფე ირაკლი დიდი გონიერი არის. როდისაც დედოფალი მეფესთან იყო

*) უწინდელი ჩვეულება იყო, რომ უნგრისი უნგრისის ცხენიდაცა გამოუხტებოდა, რადესაც ერთმანეთს შეხვდებოდნენ.

ხოლო, სულ თვალეში შეჰყურებდა, მეფის სიმზიარულე დედოფლის ბედნიერება იყო და მცირედი შეწუხება მწარე ცრემლი, რა ლებისა ქვეშაგები არ გაყრილა სიკვდილამდინ და მარადის ერთს ქვეშაგებში ეძინათ ტკბილად*).

ბატონიშვილი დედაჩემი ბევრჯველ იტყოდა; ხუთი, ექვსის და შვილისა წოისას ხანდისხან მიმიყვან[და] მეფე ირაკლი მე, თავის ქვეშაგებში ჩამიწვენდა, თავისა და დედოფლისა შუა. დედოფალი შეეხვეწებოდა: შეინქიმე რათ გინდათ, სიყუარულის აღერს გვიშლის, უბძანეთ, წავიდეს ჩემო კელმწიფეო. ბევრს ამისთანებს ეტყოდა, მაგრამ მინამ მეფის ნება არ იყო, არ დამითხოვდა. ამაში მე ხან ერთს ვეთამაშებოდი ჩემის ტიტინითა და ხან მეორესა, ისინი სიამოვნით კასკასებდნენ (იმისთვის ისე ჭეუარებათ დედაჩემი მეფეს დედოფლსა, რომ მეტი უზომო მშვენიერი ყოფილა იმ დროს უმაწვილობისას).

აქ რომ ესეცა ვთქვათ, მგონია, უზღუდობა არ იქნება. მეფე ირაკლი ტანზედ მეტი სპეტაკი თეთრი ყოფილა, სახე და ხელები კი შოშოო ჰქონია, ინდოეთის სიციხისაგან დამწვარი, მაშინ როდესაც რომ ნადირშასთან იყო. მაშინდელი აქიმები ბევრსა ცდილან, მაგრამ ვერ გალუყვანათ და ისე მოშაოთ დარჩენია. ბევრჯველ მეფე დედოფალი მკერდებს მიაწყობდნენ ერთმანეთსა, რაღებსაც ერთი სითეთრე და ერთი ფერი ჰქონიან, ასე თურმე თამაშობდნენ ქვეშეგებში ყმაწვილურათ, ასე უზომოთა ჰყვარებიათ ერთმანეთი. კიდევ ბევრი არის იმათი სიყვარულის ამბავი, მაგრამ მეტათ გაგ-

*) მართალია, მეფეს ირაკლის ოცდა ოთხს სათმა სამ სათზე მეტი ძილი არა ჰქონია, სულ საქმეში იყო ანუ ღოცვის დროსა იღოცავდა, მაგრამ თუ მეფეს განსხუაებით საქმე არ ექნებოდა, დედოფლის დარეჯანისა და თავის სიამოვნისათვის იწუა იმასთან იქამდისინ, მინამ დედოფალი გაიღვიძებდა. არც მომარტებით იმას სცოდნია ძილი, ექვსს სათზე მეტი არა, მეფეს ირაკლის ასე დაუჩეკვია ის, რაღებიცა იმას გაღვიძებისთანვე ერთმანეთს ტკბილად გადაეხვეოდნენ და სიყუარულის აღერსში იყვნენ. იმათი მოშორებაჲ შეწუხებით იყო ხოლმე. ყოველმა ცოლქმარმა დ'თსა სთხოვან და იმისთანა ბედნიერი სიყუარული ინატრონ ერთმანეთისა, როგორც მეფეს ირაკლის და დედოფლის დარეჯანსა ჭეუარებათ ერთმანეთი.

ძელდება, ამისთვის ვიკმაროთ გასაგონად და დასაჯერებლათაც, ვინც იმათი მტერი არ იქნებით. მეფე ირაკლი თითქმის ნადირშაისაგან გაზდილიყო*) და იმთენი ხანი ყოილობაში ნამყოფი, სადაც დედაკაცების იმისთანა დაკრძალულებასა დაქვია და მოსწონდა თურმე კიდევ, იმის შდგომ იმის სახლში რაღა უნდა ყოფილიყო ცული? მართალია, გარეთ იმის მტრებისაგან ჩუმი ცრუ ქორები ღიახ ბევრი იყო, რ'ლებიცა ქვეშ უთხრიდნენ იმასა და იმის ოჯახს დასაღუ- პად. ოღონდ ენახათ რამე მეფეში ანუ იმის სახლში თუნდა ბევ- რიც კარგი, მაინც იმაზედაც მითქმა-მოთქმა ჰქონდათ ქვე ცოც- ვითა აქ იქ და ათას სხვასაც უმატებდნენ ზედა, ღიდრონ ღიდრონ სიცრუებსა, ისე ესეც დაუმატეს დედოფლის დარეჯანისა და მილახვრის ოსეფასი იმ უსვინიდიისებმა, რომ უფრო ძლიერ ავნონ მეფეს ირაკლის და იმის ოჯახობას. ეწეოდნენ კიდევ საწადელსა ქვემძრომები იგი. მტერსა ვერაფერსა ვერას მოაწონებ, მაშ რათ ჰქვიან მტერი? რაც უნდა რამ კარგი გპირდეს, მაინც იტყვს: ცუ- დიაო. საზიზღარი ისე მილახვარს ოსეფაზედ ასე იყო. ის ოსეფა ყო- რღანაშვილი ხომ ნათლულიც იყო დედოფლის დარეჯანისა, მაგ- რამ მაინც ვერ შეეძლო მისულოყო უდროოთა დედოფალთან თუ არ ღილაზედ წირვებისა შემდგომ. ისიც ამ სახით მივიდოდა გან- კრძალვით, ჯერ პირველად უნდა მოეხსენებინათ:

— ოსეფა, მილახვარი გახლავსთ შეინქიმე.

დედოფალი უბრძანებდა:

— უთხარ, შემოვიდეს.

შემოვიდოდა ღიახ მოწიწებით, მუხლებამღინ თავს დაუკრამდა და განკრძალული დადგებოდა მოშორებით. დედოფალი უბრძანებ- და მედიდურად:

— ოსეფა მილახვარო, თქვი, რაც საქმე გქონდეს?

მოჰყვებოდა და მოახსენებდა. თუ სუბუქი საქმე იყო, თჯთონ უბძანებდა, თუ სამძიმო, მეფეს ირაკლისთან გაგზავნიდა და იმის ნებისამებრ აღასრულებდა.

ვინიცობა არის, თუ ხანგრძლივ მოსახსენებელი ექნებოდა, წვრი- ლმაზედაც მოხდება ხოლმე, მაშინ დაჯდომას ეტყოდა, რ'ლიცა

*) გაზდილი კი არ იყო, მაგრამ რადგან იმასთან კარგასანი დაქვო- (ოთხი წელიწადი) და ბევრს თურმე არიკებდა ნადირშა ირაკლისა, ამი- ტომ ძეგლები იტეოდნენ: ნადირშას გაზდილი არისო.

კიდევ მძიმეთ დაუკრავდა თავსა, ეგრეთ მოშორებით დაიჩოქებდა და ისე ილაპარაკებდა. შდგომ ადგებოდა, კიდევ მუხლებამდინ თავს დაუკრავდა, მაგრამ მეფეს ირაკლის კი თითქმის ყოველთვის ახლდა ის ოსეფა მილახვარი შინ თუ გარეთ და მრჩეველიც ბევრში ის ყოფილა მეფის ირაკლისა, რლისაცა ზევით დაინახეთ იმის გონიერების ღირსება, მაგრამ იმის მოშურნეებმა იქ ძლივს დრო უპოვეს ოსეფა მილახვარსა, სადაც შეხვდა დავით სარდალს, რომ სარდალიდავით ეშმაკურის ცბიერობით გაანჩხლეს ამ სიტყვით: ოსეფა მილახვარი ასე გაამაყდა, რომ ცხენიდან გადახტომას აღარც კი კადრულობს დავით სარდალის წინაო. ჩუმათ წაიჩურჩულეს, მაგრამ ასე რიგათ, რომ დავით სარდალმა გაიგონა. დავით სარდალის გაანჩხლებისათვის, იმის სწრაფსა ხასიათსა-ცოტა მიზეზი ეყოფოდა ხოლმე, რლმაცა დაუხედად ისე გახადა ოსეფა მილახვარი, რომ ერთგულობიდან მოღალატე შეიქნა მეფის ირაკლისა, მაგრამ შემდგომ დავით სარდალი ინანიდა: ეს რა ვქენი, რათა ვცემე იმისთანა ერთგულს კაცსა მეფის ირაკლისას? ამისთანა დაუხედავი საქმე არ მამსვლია მე ჩემს დღეშიო. მაგრამ ამას კი ტყუოდა, რაკი გაანჩხლებოდა, სრულიად გონებას დაჰკარგავდა ხოლმე.

თუ რომ იმთენი მოშურნე მტერი არ ჰყოლიდა მილახვარს ოსეფასა, საქართუპლოს ბევრს დიდ სარგებლობას შესძინებდა, მაგრამ რა გაეწყობა დაუძინებელს შურსა? უფრო ცხადათა ვთქუათ გამორკვევით, რომ ესენი და ამ გვარები მომართული ჰქონდათ მაცდ ჯგუფისა ეშმაკური მაშინები მეფის ირაკლის ოჯახობის დასამზობათ და დაამხეს კიდევ ძირით, მაგრამ უფრო ძნელი ეს რომ საქართუპლოც ჩაყოლეს იმათ. მე ესენი სულ ნამდვილად შეტყობილი მაქვს და ღიახ ბევრიც სხუბიცი...

ახლა კიდევ იქ მოვიდეთ, მეფის ირაკლის სახლობაში რომ რლს უფრო დიდი ძალა და გავლენა ჰქონდა იქა?

იქ იმათში იყვნენ ორი ქალი: ბატონიშვილის გიორგის*) მეუღლე ქეთევან ენდრონიკანთ ქალი და კიდევ ბატონირძალი ქეთევან**) ივანე მუხრანბატონის დაჟ, რლისაცა პირუტლად ბატონ-

*) შდგომ მეფე

**) ეს მეორე ქეთევან პირველის ვახტანგის ცოლი იყო, ზევით რომ ვთქვა იმისა. ქვევით გარკვევით იქნება.

იშვილის გიორგის მეუღლის ქეთევანის ამბავი დავასრულოთ და მასუკან ბატონიძლის ქეთევანისა.

იმ ენდრონიკანთ ქალმა თავის მაღალის გონებით და კარგკეთილობის დედაკაცობით მეფე ირაკლი, დედოფალი დარეჯან და ერთიანათ იმათი ოჯახი ასე ხელში დაიჭირა, რომ როდისაც ის იმათთან მივიდოდა, მთელი სახლი სიხარულით აიმსებოდა, ნამეტნავად დედოფალი დარეჯან. ბევრჯველ დიდის სიამოვნით გადაეხვეოდა და კარგა ხანი თავის გულში ჩაიკრავდა ამ სიტყვთა: ჩემო არამც თუ რძალო, ჩემო შვილო ქეთევან, შენმა გაზდამ მეტი კარგი რამა ხარ შენ.

მეფე ირაკლიც ხომ რასაკვირველია და ამის გარდა ბევრს რჩევასაც ჰკითხებდა იმას. ის ქეთევან ასეთი თავ შეწირული ერთგული ყოფილა მეფის ირაკლისა, რომ თავდადებული მსხვერპლი იქამდისინ, რომ მეფის ირაკლის მშვიდობისთვის არავის არ დაინდობდა არა თავის მახლობელსა. გაიგონეთ იმისი ერთგულობა მეფის ირაკლისა და იმისი საკვირველი გონიერება.

ბატონიშვილი გიორგი ქიზიყში წაიყვანა მაშინ, როდესაც რომ მეფის გიორგის (ბატონიშვილობაში) ცალი ქეთევანის ძმა თა რევაზ ენდრონიკაშვილი ქიზიყის მოურავი იყო, რლმაცა თვთონ იმან წაიყვანა. ის ქეთევან იმისთანა კარგი დედაკაცი რომ იყო, ის იმის ძმა რევაზ დიდი მოუსვენებელი, დიდი დაუდერავი და უპირო, ასეთი რომ თავის მცირედის სარგებლობისათვის არავის არ დაინდობდა, ნამეტნავად დიდის სარგებლობისთვის ხომ ოჯახებსაც დააქცევდა. დააქცია კიდევც.

იმ რევაზმა ბატონიშვილი გიორგი განგებ წაიყვანა ქიზიყში, სადაც იმის სახელით მოქმედება დაიწყო ყოველს იქით მხარეს, მერეთ ჩუმი შეთქმა მოახდინა, რლსაცა დიდი ლეკის ჯარი უნდა მოეწვია, კახეთის ჯარიც თან წამოეყვანა, მითამ ესენი სულ ოსმალოზედ ანუ სპარსეთის სამძღვრების დასაკვრელად უნდა წაიყვანენ. ამაში უეცრათ მეფის ირაკლის დასხმოდნენ და იმის განძრახვითა მეფობიდან გადაეცდოთ, სადაც მასუკან თავის სიძე ბატონიშვილი გიორგი მეფეთ დაესო საქართველოში და ამით ისა უპირველესი კაცი შექნილიყო, ასეთი რომ მთელი საქართუპლო იმას ეტრიალებინა.

ეს ანბავი ბატონიშვილმა გიორგიმ არ იცოდა, ამიტომ რომ მეფე ირაკლი რომ აღარ იქნებოდა, ამის გამო მეტი ღონე აღარ ექნე-

ბოდა, უნდა მეფეთ დამჯდარიყო. ესენი სულ კიდევ მაშინები იყო მომართული მაცთურ ეშმაკებისაგან, კდ მეფის ირაკლის ოჯახობის დასაღუბად, მაგრამ ერთი ეშმაკური მაშინები რომ ვერ გასკრიდა, ახლა უარესსა სხუასა იგონებდნენ, რითაც და რლისა საშუალობითაც მოხსენებულყო, მეფის ირაკლის ოჯახი უთუოთ უნდა დაეღუბათ. იქამდისინ იმოქმედეს თავიანთის ეშმაკურის მაშინებით და იქამდინ მიიყვანეს საქმე, რომ ბოლო დროს მაინც დანთქეს.

ის ბატონიშვილის გიორგის ცოლი ქეთევან, დაა რევაზისა, როგორიც დიდი გონების ქალი იყო, ასე ფთხილი იყო ყოველს საქმეში, რლსაცა ის თავის ძმის ანბავი არ დაეშალა და ყველა წვრილად შეიტყო. ჯერ უნდოდა თავის ქმრის ბატონიშვილის გიორგისათვის შეეტყობინებინა, მაგრამ იმან და ბატონიშვილის გიორგის განსაკუთრებულმა მდივანმა თა ელიაზარ ფალავანდიშვილმა*) მოილაპარაკეს და ასე თქვეს: ამ გვარათ არ სჯობიაო. ბოლოს დროს კიდევ კარგათ რომ მოილაპარაკეს, ასე დააწყეს: თვთონ ბატონიშვილი ქეთევან ქ. ტფილისში წავიდეს და ყოველივე მეფეს ირაკლის აცნობოს და უთუოთ გამოცვალოს რევაზ მოურაობიდან. შემდგომ ესეცა თქლს: თუ ეს ასე არ მოხდება, საქართუელო დაიღუბება, ამისთვის რომ მეფის ირაკლის გადაგდება არავის არ შეუძლიან, ის ასეთი კაცი არის, ამიტომ ორივე მხრის ქართუელების სისხლი რომ დაიღვაროს და ბოლოს ვერც არა შეიძლოს რა რევაზმა, ამითა ძალიან დასუსტდებიან ქართველები, ამაზედ ჩუპნი მტრები გაძლიერდებიან და შდგომ საქართველოს მოიტაცებს გარეშე რლიმე სახელმწიფო ან მეფის ირაკლიზედ უკეთესი მეფე ვილა უნდა დასონ აქა? ეს უკანასკნელი სიტყვა თვთონ იმ ღვთიურის ქეთევანის სიტყვა არის, რლიცა ამის შდგომ ბატონიშვილს გიორგისა დაეთხოვა:

— დიდი ხანია დედა თქვენი დედოფალი დარეჯანი**) აღარ მინახავს, ნება მომეც გიახლო და ქალაქის ეკლესიებიც ვილოცო.

გიორგი ბატონიშვილმაც სიამოვნით ნება დართო და კარგი მისართმევეებიც გამოატანა შეფე დედოფლისთვის და ეგრეთვე დიდრონის სახლებისთვისაც.

*) ელიაზარ ფალავანდიშვილის ცოლი იყო ჩემი სიმამრის და ბარბარე. ეს ადრევეც მოთქვამს სხუა წერილში.

**) დედა არ იყო — იყო დედინაცვალი.

ღმთა საუკუნო განსვენება მისცეს მეფის გიორგის მდივანსა თა ელიაზარ ფალავანდისშვილსა და სხუა ძველებსაც, რომ მე ამისთანა ძველს ამბებსა მიანზობდენ, რელიცა დიდის ყურადღებით მეც ვისმენდი ხოლმე. ეხლა როგორც ვფიქრობ, ეტყობა იმისთვის მიუგდებდი იმათ ყურს, რომ ბოლოს ის ანბები დამეწერა, თორემ სულერთიან გაქრებოდა მეფის ირაკლის მტრების თავის გასამართლებელად, რომ ყოველი თავიანთი დანაშაული მეფეს ირაკლასა და დედოფალს დარეჯანზედ გადმოიღონ. ამით თავიანთი დაჰფარონ, რომ სამარადისოთ სულ ვერაფერ ვერა გავიგოს რა იმათი ეშმაკური საქმეები.

ბატონიშვილის გიორგის ცოლი ქეთევან სამგორის მინდორში რომ მოვიდა*), იქიდან საჩქარო ცხენიანი კაცი გამოგზავნა მეფე დედოფალთან: თქვენი რძალი ქეთევან გიახლებათ, მოკითხუა მოგახსენათო. ეს ძველი ჩუპულეობა იყო. იმათი სახლეულობის ამბავი რაღა ვთქუა, რა ყოფა შეუდგათ? მეფე ირაკლი ქალაქის გარეთ გაეგება კარგა შორსა და დიდებით შემოიყვანა, სადაც ნათესავებით და მახლობლებით დედოფალი დარეჯან სასახლის კარებში დახვდა და სიამოვნის გადახვევის შდგომ შევიდნენ და დიდის სასტუმროს ოთახში დასხდნენ ყველა რიგზედ.

რალა ბევრი ვილაპარაკოთ, იმ ღამეს ვახშმის შდგომ, თავის რძალს ქეთევანს ხელი დაუჭირეს მეფე დედოფალმა და საწოლისაკენ წავიდნენ, სადაც მეფის დედოფლის პირდაპირ მეორე მხარეს იმისთვისაც ქვეშაგები იქ გაეშალათ, რელსაცა ბევრჯველ თურმე ასე დააწვენდნენ თავის საწოლში, ასე ჰყვარებით თავის რძალი.

მეფე დედოფალი ერთს მხარეს რომ დაწვნენ თავის ქვეშაგებში და ქეთევან მეორეს მხარეს, აქ დაიწყეს საუბრობა სიამოვნით და ამაში უნდა ვთქუა, უკეთესს დროსა საღლა იპოვიდა.

— ჩემო კელმწიფენო! — მოახსენა: თუმცა ამ ჩუქნს საამოსა ლაპარაკსა არ შეშენის, უზღედლობაც არის, შეწუხდებით კიდევ ამ ამბავზედ, რაც მე უნდა მოგახსენოთ ეხლა, ჩემი გიჟის ძმის ამბავი რევაზისა. მაგრამ უკეთესა დროსა სად ვიპოვი, რელიცა მე იმისთვის გხლებიყარ.

ამ სიტყვაზედ მეფე დედოფალი ორნივე ქვეშეგებში წამოსხდნენ ახალუა (სღამურეი ახალუხი ვკვლას ეცვათ ქართველების ქალებს და კაცებსაც) და ქეთევანც ეგრეთ წამოჯდა, მაგრამ ამ დროს ამას კაბა

*) სამგორი ქ. ტფილისიდან იქნება ოთხი საათის სავალი.

ეცა, ჯერ გახდილი არა ჰქონდა, იცოდა, უნდა მოეხსენებინა. ჰკითხა მეფე ირაკლიმ დამშვიდებით;

— ჩვენო სიცოცხლე შეიღო! მართლა უკეთესი დროა ესა, რა ანბავი უნდა იყოს, რაზედ უნდა შევწუხდეთ?

მაშინ მოჰყვა და წვრილად უანბო. მერეთ მეფემ უთხრა:

— ჩვენო ბედნიერებაო, ეგ ანბები შენ ქმარს ბატონიშვილს რატომ არ შეატყობინე?

— მე და ელიაზარ მდივანმა არ ვამჯობინეთ შეგვეტყობინებინა. თქვენი შვილი გიორგი მრისხანე ხასიათისა გახლავსთ, ვაი თუ სახალხოთ გასწყრომოდა ჩემს ძმას რევაზს და ამითი უარესი საქმე მომხდარიყო? ის ჩემი ძმა რევაზ, ვიცი, თავს გაიმართლებდა ბევრის მიკიბულ-მოკიბულის ლაპარაკით, ის ასეთი კაცი და ამაში მე ცუდ დედაკაცთ დავიდებოდი და ყველანი ლანძღვას დამიწყებდნენ: თავის ძმასაც არ ინდობსო. თვითონ ის ჩემი ძმა ასე ალაპარაკებდა ყველას ჩემზედ, ამისთვის ვერ ვაცნობე თქვენს შვილს.

— შენმა გაზდამ, ქეთევან, ის ელიაზარ გონიერი და კარგი კაცი არის. ბატონიშვილს გიორგის იმისთანა არეინ არა ჰყავს, მაგრამ ახლა ეს მითხარი, რას მირჩევ, ჩვენო გონიერო შვილო?

— ამის მეტსა ვერას მოგახსენებთ, ჩემს ძმას რევაზს მოუწორობა ჩამოართვთ და თქვენს სიძეს ზაქარიას უბოძეთ.

მერე შენს ქმარს ბატონიშვილს გიორგის არ ეწყინება?

— თქვენგანით არაფერი არ ეწყინება, ამისთვის რომ იტყვს: მამა-ჩემი მეფე ირაკლი არ შესცდებოდა, იმან უფრო კარგათ იცისო ყველა და ვინცოდა არის თუ რომ მკითხაშს რასმე, მეც ასე ვეტყვი: იმის გამოცვლაზედ მე უნდა ვწუხდე, მე კი არა ვწუხარ, შენ რა გრჯის? თუ რევაზ შენი ცოლის ძმა არის, ზაქარია შენი დის ქმარია, სულერთია შენთვის მეთქი, მაგრამ არა, არას მეტყვს და არც ეწყინება. მე ეს კარგათ ვიცი. რასაკვირელია, ამის მიზეზი კიდევ ქეთევან იქნებოდა რომ არა სწყენოდა. მასუკან ქვეშავებში მიწვნენ, კიდევ კარგახანი ილაპარაკეს, მერეთ მოსვენებით უნალეულად დაიძინეს. ეს ლაპარაკი სწორეთ იმათია, მე ეს ვიცი ნამდვილათა მეფე ირაკლის ოჯახის მატთანეს დედიჩემისაგან.

მეფე ირაკლიმ ერთს თვეს უკან რევაზ მოუწორობიდგან გამოცვალა და თვის ქალის ელენეს ქმარს ზაქარიას მისცა ჭიზიყის მოუწორობა, რომ რევაზმა იგრძნას, ამით თავი დაიჭიროს, რომ

აღარა იფიქროსრა, რ'ლმაცა ექვი სულ ვერ მიიტანა თავის დაზედ, მაგრამ უეკირდა კი: ეს ვინა ქნა, ვინ გადამაყენებინაო? ბოლოს მეფის ირაკლის დაღუპისა მდევნელებმა მოიგონეს და ჭურჭულით არწმუნებდნენ აქა იქა: დედოფალმა დარეჯანმა გამოაცვლევინა, რადგან ზაქარია იმის ქალის ელენეს ქმარი არის, იმისთვის გამოაცვლევინა რევაზ. აი ის ეშმაკი მაცთურები ამისთანა სიცრუებსა უჯონებდნენ დედოფალს დარეჯანსა, რომ ამ გვარებით დედოფალსა დასდონ დანაშაულობა და ამითი მეფეს ირაკლისა ხალხი გაუყენონ: მითომ მეფე ირაკლი რადგან არაფერში არ ვარგებულა, ამისთვის რასაც ის შერება, სულ დედოფლის დარეჯანის სიტყვით. წარმოიდგინეთ, მეფის ირაკლის და დედოფლის დარეჯანისა ანუ ბატონიშვილის გიორგისა და ან მთელი ოჯახობის დასაკლისი ის ქეთევან უდროოთა მიიცვალა უეცრათა (რა ვქნა, მე ეჭვი მაქვს, ხომ არ მოწამდეს? კარგო ისტორიკო, მოიკითხე კარგათ ღთის გულისათვის. თუ კარგი ისტორიკოსი იქნები, ნამდვილად რომ ვერ შეიტყო, მაშინდელი გარემოების გამო მიხედები და დაინახავ), რ'ლებმაცა იმის სიკვდილზედ მეფე ირაკლიმა და დედოფალ დარეჯანმა დიდი გლოვა იწყეს და ხშირათა გადმო-სთქუამდნენ მწარეს ტირილში ასე: შვილო ქეთევან! პირველათ ზუსტთან შენ რომ შამოხველ, ბედნიერება შემოგვიტანე, მიდიხარ და თან მიგაქვს ის შენი შემოტანილი ბედნიერებაო. მართლა და რომ დიხხ დიდი უბედურობა იყო იმ ქალის სიკვდილი მეფის ირაკლის ოჯახობისა. ასეც იყო, მართალია. რამდენი კიდევ სხვები არის იმ ქალის ამბები, მეფისა ირაკლისა და იმათი მთელი ოჯახობისა, რომელსაცა იმ რევაზსა ვერაფერი ველარ გაეხედა ასე შეკრული ჰქონდა კრიკა თავის დისაგან. სადაც კი რომ წავიდოდა, ზუმთ უკან კაცებს ადევნებდა: რას საქმობს და რას შერებაო. ასე ფრთხილად იყო თავის ძმაზედ. მაგრამ იმ ქალის სიკვდილის შემდგომად კი ფართოდ გაიშინდერა რევაზმა. არ იქნა, იმის გულიდგან არ ამოვიდა მეფის ირაკლის დაღუპა და ამიტომ ბატონიშვილს გიორგის ქვებუდანად მოტყუება დაუწყო, სადაც თავის დამკერი აღარაფერ აღარ ჰყვანდა იმას, რ'ლმაცა რაც თავის დის ქეთევანის სიკვდილისა შდგომ მოახდინა, ზოგიერთი დამიწერა და კიდევაცა დაეწერა იმის საძაგლობას. აღამამდხან რომ საქართუ-ლოზედ მოდიოდა, მაშინ უნდა სკოდნოდა მეფეს ირაკლის, რაც ლალატობას რევაზ შერებოდა იმ დროებში, რომ გაჰფრთხილებოდა, რ'ლსაცა აღარც კი ახსოვდა ის იმისი აღრინდელი ამბავი, სულ

გულიდგან გადავარდნილი ჰქონდა, ან როგორღა იფიქრებდა, დი-
დი სპარსეთის ჯარი მოდიოდა საქართველოზედ და რევაზ ენდრო-
ნიკაშვილი მამულის ღალატს გაივლებდა გულში, მაშინ როდესაც
რომ ქვებუდანი ისა დიდს ერთგულობას აჩვენებდა იმ დროებში
მეფეს ირაკლისა თავის თავზე უმკველობისათვის, მაგრამ ქვეშ კი
უთხრიდა წასაქცევად იმ პატარა ერეკლესა!

იმ ბატონიშვილის გიორგის მეუღლის ქეთევანის ამბავი ხომ
გაიგონეთ, როგორი დედაკაცი ყოფილა, ანუ როგორი გავლენა
ჰქონდა მეფის ირაკლის სახლუელობაზედ, ახლა მეორე ქეთევანის
ამბავს მოვყევით, ივანე მუხრანბატონის დისა, ან ის როგორი დე-
დაკაცი იყო, ან როგორი გავლენა ჰქონდა მეფეს ირაკლის სახლუ-
ელობაზედ.

ეს ქეთევან და ივანე იყვნენ კოსტანტინე მუხრანის ბატონის
შვილები*). როდისაც ეს ქეთევან ცხრა წლისა თუ ათისა შეიქნა,
მეფე ირაკლიმ და დედოფალმა დარეჯანმა მეფის ირაკლის პირველ
ცოლთან თაქ ხეიძის ქალთან ნაყოლის თორმეტის წლის ვახტანგი-
სათვის ითხოვეს**) და ჯვარიც მაშინვე დასწერეს, მაგრამ ერთად კი
არ დაუწვენიათ***), რწლისა იმ კარგის ვახტანგის ამბავი ამ წე-
რილის თავში დაიწერა, კარგი ვახტანგ რათაც რქმევია და თოთხმე-
ტის წლისა რომ მომკვდარა, ეს იქვე თავში გავათავეთ. ახლა იმის
სიკვდილისა შდგომ ის ქეთევან აღარ გათხოვდა, ასე ქვრივად
დარჩა და დარეჯან დედოფალმაც აღარ მოიშორა, ყოველთვის გა-
ნუყრელად თავისთან ჰყვანდა დღეცა და ღამეცა. მეფე ირაკლი
რომ წავიდოდა სადმე, თავის რძალს ქეთევანსა თავის საწოლში
დაიწვენდა დედოფალი, ასე განუყრელად იყვნენ ერთად, გულით
მეგობრულად. დედოფალს დარეჯანთან მეფეს ირაკლისა მესამე ვა-

*) შდგ კოსტანტინე მუხრანის ბატონისა ივანე იყო მუხრანის ბა-
ტონისა სამუხრანოში.

**) იმერეთის კარგი თავადია დედისაქუჩისა.

***) უწინდელს დროში ისე ადრე მოეფრობას იმისთვის მოახდენდ-
ნენ ხოლმე, რომ თჯახებში ამ ერთობით ძალიან გაძლიერებულ იყვნენ და
ამ მიზეზით ერთმანეთში თანხმობა დიდი ჰქონდათ. ესეც მაშინდელი
ჩვეულება იყო, რომ მინამ კარგად არ მოიზღებოდნენ, ერთად არ დააწვე-
ნდნენ და ამაში ესეც იყო, რომ თანდათან ძალიანი სიყვარული ეძლეო-
დათ ერთმანეთისა და ბედნიერებიც იყვნენ ხოლმე.

გი რომ მიეცა, ამ ბატოირძლის ქეთევანის თხოვით ვახტანგ დაარქვეს თავის ქმრის სახელის დასარჩენათ მეფის სასახლეში, რელიცა იმანვე იშვილა, იმისივე ზრუნველობის ქვეშ გაიზარდა, დავაჟაცდა და ბოლოს იმანვე შერთო ცოლი, თავადის ენდრონიკანთ ქალი მარიამ*), რელიცა იმ ვახტანგსა მომეტებულს სახელს უძახოდნენ ალმასხან ბატოირძლის ქეთევანის გულისათვის, რომ ეს სახელი ხშირათ არ მოიგონოს და არ შეწუხდეს თავის ქმრის სახელის მოგონებაზედაო. როდესაც რომ კარგ ვახტანგის და ქეთევანის მოუშვიფებელსა გულსა ცოტადონი რამ სიყვარულის თვალი დასჩენდათ, მაშინ კარგი ვახტანგ იმ მშვენიერს ქეთევანსა მოჰკლდომა. ასე გაუხარებელი დარჩენილან ორნივე ერთმანეთით დაუნდობი წუთისოფლისაგან, რელიცა ის ქეთევან ხანდისხან ასე თურმე წამოიძახებდა მწარეთ: დაუნდობო, ჩემო ბედნიერებისა მტაცებელო, ოჰ სოფელო! და ცრემლებსა გადმოჰყრიდა, მაგრამ ამას ცალკე სხუა ოთახში დაიძახებდა, ისე დაბლის ხმითა, რომ დედოფალს ვერ გაეგონა და თუ როგორმე გაიგონებდა ხმა მაღლივ დაუძახებდა:

— ქეთევან, შვილო ქეთევან, ნუ მკლავ მაგ სიტყვებით. შენმა გაზდამ თუ შენ ენებას შეიმთხვევ რასმე, იქნება მეც შენ უკან გამოგყევ. აჰ შამოდი ჩემთან, აჰ შამოდი ჩქარა.

შეიყვანდა და იქ უფრო დასტუქსავდა. ასე ჰყვარებია იმას ის ქეთევან და მეფეს ირაკლისაც ის. მართლა რომ ღირსიც ყოფილა, ის ასეთი დედაკაცი იყო როგორც თვალ ტანადობით, ისე გონებით, ისე ენა მკვერობით და ისე სრულის ენერგიით, მაგრამ ცოტა აჩქარებული და პირდაპირ მთქმელი იყო, რომ არავის არ დაეფერებოდა არც მეფესა დედოფალსა, თითქმის ისა ბრძანებლობდა დედოფლისა მაგიერათ მთელს სახლზედა, რლებსაცა ყველას მოარიდებდა ჰქონდათ იმისი და ამასთან დიდათაც ჰყვარებიათ, ის ასეთი უნაკლულო დედაკაცი იყო. ყოველს დროსა ანუ ყოველს შემთხვევასა რაც რომ მოუხდებოდა ანუ რაც უნდოდა, ის იმაში უკეთესიც იყო და ხმარობდა იმ შემთხვევას ისეთისა ქცევით, რომ როგორც თვითონ სურდა, ისეც მოიყვანდა საქმეს რაც რომ დედოფლისა შესახები იყო იმას და სხუებში კი არაფერში არ ერეოდა არა

*) ამ მარიამს ასე კარგათ მოეხსენარ, რომ დაცოლშვიდიანებული ვიყავ. ჩემი ცოლის ცოტათ ნათესავი იყო და ჩვენ ორნივე ძალიანაც უყვარდით.

სამეფოსა საქმეებში, მინამ მეფე ირაკლი რჩევას არ ჰკითხავდა და როდესაც დაეკითხებოდა, იქაც კარგი იყო ხოლმე. ის იყო საკვირველი დედაკაცი, მაგრამ იმასაც გზას უხლათდნენ ოჯახობის კეთილმდგომარეობაზედ მეფის ირაკლისა ანუ საქართველოს ჩუშნი და ძლიერნი მტრები. გაიგონეთ, როდესაც რომ აღამამაღანნი შემოვიდა ქ. ტფილისში, ის ქეთევან თუ იმ დროებაში დედოფალს დარეჯანთან ყოფილიყო, რაც სიმდიდრე მეფის სასახლეში იყო, ანუ სალაროში სულ ერთიან დაახიზნინებდა ან ქსანზედა და ან არაგვის სიმაგრეში სადმე. ადრეც ამაზედ ლაპარაკი ჰქონდა მეფე დედოფალთან, მინამ აღამამაღან მოვიდოდა, ორის თვის წინათ, მაგრამ იმ დროებაში იმისი ძმა ივანე მუხრანის ბატონი ავით გამხდარიყო ს. მუხრანში და დედოფალს დარეჯანს საჩქაროთ ძმასთან გაეგზავნა თავის ქალის ქეთევან ბატონიშვილის მისაშველებლათ*): ორნი უფრო კარგათ მოუვლით და შდგომ ისევ ჩაბრა ჩამოდი, რომ უშენოთ არას დაეხიზნამთ და ამისთვის შენი მაყურებელი ვიქნებითო. ესენი სულ შეჩენილმა მტრებმა შეიტყვეს და გარეთ ძლიერს მტრებსა შეატყობინეს. ბოლოს როდისაც ივანე მუხრანის ბატონი კარგათ შეიქნა, იულონ ბატონიშვილი ქართლიდგან გადმოვიდა, მაცდურების რჩევით (რწლსაფა გარს გხვია ბატონიშვილს იულონსა ბეჭდი ჩუმი მტრები იმათი ოჯახის დასამხობათ) და იქ ქართლში გადიწვია თავის ცოლს სალომესთან ცოტას დროთი, მაგრამ ისე მოახერხეს მაცდურებმა, რომ აქამდისინ დარჩა. აი ამ ბოროტების თათბირი:

ეს გონიერი ქეთევან აღამამათხანის მოსვლის დროებში თუ იქ დედოფალთან იქნება, ბევრს კარგს საქმეს ურჩევს და იმ საქმესაც შეასრულებენო. ეს სწორეთ იმათი სიტყვაა. ამ უკანასკნელს იმათ სიტყვას ასე მოკლეთ ვანობ, თორემ ამაზედ ბევრი ლაპარაკი ჰქონდათ. თუ ის ქეთევან დედოფალთან ყოფილიყო, ბევრს კარგი შესძინებდა თავის რჩევით როგორც დედოფალსა, ისე მეფესაც. მაგრამ რა გაეწყობა ჯოჯოხეთის ეშმაკურს ცბიერებას, რწლიცა ის ქეთევან იქგაბებს და დედოფალს დარეჯანსა რბილ კეთილისა ბატონიშვილის იოლონის რამდენიმე თხოვის წიგნი მოუტანეს: თქვენი რაძლი სალომე (თავის ცოლი) შეუძლებლობს და გვევდრებათ, ბატო-

*) ეს ქეთევან ბატონიშვილი ივანე მუხრან ბატონის ცოლი იულონსა ამ ქეთევან ბატონიშვილის რჩევით მისცეს.

ირძალი ქეთევან აქ გახლდესთო. ამ გვარი ხვეწნა ბევრი იყო. ამის გამო დედოფალმაც ძალა აღარ დაატანა და იქ დარჩა იმათთან. მართლა იმ დროს შეუძლოთაც ყოფილიყო ბატონირძალი სალომე მტრების სადღესასწაულოდ.

აი ამისთანა კარი ჰქონდა ეშმაკებით გარს მოცული ბატონ-შვილს იულონსა და სხვებსაც ხომ ყოველ მხარეს დიდს თუ პატარებსა თითქმის უარესი. მე არ დავიჯერებ, ამისთანა ცვიერული ეშმაკობა ყოფილიყოს სადმე, როგორც მაშინ იყო საქართველოში მეფის ირაკლის ოჯახობის დაერთიან საქართველოს დასამზობი.

რალა უნდა ითქუას? სხუათა ჭორებსა შორის ამ ქეთევანსაც ეს მოუგონეს და ჩუმათ მითქმა მოთქმა შექნეს ასე: თავის გაზდილს, თავის მაზლს ვახტანგს, რელიცა შევილათაიყვანა, იმას ჰყვარობსო. განა დარჩენილილა იყო ვინმე მეფის ირაკლის სასახლეში, რომ არავიზედ არ ეთქუათ რა იმ უსვინიდესებს თავიანთის ბოროტების დასაფარავათ? მაგრამ სიმართლედ როგორ დაიმალება? სიმართლის მომართულების ძალა ასე რიგათ არის მომართული, რომ ბოლო დროს მაინც არ იქნება თავი არ იჩინოს და ცხადათ არ გამოჩნდეს. მე ამაზედ დაჯერებული ვარ, რომ ეს ასეა. ამეგბსა ასე მოკლეთ დავასრულებ და შემდგომში კიდევაც სხუა იქნება ოდესმე.

თ. ა. ვახ. ძე ჯ. ოზბეღიანი.

1851-სა წელსა

ქ. ტფილისს.

ეს ნაწარმოები ალ. ვახტ. ორბელიანისა დაცულია აგრეთვე წერა-კითხვის საზოგადოების წიგნთ საცავში და ფრიად საინტერესოა როგორც მასალა დედოფლის დარეჯანის პიროვნების დასახასიათებლად. ალ. ორბელიანი ყოვლის ღონისძიებით ცდილობს თავისი ბებუის რეაბილიტაციას ოსეფა ყორღანიშვილთან ურთიერთობაში. თუ რამდენად მართალია ლ. ორბელიანი, მე ამას ცალკე გავარჩევ სხვა გარეშე საბუთების დახმარაჲს.

სვანები მე-XV საუკუნეში.

1838 წ. მ. ბროსემ დაბეჭდა (Bullet. scientif., t. IV, 268 — 272) თარგმანი ერთი ფრად საინტერესო საბუთისა, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა აქვს მე-XV საუკ. სვანთა მდგომარეობის და ვითარების შესასწავლად. ბროსეს ხელთ ქონია პირი ამ საბუთისა, რომელი პირი (ქართული ტექსტი) მე ვერ ვიპოვე პეტერბურგს აზიურ მუზეუმში ბროსეს ნაქონ ქაღალდებს შორის. ამ სიგელის ქართული ტექსტი დაბეჭდილი ყოფილა დიდი შეცდომებით ჟურნალ „ცისკარში“ 1866 წ. № 10. სიგელი დაწერილი ყოფილა ქაღალდზე და თავი სიძველისგან აკლდა. აი ტექსტი ამ საინტერესო საბუთისა, შესწორებული ბროსეს მიერ გამოცემულ თარგმანის მიხედვით.

- - -მოუკლით და თქუენი ბიძანები თვალია და ივანე მოგვეწივნეს და შეგვებნეს. მოგვერია ცოდვა, ეშმაკის მანქანებითა შემოგვეერივნეს¹⁾. მერმე დაგვიწყეთ მტერობა თქუენ ჯაფარიძემან სარგის²⁾ და აღარც გაგვიშვით საჯამაგიროდ, აღარც რაქას და ლეჩხუმს სამუშაოდ³⁾ გამოგვიშვით, შვიდს წელიწადსა ასე ვიყუენით, რომე სრულიად სვანეთის ქუეყანასა საზიარებელს ველარ ვიშოვე ბდით და არცა ვის მარილის გემო გვინახავს. მერმე მიგვეკირდა და აღარა ღონე გვექონდა. შევიყარენით და ოთხასი საპალნე ცხენი წამოვიტანეთ, თვთოს ცხენსა ოროლი კაცი წამოვჰყევით.

¹⁾ ბროსეს: par le mechanceté du demon et par suite de nos péchés, vaincus nous fûmes taillés en pièces.

²⁾ დაბეჭდ.: სარგის.

³⁾ დაბეჭდ.: სამუშაოდ.

ჩამოვედით ლეჩხუმს და რაც სავაჭრო გვახლდა, გავჰყიდეთ და ვისაქმეთ. ავჰყიდეთ ღვინო და წამოვედით. თავი მორკმული გვევონა, აღარას მოველოდით. თურმე კუჭაიძე და ლაშხიშვილი შემოჩენილი გვეყუა. როგორც ჩუნ სავაჭროდ ჩამოვედით, კუჭაიძესა და ლაშხიშვილს თქუენტუის კაცი გამოეგზავნა. თქუენ სრულიად რაქველონი¹⁾ შეგეყარა და ასრე მოსულიყვენით რეხტაშიგა, რომ ჩუნ თქუენი მოსვლა ვერათ საქმით ვერ შევიტყევით²⁾. წინათ თქუენ დაგხდით, უკანით კუჭაიძე, ლაშხიშვილი, ინასარიძე და გარეყანიძე მოგვეწივნეს, გავიყავით წინა უკანა და დაგვკოცეთ და ამოგვეწვიტეთ. რვაასის კაცისაგან ოთხასის მეტი აღარ მოვრჩით. ეს ყუელა კაცი დაგვკოცეთ და ოთხასი ცხენი, ყუელას ღვინო ეკიდა, მისის საპალნით წავვართვით. ამას გარეთ სხუა მრავალი მტრობა გვიყავით და ვერსით საჯამაგროდ ვერ გავგზარენით. ამისი ღონე ვერ დავდეეთ, რომ გზა გვეშოვნა. ასი სვანი³⁾ დვალეთისაკენ გავიბარენით, კახეთს⁴⁾ საჯამაგროდა წავედით, მის წასვლა ვერ შეგვიტყევით და შეგვიტყევით და მერმე შინისაკენ რომ შემოვიქცეთ, იმავ დვალეთზედ წამოვედით, დაგვხდით გლოლას და ჰიორსა შუაზედან⁵⁾ და მოგვიქირეთ, კელთა დაგვცარკეთ, ასის კაცისაგან ორი მოამბედ გაუშვით, სხუა ყუელა ტყუეთ წავუასხით, ჩუნის მონაგებთანად ონს მიგუასხით, საქონელი საღაროში შეიტანეთ და ჩუნ დარჯილნი საბრალონი საღარესა და საბატეში შეგვეყარეთ. ნააღდგომევიდალმა ენკენისთვემდის⁶⁾ იმაშიგ ტყუედ ვიყვენით. ღონე აღარ გუქონდა, დავიკსენით თავი და თვითო კარგი აბჯარი ჩუნის თავის სახსრად გამოვიდეთ და გარჯილი სული ამით შევირჩინეთ. სხუა რამდენი ჰირი და მტრობა გარდაგვეკიდა, კაცის ენა როგორ იტყვის. ვიყუენით სრულიად ეცერს აქეთ რაც სვანეთი არის, თორმეტს წელიწადსა ასრე შეწყვედულნი, რომ

¹⁾ დაბეჭდ.: მჟარველნი.

²⁾ ბრასე: vous, vous rassemblâtes toutes les gens du Radcha et vous avancez de la sorte dans un défilé, sans que nous eussions le moindre vent de votre marche.

³⁾ დაბეჭდ.: სზანი, ბრასე: Souanes

⁴⁾ ბრასე შეტდომით: Waseth

⁵⁾ დაბეჭდ.: შიეაზედან

⁶⁾ ბრასე: depuis la Pâque jusqu' au mois de novembre

ვერც კახეთისაკენ ვიშოვთ საჯამაგრო გზა, ვერც სამცხისაკენ და ვერცა გურიისაკენ, ვერც ვიმჭირეთ¹⁾ და მერმე შევიყარე-
ნით სრულიად სვანთ ჩენილები და ვქენით ვაზრობა. მივედით
ეკერს, რუჩაგიანსა და დადიშეკლიანსა შევეხვეწენით და დადიან-
თან გავეგზავნეთ. შევეხვეწენით დადიანს მამიასა და ცხრა ჯორი გა-
უგზავნეთ. ამისი აჯა ვსთხოვეთ, რომ მეფეთ მეფეს²⁾ პატრონს
ალექსანდრესთან აჯა ეშოვნა. ღმერთმან გაუმარჯოს პატრონს და-
დიანსა. ჰყონდიდელი³⁾ გავეგზავნა და შეხვეწოდა ალექსანდრე
მეფესა, ეაჯებინა და ეპატრიებინა ბატონის დადიანისათვის და ასრე
ებძანა მეფეთ მეფესა პატრონსა ალექსანდრეს თუ ჯაფარიძისთანა
თავადი რაქას არა მყავსო. თუ ჯაფარიძის სისხლს გარდისხდინაო,
სვანთ გზას მივცემო და ჯაფარიძეთაც ჩამოვხსნითო, თუ არა და
ჯაფარიძის საქმეს არ გარდავსწყვეტო, ჯაფარიძენი უბრალოდ და-
კოცესო, მწვედ მძლავრნი კაცნი არიანო და სრულიად რაქველნი
და ლეჩხუმელნი დამეკარგვიანო და თუ ამ ჯაფარიძის საქმეს გარ-
დავსწყვეტენო, მოიყენე კარსა და რა რიგადაც სჯობდეს და ემარ-
თებოდნენ, ჯაფარიძესაც გარდაუწყვიტონ და შემოვიწყობთო. ამაში
გამოხდა ხანი და მივედით დადიანთან სრულად ჩენილები. წამო-
გვიძღვა თუითან ბატონი დადიანი და გეგუთს მივედით. შეიქნა საქ-
მოზა და სანახშირე გვთხოვეს ჯაფარიძეთა. დასხდეს თუითან მეფეთ
მეფე პატრონი ალექსანდრე და დადიანი ბატონი მამია, ფალავანდი-
შვილი ზეიადი, ჰილაძე ლომკაცი, ერისთავი კახაბერი, ამირაჯიბი
რამინ და ფალავანდიშვილი ფალავანდი. ქნეს მოკითხული და სი-
გელიც მოატანინეს ჯაფარიძეთა და მეტად უზომოდ დიდი სისხლი
და სანახშირე ეწერა. ამაზედან იანგარიშეს და სამასი კაცი⁴⁾ მოე-
კლა ჯაფარიძეთა და სხუა მრავალი ავი დამართებოდა ჯაფარი-
ძეთან სვანთა. დაუდევით სიგელი სვანთა და გარდაიხადეს და მო-
ვაცემინეთ ლაშხეთს სოფელი და ციხე, ზერიას⁵⁾ ცხრა კუამლი
კაცი და ერთი მომცრო მონასტერი წმინდის გიორგისა თექვსმეტით
ჯვარჯაბითა, ოთხთავითა, საწინასწარმეტყუელოთა, სამოციქულოთა,

¹⁾ დაბეჭდ.: ვიძიარეთ

²⁾ დაბეჭდ.: მეორეს

³⁾ დაბეჭდ.: ჭეორდიელს

⁴⁾ ბროსე: 700 hommes

⁵⁾ დაბეჭდ.: ზურაის

მარხვანითა, ტიბიკონითა სტოდიელითა. ამას გარეთ მოგეცით ოსეთის პირად მთიულეთს ხიდური ას ოცი გლეხი, ერთი კარგი ციხე, ორი მონასტერი, ერთი დიდი გუმბათიანი მთავარ ანგელოზთ მონასტერი ორით დიდით ოქროს ხატითა, ორმოცდათვრამეტით სხუა დიდით ხატითა, თორმეტით ოქროსა და ვერცხლის კანდლითა¹⁾ მისით სამონასტროს წიგნებითა, დიდი გულანითა, ოთხთავითა, სამოციქულოთა, საწინასწარმეტყუელოთა, მარხვანითა, მეტაფრასითა, დავითითა, დავითის თარგმანითა, ოთხთავის თარგმანითა, ენქერონის წინამძღვრითა, მეორე წმინდის გიორგის საჯანის დიდი სიონი²⁾ მონასტერი ოცდათორმეტი ჯვარი ხატითა და რაც სამონასტრო წიგნი არის მით სრულიად გათავებული და საბატონო დეკანოზი, წინამძღვარს ოცი კუშალი კაცი და დეკანოზს რვა კუშალი კაცი. ამის გარეთ იქვე კიდურს ერთი აზნაურშვილი ხოხაგიძე³⁾ მისით ციხითა⁴⁾, თორმეტი კუშლით კაცი. სხუა მთიულეთს ციხე და სოფელი ცრილი⁵⁾ ოცდაოთხი კუშალი კაცი, ერთი ეკლესია თხუთმეტი პატრიოსნით ხატითა და მისით წიგნებითა სრულობით შემკობილი, თევარეშოს თექუსმეტი კუშალი კაცი და ციხე სხუა და არიშიძე ლომი მისით ციხითა, ორმოცით კუშალი კაცი, ზედაქალაქსა კარგი საპატო გუმბათიანი საყდარი ჯუარცმისა საფეისკოპოზო მისით მოთვალმარგალიტულით ომფორითა შემკობილი, რაც ფეისკოპოზსა და იმისთანას საყდარს ეკადრების, იმისთანას წიგნებითა სრულიად გათავებული ასის კვამლით კაცი. და ღებს⁶⁾ ორი აზნაურშვილი გაგაშვილები მისით ციხითა და სამოცდათორმეტით კუშლით კაცი. შოდას⁷⁾ წმიდის გიორგის ეკლესია და სოფელი ოცდახუთი კუშალი კაცი და ციხე; ჩუეშოს ციხე და შვიდი გლეხი; ქიორას ციხე და სოფელი თექუსმეტი კუშალი გლეხი⁸⁾, ბუბას კარგი ეკლესია ციხე და სოფელი, ეკლესია

¹⁾ დაბეჭდ.: ორმოცდა თვრამეტი ოქროსა და ვერცხლის კანდლითა

²⁾ დაბეჭდ.: სიონი

³⁾ ბრძსკ.: Sisagidze

⁴⁾ დაბეჭდ.: ცხვრითა

⁵⁾ დაბეჭდ.: ცაწიელი

⁶⁾ ეს სიტყვა დაბეჭდილში არაა.

⁷⁾ ბრძსკ. Moda

⁸⁾ სიტყვიდან ქიორას ბრძსკის არა აქვს

კარგის ჯუარ ხატიოა, ოცდახუთი გლეხი; სხუა ღების შესავალი სოფლები ჯუმლად ოთხასი კუამლი კაცი, სამი საშაგარდნე, სხუა ყოვლის დღის სანადიროები საჯიკვე, ზოფახითო, ვირტიშო, ედენ, გილოინა, რიონის სათავე¹⁾, სხუა სანადიროები არჩვისა, ამ მამულს გარეთ სამასი სამანქანური²⁾ და ზედაური აბჯარი, სამასი ვერცხლის ჭურჭელი სურა თებში, ჩოლათო და თასი, ვერცხლის ტაშტი, წურწურმა, კახთ მეფის ნაპარევი. ამას გარეთ სამასი დიდი და სუბუქი ქუაბი, სამასი ჯორი, სამასი კარგი ულაყი, ამას გარეთ ველარა ამოგივედით, არ შეგვეჯერდით, ამისათვის რომე თქუენი სწორი კაცი სვანეთს არ იყო და სხუა ველარა ღონე ვქენით სრულად სვანთა ეცერს აქათ ყუელამან თქუენი ბაჟი³⁾ დავიდევით სრულად მულახელთა და მულახის შესავალთა, ლატარელთა და ლატარის შესავალთა, უშკულელთა და უშკულის შესავალთა⁴⁾. აწე მოგვეხსენებია გოლოას ზედათ, ცენას იქით, ოსეთს აქათ, სრულად მთიულეთის თემი მათით სამართლიანითა მთითა, ბარითა, საყდრებითა წყლითა და წისკვილითა, სათევზითა, სანადიროთა, ველითა, სათიბითა, მისითა მიმდგომითა მართლით სამართლიანითა საძებრითა და უძებრითა, მისით ყოვლითა. გქონდეს მკვიდრად და სამამულოდ თქუენ ჯაფარიძესა სარგისს, აბესალომს და ვამიყს. ვინც ეს მოგიშალოს და შეგიცვალოს, წყეულიმც არის აქა და მერმესა მას საუკუნისა ორთავე ცხოვრებათა შიგან, ან თემისაგან⁶⁾, ან ბაჟისაგან სადამდის სვანეთი იხსენებოდეს, ან ჯაფარიძის გვარი იყოს ან იხსენებოდეს. ვინცა შეგიცვალოს და ან მოგიშალოს, შემცაიცვლების ქრისტიანობის სჯულისაგან, რისხავსმკა მამა, ძე და სული წმიდა. აწე გქონდეს მკუიდრად და სამამულოდ ჭიდროთას ზედათი, და გოლოას ზედათი, სვანეთს იქით, ოსეთს აქათი და სრულად მთიულეთი ოთხასი კუამლი აზნაურშვილიანად, გლეხიანად. სრულად ეცერს აქათ რაც სვანნი იყოს, ყველამ ბაჟი [მოგცეს]. გიბედნიეროს ღმერთმან, როგორც ნასისხლსა მართებდეს, ვინც ან ამ მთიულეთს დაგეცილოს და ან ბაჟსა, ამისი პირისა და პასუხის გამცემნი ჩუენ სრულად სვანნი ვიყვნეთ. ამას გარეთ საღაპოდ მოგახსენებთ სამასი ნებიერი, ათასი

¹⁾ ბროსე: Sophazitho Kisticho, Eden, Gidoïnia la source du Rion

²⁾ ბროსე: Samakanour

³⁾ დაბეჭდ.: ბაჟი

⁴⁾ ბროსე უმატებს: de Lachkh, de Holour et de ses environs

ცხვარი და სამასი ლიტრა სამთელი. დაიწერა წიგნი ესე ქორონიკონსა რკ და ერთსა, კელითა ფრიად ცოდვილისა ფალავანდიშვილის ფალავანდისითა. მოწამეცა ვარ ამ საქმობისა.

ეს სიგელი, ბოძებული 1432 წელს ალექსანდრე მეფის მიერ, ფრიად საინტერესო საბუთია თავისი მრავალმხრივი შინაარსით. ამ სიგელის გარჩევის დროს პირველად იბადება საკითხი სიგელის მბოძებლის ალექსანდრე მეფის ვინაობის შესახებ, არის ის საქართველოს მეფე დიდი ალექსანდრე თუ სხვა პიროვნება. ჩემის აზრით, ეს ალექსანდრე მეფე არ უნდა იყოს დიდი ალექსანდრე, არამედ სხვა პირი, რომლის 1392 წლის სიგელმა ჩვენამდის მოაღწია და რომელსაც ამ 1392 წლის სიგელის მიხედვით უწოლია შვილი ვახტანგ^{*)}. მეფე ალექსანდრე ამოწმებს 1408 წლის ცირილიაძესთან სიგელს, ბოძებულს საქართველოს მეფის გიორგის მიერ^{**)}. ალექსანდრეს შვილი ვახტანგ 1432 წელს უკვე მეფედ იხსენებოდა. ეს ვახტანგ, გორგასალად წოდებული, გარდაიცვალა 1445 წ.^{***)} ვახტანგ იყო რაჭა-არგვეთის მფლობელთა შტოს წარმომადგენელი, ჩვენი სიგელის მბოძებელი ალექსანდრე მეფეც რაჭას ფლობს და იმავე სამეფოს შტოს წარმომადგენელი უნდა იყოს.

ამ სიგელს დიდი მნიშვნელობა აქვს კერძოდ სვანთა ვითარების გამოსარკვევად მე-XV საუკუნეში. ამ სიგელიდან სჩანს, რომ თავისუფალ სვანეთს მე-XV საუკ. პირველ ნახევარს ეჭირა ტერიტორია ეცერს აქეთ, ცხენის წყალისა და რიონის სათავე, კიდროთას და გლოლას გასწვრივ, ე. ი. ისტორიულ რაჭის ერთი ნაწილიც. 1432 წ. თავისუფალ სვანეთს დაუკარგავს რიონის სათავეში მდებარე მთიულეთი, რომელიც ჯაფარიძეების ხელში გადასულა. ამავე სიგელის მიხედვით ჩვენ ვტყობილობთ, რომ საბატონო სვანეთს ამ დროს ბატონობდნენ დადიშკელიანი და რუჩაგაიანი.

*) ქრონიკ., II, 193.

*) ჩემი — გეგალოგია დიდის ალექსანდრე მეფისა.

***) ჩემი — ვახტანგ, უცნობი აფხაზიშერეთის მეფეთაგანი.

საყურადღებოა კიდევ ის გარემოება, რომ ამ სიგელში არ იხსენიება სვანთა ერისთავი. ცნობილია, რომ 1495—1502 წლებში სვანთა ერისთავად იჯდა აბესალომ გელოვანი*). შესაძლებელია, რომ მე-XV საუკ. დასაწყისს სვანეთს ცალკე ერისთავი მართლაც გარ მჯდარიყო და შემდეგ წლებში დადგენილიყო ცენტრალურ თავრობასთან სვანების უფრო დასაკავშირებლად. ამ საკითხის უფრო დანამდვილებით გადასაწყვეტად კიდევ ახალი საბუთებია საჭირო.

*) ჩემი—ბაგრატ, უცნობი მე-XV საუკ. რაჭა-აგვეთის მეფე.

მეამალე მეფის სამი წერილი თეკლა ბატონიშვილისადმი.

ქენინა ნინო ელიზბარის ასულმა ქობულაშვილმა გადმოგვცა სამი ქვემოთ მოყვანილი ფრიად საინტერესო წერილი. ეს წერილები მიწერილია მეფის ერეკლე II-ს მიერ თავის პატარა ასულის თეკლა ბატონიშვილის მიმართ. თეკლა ბატონიშვილი, სულ უნცროსი ქალიშვილი ერეკლე მეფის და დარეჯან დედოფლისა, ფრიად საინტერესო პიროვნება იყო. თეკლა დაიბადა 1776 წელს. თავის სიმკვირცხლით და სიმარჯვით მშვენიერი თეკლა სასახლის წვერთა სათაყვანებელი იყო. ძლიერ უყვარდა ის აგრეთვე მამას მეფე ირაკლის, რომელმაც 1780 წელს 14 ოქტომბერს ხუმრობით 4 წლის თეკლას საგელი უბოძა ამ შინაარსისა: გიბოძეთ ეს სიგელი შენ ჩვენს ქალს თეკლას ბიჭს. თუმცაა აქამდის შენ ყველასაგან ქალად იყავი ცნობილი, მაგრამ ამიერიდან გწყალობებთ ბიჭის სახელს და ვუბრძანებთ ყველა შენს ძმებს და დებს ამიერიდან გიწოდონ თეკლა ბიჭი. ამ სიგელს ამტკიცებდენ კათალიკოსი ანტონი, ბიძა თეკლასი და ძმა თეკლასი იულონ ბატონიშვილი.

თეკლა ბუნებრივ მშვენიერებასთან ერთად შესანიშნავი იყო როგორც საუცხოვო მონადირე, ცხენზე მჯდომი და მკვირცხლი ბუნებისა. აი ერთი ეპიზოდი თეკლას ცხოვრებიდან, რომელსაც მოგვითხრობს შვილი მისი ალექსანდრე ორბელიანი.

1811 წლის ქირის დროს თეკლა ბატონიშვილი ოჯახობით ჯერ მარტყოფს გაიხიზნა და შემდეგ როდესაც აქაც ქირი გაჩნდა, პატარძელს გახიზნვის შესახებ მისი შვილი ალ. ორბელიანი მოგვითხრობს:

„მამიჩემის ბედაური დილიბოზური ლურჯი ცხენი, შეკაზმული და დარახტული იადაგში კელით მოჰყვანდა ცხენიან მოსამსახურეს. მინდვრად რომ გავედით, დედაჩემა სთხოვა მამაჩემსა: უბრძანეთ, თქვენი ცხენი მამგვარონ, მინდა შევეჯდე, კიდევ მოვიხმარებ მაგისტანა ბედაურსა ცხენსა თუ ვერა.

— რას მიბრძანებთ? კარგაზანი არის, იმაზედ არავინ მჯდარა, ძალიან დახამებულია. პირველათ თქვენ იმაზედ ნუ შებძანდებით,

არა გაწყინოსთ რა. მაგ მშვიდობიანის ცხენით მობძანდებით, ეგ გირჩევნიათ.

—ვერას მაწყენს, უბძანეთ, მამგვარონ:

მოიყვანეს, უნაგირი კარგათ გაუმართეს. ზედ რომ შეჯდა და სადავე ხელში აიკრიფა, ის ცხენი ავიდა და დავიდა, ბევრჯველ ყალბზე შედგებოდა, მაგრამ როგორც დალურსმული ისე იჯდა უნაგირში. მამაჩემი გაწურვილი იყო შიშით და ძველი ხნაანი მოსამსახურეები თუ ჩვენი გამძლეები ეხვეწებოდნენ ჩამოხტომას, მაგრამ დედაჩემსა მითომ სულ არ ესმოდა და ცხენი ისევ ისე აჩქარებული ხტომით მიდიოდა. ამაში ყველას წინ გაიყვანა ცხენი და აქ დროს ვინ იფიქრებდა, უეცრათ მოგლიჯა, გააქენა და როგორც გატყორცვილი ისარი, ისე წავიდა. აქ მამა ჩემა დაიძახა: ღ'თო, დაიფარე და გამძლეებმა დაიკივლეს: ვუი. მასუკან ყველანი შიშით შეჰყურებდნენ, ეგონათ: ეს ეს არის შეეშთხვევა რამეო. მაგრამ თავის ძლიერის ხელებით და კარგის გამოცდილობის მხედრობითა ის დახამებული ბედაური ცხენი დაიმორჩილა და ბოლოს ოფლოშიაც გააცურა, ამთენი აქენა ხან აქეთ და ხან იქით. ის პირველი შიში მას უკან სიხარულით შეიცვალა და თან ის რომ ცხენს აქენავებდა, ძველები ამბობდნენ: ძალიან უგავს მეფეს ირაკლისა ცხენზე ჯდომა და იმის შვილობის ღირსიც არის. ცოდო არ არის, რომ ეს კაცთ არ დაიბადაო. თექვსმეტს წლამდინ დედაჩემსა კაცურათ სცმია ტანისამოსი და მამას მეფეს ირაკლის ისე თან დაჰყავდა, სადაც წავიდოდა და ზოვიერთს ჯარიანობაშიც წაეყვანა“.

თეკლა ბატონიშვილი 1800 წელს ჯერ კიდევ მისი ძმის უკან-ნსკნელ საქართველოს მეფის გიორგი XIII დროს გათხოვდა. მას ეყოლა სამი ვაჟი: ალექსანდრე (ცნობილი მწერალი, „პუშლიდ“ წოდებული), დიმიტრი და ვახტანგ (ცნობილი პოეტი). ბატონიშვილი თეკლა გარდაიცვალა 11 მარტს 1846 წ. 70 წლისა და დიდის ღირსებით დაიმარხა მცხეთას ერეკლე მეფის გვერდით. ქვემოლ მოყვანილი სამი წერილიდან პირველი მიწერილია ერეკლე მეფის მიერ თეკლასადმი, როდესაც ეს უკანასკნელი იყო 5 წლისა, მეორე, როდისაც თეკლა 9 წლისა იყო. მესამე კიდევ უთარიღოა, მაგრამ აგრეთვე თეკლას პატარაობისას არის მიწერილი.

I.

თეკლა. ბიჭსა.

ქ. თეკლას. მამისა და დედის. სიხარულის. მადლი. წყალობა. და მშვიდობა. ღვთისა მიერ. და ღმთის მშობელისა მიერ. და დიდასა. მოწამისა. ევსტათი. საკვირველ. მოქმედისაგან. სამარადისოდ. განმრავლდეს. მასზედა.

თეკუნავ. ჩემო შენი. სიბრძნით. საესე. წიგნი მომივიდა. რომლისაგანაც. შენ ხომ იცი. და გონიერი. ქალიცა ხარ. როგორც. მიამებოდა. და მაგებდა, მაგრამ. უცხო. ოსტატობით. და მდივნობით. იყო. შენი. გარჯილობა. უფრო რომ. არაბუღს. კელს. გემსგავსებინა. მეტის. სიღრმისაგან. ვერ აღმოვიკითხეთ. და ვერც არ. შევიტყვეთ. შენთვის. ახლა. პირს. კოცნა. მომიხსენებია. ჩემადგი-
რად. ღედაშენმა. გააკოცოს. ექვსი. კარგი ბროწეული. გამომიგზავ-
ნა. ხვალ. ღვთით. კიდემ. ბევრს. შაქრის. ყინულის. და ნუღლის.
და შაქარს. გამოგიგზავნი. და თუ ღვთის. ნებაც. იქნება. ჩვენც.
წამოვალთ: ღეკემბრის. კოქკს უფთ.

დასმულია მეფე ერეკლეს ბეჭდები 4 ქართული, 1 სპარსული, და ერთიერ ერეკლეს სახელის წარწერით ქართულად, ლათინურად, ბერძნულად; სომხურად და სპარსულად. ერთს ქართულს ბეჭედს წარწერა აქვს: მეფეხთ განხანილთა მიერ ეკლესია ვადიდე. ერეკლე. მეორეს წარწერა: ქნარს მიცემს დავით მიქაილს კახეთის მეფედ ცხებულად. მესამეს წარწერა: სული შენი მომბერე კლდებულის იესო. ერეკლე. მეოთხე ქართულს და სპარსულს ბეჭედს მარტო ერეკლეს სახელი აწერია.

II

ქ. ღვთით აღ(ექსან)დრეს. მიუვიდეს.

იმან. თეკლას (გადა)სცეს.

ქ. ჩემო. შინაგან. გულის. ნათელო. თეკლავ. შენს. ლამაზს. პირს. კოცნას. მოგახსენებ. შენი. ბრძნულებ. გაწყობილი. წიგნი. მომივიდა. მიამა. შენმა გაზდამ. და დიდათაც.. დაგიმადლე. არაბული კი. ვეჭობ. დაგვიწყებია. წერა. და ახლა. ქართულის. წერას. მოყოლიხარ. მაგრამ. კინალარ. ის უფრო. აღმოიცნობოდა. თუ ჩემი. თეკლა ხარ. და დაც და ძმებიც. დებიც. და რძლებიც. და ძმის წულებიც. ყველანი. ვინც. შენნი. იყვნენ. მომიკითხე. და კრდეც. აკოცე. ჩემავიერ. ყველას. და ამ ხანად. ვერა გამოგიგზავნე რა. ნუ დამემდურები. შენნი დისწულებიც ყველა. დამიკოცნე. და დედა შენს. მოახსენე. გალავნის. საქმეზე. ბეჯითად. ბძანდებოდეს. სეცდებერს. ა ქკს უოგ

ქ. ბიძია შენი. და მამიდაშენიც. ორივე. მომიკითხე. და ნახვის. ნატრა. მოახსენე. პარიამ. და ზვარამზეც.

ქ. ბატონი. დედოფალიც. მომიკითხე

III

ქ. შვილო. თეკლავ. ღმერთმა. გაგზარდოს. თავის. ნებაში. და წმინდამ. მოწამემ. მთავარმა. გიორგიმ. და წმინდამ. ევსტათიმ. გამოკისნას. მაგ სწეულებებისაგან. შენმა გაზდამ. დიად მეჯავრება. შენი. მოშორება. და კინალარ. ვერც. გამიძლია. და ღვთით. ამ ორს დღეში. გნახავ. და დედა შენი. ვერ მოგშორდება. არაფერი. რჩევა იქნება. მაგისი. შენი. მოშორება. და თითონაც. ვერ შეიძლება. ჯერხანად. მანდ. ბძანდებოდეთ. და ღვთით. როდესაც. დრო. იყოს. მაშინ. ჩამობრძანდით. მაისის. იც.

ქ. შენი. დაწერილი. წიგნი. მე ვერ წავიკითხე. და მისაიღმა წაიკითხა. ამან მითრგმანა.

დასმულია ერეკლეს 3 ქართული ბეჭედი ოთხჯერ და მისივე 2 სპარსული ბეჭედი სამჯერ.



თეკლა ბატონიშვილი

ქართულ საისტორიო საზოგადოებაში ტფილისის დაცულ სურათიდან.

אמר ר' יוחנן כל המעלה את עצמו
לדורו ודורו לדורו ודורו לדורו

אמר ר' יוחנן כל המעלה את עצמו
לדורו ודורו לדורו ודורו לדורו
אמר ר' יוחנן כל המעלה את עצמו
לדורו ודורו לדורו ודורו לדורו
אמר ר' יוחנן כל המעלה את עצמו
לדורו ודורו לדורו ודורו לדורו
אמר ר' יוחנן כל המעלה את עצמו
לדורו ודורו לדורו ודורו לדורו

אמר ר' יוחנן



კლა ბატონიშვილისადმი.



მეფე ერეკლე II

ქართულ საისტორიო საზოგადოებაში ცფილისს დაცულ სურათიდან.

დავით უცნობი მე-XIV საუკუნის მფხმ

ტფილისის გუბერნიის სახელმწიფო ქონებათა არქივში მე ვიპოვე ერთი საინტერესო დოკუმენტი, რომელიც არის პირი უცნობის მე-XIV საუკუნის მეფის დავითის სიგელისა. ეს პირი გადაწერილი ყოფილა მე-XIX საუკუნის დასაწყისში თარჯიმანის ხმადოვის მიერ. აი ეს სიგელი ამ პირის მიხედვით.

ეჰა სამხატოვნობით და სამთვითებით ერთ ღვთაებით ქებულის, უსაბამისა უხილავისა უსაზღვროსა, გარე შეუწერელისა და უსრულებელისა და დაუსაბამოსა ღთისა მამისა და ღთისა ძისა და ღთისა წმიდისა სულისა ერთ ღვთაებით დიდებულისა უფლისა და მეუფისა ჩვენისა იესო ქრისტეს ღთისათა და ხატისა ოქონისათა, ეჰა ადამ დაცემულისა აღმართებისა და ევს მწუხარებისა დამკსნელისა ყოვლად კურთხეულისა ცათა უერცელისა უფროსად დიდებულისა დედოფლისა ჩვენისა და მარადის ქალწულისა მარიამისათა და ღთის მშობლისათა შეწევნითა და ცხოველ მყოფელისა ძლიერებითა პატიოსნისა ჯვარისათა, რომელსა ზედა განიპყრნა უერწუნლი მკლავნი თუისნი კსნისათვის ჩვენისა, შეწევნითა და მეოხებითა წმიდათა ზეცისა ძალათა და მთავარ ანგელოზთა მიქელ და გაბრიელისა და ცხრათა დასთა ანგელოზთა, შეწევნითა და მეოხებითა წმიდათა წინასწარმეტყველთათა ელია, ელისე, იონა, ეზეკიელ, დავით, ესაია, იერემია და ყოველთა წინასწარმეტყველთა:.. შეწევნითა და მეოხებითა წმიდათა მოციქულთათა, პეტრე, პავლე, ანდრეა, იაკობ და იოანე მახარებელისათა:.. შეწევნითა და მეოხებითა წმიდათა მღუდელ მოძღვართათა:.. შეწევნითა და მეოხებითა წმიდათა მკსნელთა მოწამეთაცა:.. შეწევნითა და მეოხებითა წმინდათა ქალწულთათა:.. შეწევნითა და მეოხებითა ყოველთა წმი-

დათა ზეცისა და ქვეყანისათა: შეწვენითა და მოახებითა სვეტისა ცხოვე-
ლისა კუართისა საუფლოსა მირონისა ღთივ 'წღუელისათა და ყო-
ველთა წმიდათა ღთისათა, ამინ, ამინ, ამინ. ჩუენ იესიან დავით-
იან სოლომონიან პანკრატიან აფხაზთა, რანთა, კახთა, შაჟ და
შირვან და საქართველოსა მპყრობელმან და კელმწიფემან მეფეთ
მეფემან დავით და ძეთა ჩვენთა გიორგი და ალექსანდრე ვიგულეთ
და ვიგულისმოდგინეთ, მას ქამსა ოდეს საყდარი ოქონისა ბეგის
ბეგისა ჩვენსა თამარ დედოფალსა აღეშენა ქალაქსა გორის სანა-
ხებსა, დაეხატა, შეეშკრა და შეეწირა სოფელი ხიდისთავი გაღმა
გამოღმა სამძღვრითა ამითა: ფარის ჯვარის წვერი სამკვეამდინ
მის დამართებით ზემო წითელი კლდე, მისდა პირისპირ ქათაგა-
ურის ბოლომდინ, კიმიკაურის პირის პირ დიდ რუსხმულამდინ,
რუსხმულის დაპირისპირებით კოდათ კევამდის ამისითა რუთა,
წყლითა, მიწითა და ქალითა გვიბოძებია და შეგვიწირავს ხატისა
ოქონისათვის: ზემო რეკას ათი საკუამლო მისით რუთა, მამული-
თა, მიწითა, საწისქვილოთა, სასაფლაოთა და სამძღვრითა და სამ-
ნებითა ყოველის კაცისაგან მოუღევარი და შემოუცილებელი: აგ-
რევე გარეჯურის ღომსათუბანი მისითა წყლითა, რუთა, სამძღვრ-
ითა და სანითა ამით: თამარ დედოფლის რუზდის ქვემოთ რე-
ხის ფშამდინ გვერდით ზელთუბნის სამნამდინ მარჯვნივ თორტიო-
ზის ფშამდინ. რუისს უმეკაშვილი მისის მამულითა, რუთა, მიწითა.
ეკლესიის კართა და ორის თავის ვენახის სახასო, იქ თქუენ კარზედ
ისინივე შეიმუშავებდნენ: ატენს მამული ერთი ჩიჭივადისა, გამოიღებდეს
ლიტრასა ზეთსა ოთხსა, ძღვენსა და სამსახურსა: აგრეთვე გორს
ვაჰარნი ექვსნი მათითა სახლკართა, ჭურმარნითა და ქულბაკითა:
დიღვამს თავს თეთრაძენი გიუნა, მამისიმედი, ზოსიმე და ხუცესი
იოვანე მათისა მამულითა, სახნავითა, რუთა, მითა, ბართა, სა-
საფლაოთა, სყიდულობითა და უსყიდლობითა კელშეუვალად და
განთავისუფლებით მიგვირთმევია და შეგვიწირავს ხატისა ოქონისა-
თვის და პირისა ღუთისათვის ცოდვათა ჩუენთა მოსატევებელად
დიღვამს დიდსა განკითხვისასა, რათა მეოხ და მხსნელ და მცველ
ვექმნეს ორთავე შინა ცხოვრებასა ქრისტე ღმერთი ჩვენი უფალი
იესო მეუფე დიდებისა: ესე შეწირული პირველად მამათა პირვე-
ლთაგან შეწირული იყო, ახლა ჩვენ განვაახლეთ და შევწირეთ ზე-
მოთ წერილნი შესაწირავნი და მამულნი ესე, არა ეთხოვებოდე-
რა ჩვენგან და არა შემდგომით სხვათა მეფეთა და მეპატრონეთას

გან მთავარ ეპისკოპოსის სამსახურის მეტი, არა სამეფო და არცა საღვთოფლო არა ეთხოვებოდეს რა და არა ჩვენი კაცი სათხოვრად შევიდოდეს. ანუ თუ ვინმე ეპისკოპოზი და მწყემსი ამა ჩვენსა გარიგებულსა საყდარსა ზედან იყენეთ, ყოველთა დიდ მარხვათა სულისა ჩვენისათვის ქამსა სწირავდეთ და ქამთა მეფეთა ლოცვიდეთ, შლად კელ არა ჰყოს. ანუ ვინცა ნათესავმან ჩვენმან მეფემან ან დედოფალმან ანუ მთავარმან გინა მცირემან ამა ჩვენსა შეწირულსა შლად, ქცევად, კელდა გამოწირად კელ ჰყოს, რისხავსმცა დაუსაბამო ღმერთი მამა, ძე და სული წმიდა, შემცადებდა ძრწოლა კაინისი, ცოცხლივ დანთქმა დათანა და აბირონისი, კეთრი გეზისი, შიშთვილი იუდასი, ნულარამცა ნუ იქნება კსნა სულისა მისისა და ჩვენთამც ნათესავთა ცოდვისა მზიდველი იქმნება და დღესა მას დიდსა განკითხვისასა ჩვენდა ნაცვლად დაისაჯების სული მისი ცეცხლსა მას უშრეტსა შინა და ბნელსა მის გარეკნელსა, ამინ, ამინ, ამინ. დამამტკიცებელნი მისნი ღწ აკლრთხოს და წმიდამან ღთის მშობელმან და ხატმან ოქონისამან, ამინ. დაიწერა ნიშანი და ბრძანება ესე ჩვენი მასსა ქამსა, ოდეს სარკინოზთა და ისმაიტელთა ბრძოლა შეექმნა საბერძნეთს და ალიხუნეს (დედ. ალიშეს) ქალაქნი და აგარაკნი მათნი. ქკსა სამეოცდაათსა, დასაბამიდგან წელთა შვიდი ათას ორას და ათსა, ინდიკტიონსა მეფობისა ჩვენისა კპ. დაიწერა სიგელი ესე კელითა კარისა ჩვენისა წინამძღვრის იოსებ ჟჯარმელისათა, თვესა ივნისა.

ხვეუდი ხელის მოწერა

ეს სიგელი დავით მეფის ბოძებულია. ქორონიკონსა 70, ივნისში, ანუ 1382 წელს (დასაბამიდგან ანგარიში შეცდომა უნდა იყოს ან არა და შეცდომით გადმოწერილია დედნდგან) დავით მეფის მიერ, რომელსაც ყავს ორი შვილი გიორგი და ალექსანდრე. ვინ უნდა იყოს ეს დავით მეფე? ამ დროს ტრაპეზონტის მიქელ ფანარეტის

ქრონიკით ცნობილია დავით ტფილისის მეფე. მაგრამ ჩემის აზრით დავით ტფილისის და დავით მეფე ჩვენი სიგლისა სხვა და სხვა პირია. მე მგონია, დავით ტფილისის მეფე უნდა იყოს საქართველოს მეფეების ლეგიტიმურ (უფროს შტოს) წარმომადგენელი, ძე გიორგი დავითის ძისა, რომელიც ჩემის აზრით 1373 წელს მოკლულ იქნა თურქებისაგან. დავით მეფე ჩვენი სიგელისა კი, როგორც სიგელში დასახელებულ სოფლებიდან სჩანს, აფლოზს გორის ახლომახლო რაიონს. მე-XIV საუკუნის ნახევარში ცნობილია ერთი მეფე, რომელიც დაახლოვებით ამავე ოლქის მფლობელად უნდა მივიჩნიოთ. ეს არის ანდრონიკე მეფე, რომელიც სიგელმა წითლოსან ქვეფნეველისადმი ჩვენამდის მოადრწო (II, 11) და რომელიც 1339 წელს გამეფებულია და 1 კიდეც ცოცხალი ყოფილა. რადგანაც ჩემის გამოანგარ წელს გარდაიცვალა გიორგი ბრწყინვალე, ხოლო ამისი საქართველოს ტახტზე იყო მისი უმფროსი შვილი დავით, ამიტომ ანდრონიკე უნდა ყოფილიყო უმცროსი შვილი გიორგი ბრწყინვალისა. თუ კი დავით მეფე 1382 წელს სთვლიდა თავის მეფობის 28 წელს, მაშასადამე ის გამეფებულია 1354 ან 1355 წელს. შესაძლებელია დავითი იყო შვილი ანდრონიკესი, რომელიც ამ გვარად მომკვდარა 1354—1355 წელს.

